

ISSN 2544-0071

Social Studies Theory and Practice

Vol. 13, No. 2/2022

Social Studies: Theory and Practice

Vol. 13, No. 2/2022

*The Development of Ukrainian Society Under
Conditions of Crisis and Modern Warfare:
Selected Issues*

*Rozwój społeczeństwa ukraińskiego
w warunkach kryzysu i współczesnej wojny:
wybrane problemy*

*Розвиток українського суспільства в умовах
кризи та сучасної війни:
вибрані проблеми*

Redakcja naukowa
Larysa Novak-Kalyayeva

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief: prof. dr hab. Iryna SURINA
Deputy Editor-in-Chief: dr hab. Anna BABICKA-WIRKUS, prof. AP
Secretary Editor: dr Iwona GUMOWSKA
Statistical Editor: dr Ryszard MOTYKA
Technical Editor: mgr Bartosz MIODEK
Language Editor (pol.): dr Paweł KOZŁOWSKI
Language Editor (eng): mgr Bartosz PIETRYKA
Language Editor (rus.): Assoc. prof. dr Svetlana OVCHINNIKOVA
Language Editor (esp): prof. dr Joan SOLER MATA

SCIENTIFIC COMMITTEE

dr hab. prof. nadzw. Ewa BOCHNO, University of Zielona Góra (Poland);
prof. dr hab. Maria CZEREPANIAK-WALCZAK, University of Szczecin (Poland);
dr hab. prof. nadzw. Hana ČERVINKOVÁ, University of Lower Silesia (Poland);
Dr. paed., Professor Jeļena DAVIDOVA, Dugavpils University (Latvia);
prof. dr hab. Krystyna DURAJ-NOWAKOWA, Academy Ignatianum in Cracow (Poland);
prof. dr hab. Igor FURMANOV, Belarusian State University (Belarus);
Professor Núria SIMÓ-GIL, University of Vic (Spain);
dr hab. prof. nadzw. Marek GORZKO, Pomeranian University in Słupsk (Poland);
DSc., Professor Sonia Borisova ILIEVA, Konstantin Preslavsky University of Shumen (Bulgaria);
Ph.D. Jarek P. JANIO, Santa Ana College, Santa Ana, California (USA);
Ph.D., Professor Masashi KASUGA, Kobe Gakuin University (Japan);
prof. dr hab. Marek KONOPCZYŃSKI, University of Białystok (Poland);
prof. dr hab. Olga KOMAR, Uman State Pedagogical University (Ukraine);
Ph.D. CSc., Professor Blahoslav KRAUS, University of Hradec Kralove (Czech Republic);
prof. dr hab. Pavlo KUTUEV, National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute” (Ukraine);
prof. dr hab. Valentina LEVICHEVA, Russian State University For The Humanities (Russia);
dr hab. prof. nadzw. Jan MACIEJEWSKI, University of Wrocław (Poland);
Ph.D., Professor Peter L. McLAREN, Chapman University, California (USA);
prof. dr hab. Beata PASTWA-WOJCIECHOWSKA, University of Gdańsk (Poland);
dr hab. prof. nadzw. Elżbieta PERZYCKA, University of Szczecin (Poland);
prof. dr hab. Larysa NOVAK-KALYAYEVA, Ukrainian National Forestry University (Ukraine);
Assoc. prof. docent dr. sc. Arkadiusz Krasicki, University of Zadar (Croatia)

THEMATIC EDITORS:

dr Małgorzata CHRZANOWSKA-GANCARZ, Pomeranian University in Słupsk,
dr Anna KOPROWICZ, Pomeranian University in Słupsk,
dr Ewa MURAWSKA, Pomeranian University in Słupsk,
dr Radosław NAWROCKI, Adam Mickiewicz University in Poznań,
dr Andrzej PIOTROWSKI, University of Gdańsk,
dr Agnieszka PRÓCHNIAK, Pomeranian University in Słupsk,
dr Anna SUCHOCKA, Pomeranian University in Słupsk,
dr Krzysztof STASIAK, University of Gdańsk,
dr Łukasz WIRKUS, University of Gdańsk

DOI: 10.34858/sstp.2.2022

ISSN 2544-0071, eISSN 2544-1981

Revision: Oleg Aleksejczuk Cover design: Grzegorz Grzywacz
The reviewer list is posted on the journal's website: <https://social-studies.apsl.edu.pl/>

Publisher:

Katedra Socjologii i Politologii
Akademia Pomorska w Słupsku
76-200 Słupsk, ul. Kozińskiego 6-7
tel.: +48 306 76 01, e-mail: social.studies.apsl@gmail.com

Printinghouse:

volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin
tel. +48 91 812 09 08

TABLE OF CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

Lina STOROZHENKO

E-Democracy as a Netocratic Mechanism of Public Administration

Електронна демократія як нетократичний механізм
публічного управління.....9

Anatoliy KALYAYEV

*Global Influences on the Socio-Cultural Development of Ukraine
in the Context of National Security*

Глобальні впливи на соціокультурний розвиток України
в контексті національної безпеки 22

Anastasia GRIN

*Public Policy Regarding the Development of Corporate Social
Responsibility in the Conditions of Military State*

Публічна політика щодо розвитку соціальної відповідальності
бізнесу в умовах воєнного стану 48

Tetyana NOVACHENKO, Alexander KOVAL

Priority Directions of Simulating the Mechanisms of the New State Personnel Policy in the Armed Forces of Ukraine in the Conditions of Current Challenges

Пріоритетні напрями моделювання механізмів нової державної кадрової політики у Збройних Силах України в умовах сучасних викликів..... 65

Larysa MELNYCHUK

Creating a Barrier-Free Space as a Component of Achieving Social Security in the Context of Modern Challenges and Threats

Створення безбар'єрного простору як складова досягнення соціальної безпеки в умовах сучасних викликів і загроз 81

Oleksandr IGNATENKO, Hanna VYGOVSKA, Oleksandr BONDAR

Debris Waste Management in Ukraine

Поводження з відходами від руйнувань в Україні.....102

Mariya MALACHYNSKA

Strategic Context of the Transformation of Perinatal Services

Стратегічний контекст трансформації перинатальних служб....119

Svitlana PETKUN

Assessment of the State of Research on the Problems of Overcoming the Digital Divide in Foreign and Domestic Scientific Works

Оцінка стану дослідження проблем подолання цифрового розриву в зарубіжних та вітчизняних наукових працях.....133

QUESTIONS OF EUROPEAN HISTORY AND RELIGION

Arkadiusz KRASICKI, Ante DRAŽINA

“A Strong Woman“ in the Lenten Letter of Bishop Mileta
as Support for the Society in the Sibenik During Communist

Yugoslavia152

STUDIES AND ARTICLES

Received: 27.12.2022

Accepted: 24.02.2023

DOI: 10.34858/sstp.2.2022.1

Lina STOROZHENKO

State University of Telecommunications,

Kyiv, Ukraine

e-mail: st-leena@i.ua

ORCID 0000-0003-2766-3712

E-Democracy as a Netocratic Mechanism of Public Administration

This article discusses the change in the paradigm of the existence of modern society, the transformation processes of which affect all its spheres. Particular attention is drawn to the study of the information society as an environment for non-tocratic processes in modern management activities.

The paper traces the development of modern governance through the prism of deliberative democracy, in which members of society recognize each other's ability to dispute (publicly exchange reasonable judgments), which creates favorable prerequisites for the formation of electronic democracy as a form of public relations and an effective mechanism of netocratic public administration – one in which every citizen is able to participate in the formation and implementation of state policy, while using information technology for two-way interactive communication between the state and society.

The study aims to prove that the use of modern information and communication technologies makes it possible to implement effective democratic processes that enhance the participation of citizens in public life; improve the reaction of the persons in the position of power to the appeal of citizens; make the decision-making process of the authorities transparent and accountable to the public; promote public debate and draw public attention to the decision-making process.

Keywords: information society, e-democracy, deliberative democracy, netocracy, netocratic governance

Електронна демократія як нетократичний механізм публічного управління

Сьогодні зміни національного публічного управління відбуваються у контексті загально-цивілізаційних демократичних трансформацій, зумовлених глобалізаційними процесами – масовим застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, суттєвим розширенням можливостей доступу до глобальних інформації та комунікації, необхідністю створення нових типів взаємозв'язків між владою та суспільством, які б відповідали сучасним викликам. Відтак серед важливих завдань України на шляху до європейського простору – розбудова інформаційного суспільства та формування ефективної електронної демократії, як логічного продовження трансформації суспільно-політичних процесів.

У статті розглянуто зміну парадигми існування сучасного суспільства, трансформаційні процеси якого торкаються усіх його сфер. Особливу увагу акцентовано на дослідженні інформаційного суспільства як середовища для здійснення нетократичних процесів у сучасній управлінській діяльності.

У роботі розглянуто розвиток сучасного управління через призму деліберативної демократії, за якої члени суспільства визнають здатність один в одного до делібералізації (публічного обміну розумними судженнями), що створює сприятливі передумови формування електронної демократії як форми суспільних відносин та дієвого механізму нетократичного публічного управління, за якого кожен громадянин спроможний брати участь у формуванні та реалізації державної політики, використовуючи при цьому інформаційні технології для двостороннього інтерактивного зв'язку між державою і суспільством.

У дослідженні доведено, що використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій робить можливим здійснення ефективних е-демократичних процесів, які дозволяють посилити участь громадян у публічному житті; поліпшити реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; зробити процес прийняття рішень органів влади прозорим та підзвітним громадськості; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу суспільства до процесу прийняття рішень тощо.

Ключові слова: інформаційне суспільство, електронна демократія, деліберативна демократія, нетократія, нетократичне управління

Вступ

Сучасне інформаційне суспільство позначене динамічним рухом трансформацій, зумовлених постійним прискоренням процесів, які впливають не лише на соціальні сфери людського існування, а й на морально-ціннісне осмислення того, що відбувається навколо людини. Сьогодні диктує швидкий темп розвитку, внаслідок чого у суспільства практично не залишається часу для повноцінної адаптації до постійних змін та для відчуття стабільності.

Відтак змінюється парадигма існування суспільства загалом – відбувається докорінна трансформація в усіх сферах соціуму, в соціально-політичних та соціально-економічних відносинах, у владі, в комунікаціях між владою і суспільством тощо.

Враховуючи неоднорідність суспільства та темпу цивілізаційного розвитку, форми управління та державного устрою, при яких суспільство глобалізувалося у соціальній, політичній, економічній, культурній та інших сферах, можемо констатувати, що в сучасному соціумі відбувається не просто заміна «старого» на «нове», а своєрідне накопичення, яке формує високий рівень множинності, що ускладнює всі процеси людського існування.

Сьогодні всім, особливо владі, дуже важливо розуміти, що сучасні глобалізаційні умови можуть призвести до сегрегації суспільства і формування нової архітектури світового порядку. Відтак важливо прагнути стати суб'єктом, а не об'єктом цих процесів. Цьому сприяє всепроникність новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, мереж, засобів та способів комунікації.

Сьогодні засоби масової комунікації, які завдяки сучасним технологіям практично «отримали владу» над людиною, інтенсивно витісняють засоби масової інформації. Представники інформаційного

суспільства дедалі більше часу проводять на «просторах Інтернету». Звичайно, такі зміни не відбуваються окремо від соціальних, політичних, економічних, гуманітарних чи інших трансформацій – глобалізація суспільства охоплює усі сфери життя людини, створюючи нові можливості та перспективи.

Зазначені зміни свідчать про перехід соціуму до іншого цивілізаційного етапу розвитку, про генезу нового типу суспільства, яке сьогодні номінують по-різному: постіндустріальне, інформаційне, цифрове, мережеве, Інтернет-суспільство, інфократичне, медіакратичне, нетократичне.

Початком формування нового типу суспільства умовно можемо вважати початок ХХІ ст. – період, коли комунікаційні технології набули статусу масовості й стали доступними для більшості населення, не зважаючи на його національну та релігійну приналежність, соціальний статус, політичні погляди чи культурні цінності. Сьогодні ж ми переживаємо перехідний етап цивілізаційного розвитку, при якому капіталістична система ще не втратила своїх значення та впливу, а нова – ще повністю не сформована, і відтак не задовольняє нагальні потреби соціуму.

Наразі питання подальшого розвитку суспільства, взаємовідносин та комунікації між різними суспільними інституціями є надзвичайно актуальним для науковців різних галузей. Особливо важливим видається дослідження зазначеної проблеми у сфері публічного управління, оскільки повноцінне функціонування суспільства можливе виключно завдяки налагодженій взаємодії між державою і соціумом.

Окреслену проблему студіювали низка зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: Д. Белл, Ю. Габермас, О. Ляшенко, Г. Почепцов, Є. Романенко, В. Степанов, Е. Тоффлер, М. Тур та ін.

Незважаючи на вагому кількість наукових досліджень інформаційного суспільства, влади, владних відносин, нових форм управління, потреба у подальших розвідках дедалі зростає. Це зумовлено динамікою сучасних глобалізаційних змін, які призводять до актуалізації сутності комунікативних зв'язків між владою та інформаційним суспільством.

Інформаційне суспільство як простір для формування нетократичного управління

Промислова та інформаційна революції стали каталізатором комерційного використання штучного інтелекту, smart-технологій, кібертехнологій, генної інженерії тощо. Все це поступово формує новий рівень глобалізації суспільних цінностей, морально-етичних норм, корпоративного та державного управління, взаємовідносин між владою і суспільством тощо.

Специфічною ознакою вище окресленого є визначення ролі інформації, яка наразі є стратегічним ресурсом. Нова реальність формується на зовсім інших парадигмах, і як би не номінувалася майбутня соціально-економічна формація, провідну роль у ній відіграватиме саме інформація – як базовий фактор продуктивних сил, і як ключова складова процесів, що відбуваються у суспільстві (Кпнязуев, 2003).

Апологети теорії нетократії А. Бард та Я. Зодерквіст зауважують, що в інформаційному суспільстві походження, соціальний рівень, стать чи колір шкіри не матимуть вирішального значення, натомість особистий статус і вплив визначатимуться здатністю людини до сприйняття і переробки інформації, рівнем соціального інтелекту (Bard, Söderqvist, 2002).

Сьогодні продубовані завдяки сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям колосальні обсяги інформації є доступними для всіх користувачів, незалежно від їхнього місця знаходження, а єдиним критерієм, що може бути перешкодою до розуміння інформації, є мова спілкування. Однак і це питання вирішується шляхом універсалізації мови (наразі це найбільш поширені мови – англійська, французька, китайська). Крім того, є велика кількість програм, здатних за короткий час якісно перекласти масиви інформації.

Ще однією специфічною ознакою інформаційного суспільства є його мобільність – представники сучасного «кочового» соціуму мають можливість вільно переміщатися на значні відстані, не втрачаючи при цьому можливості комунікувати чи дізнаватися інформацію завдяки технічним можливостям. Завдяки мобільності відбувається формування глобальних соціальних, політичних, економічних та культурних інститутів інформаційного суспільства.

У свою чергу, шведські автори у праці «Nätokraterna» («Netocracy») передбачають, що розвиток інформаційного суспільства призведе до значної міграції людей. На думку А. Барда та Я. Зодерквіста, нова високо мобільна еліта буде мігрувати в привабливі для себе місця в основному з культурних причин, і таке переміщення буде виражати стиль життя нетократів (нового пануючого класу) в інформаційному суспільстві (Bard, Söderqvist, 2002). У своєму баченні інформаційного суспільства дослідники наголошують на новій соціальній парадигмі, відповідно до якої нетократи керують «нижчим класом» – конс'юмтаріатом. Фундаментальна різниця між зазначеними класами, за А. Бардом та Я. Зодерквістом, полягає в тому, що нетократи контролюють виробництво власних бажань, в той час як конс'юмтаріат підпорядковується вказівкам еліти (Bard,

Soderqvist, 2002). При нетократії питання традиційних потреб (соціальних, економічних, фінансових, політичних, матеріальних тощо) витісняється парадигмою забезпечення власних бажань «вищим класом» на event-рівні та володіння інформаційними ресурсами.

Ураховуючи вище викладене, виникає закономірне питання: яким чином нетократична еліта повноцінно здійснюватиме свою «діяльність»? Адже наразі класичні форми, методи, механізми управління дієві в межах індустріального суспільства, а специфіка застосування їх у суспільстві інформаційному поки достеменно не досліджена. Наразі можемо констатувати, що трансформація функціонування традиційних інститутів влади, державних установ, взаємозв'язків між владою і суспільством набирає обертів. При цьому, перехід від однієї парадигми до іншої полягає не у примноженні нового до вже відомого, а в тому, що нові, або вже відомі факти, висвітлені по-новому, змінили картину світу. Як тільки ми усвідомлюємо, що «колишній погляд на світ застарів і не може пояснити певне явище, але його не можна заперечувати або ігнорувати, – тоді й необхідно позбутися від величезної кількості непотрібних знань. Це одна з неминучих жертв при зсуві парадигми» (Bard, Söderqvist, 2002). Отже, людина не може одночасно знаходитись у двох суспільствах, і остаточний перехід до інформаційного суспільства – неминучий.

Сьогодні влада, маючи надзвичайні можливості завдяки новітнім інформаційно-комунікаційним технологіям, не отримує бажаного зворотнього ефекту, який раніше забезпечувався застосуванням традиційної моделі комунікації.

Поступове охоплення традиційними засобами масової інформації все більшої аудиторії суспільства, у свою чергу, дало змогу підвищити ефективність державної інформаційної політики. Згодом,

завдяки мережі Інтернет, у влади з'явилося ще більше можливостей, однак дуже дивно, як зазначають А. Бард та Я. Зодерквіст, що сьогодні глобальна мережа підноситься як інструмент, який буде сприяти остаточному тріумфу демократії. Насправді ж Інтернет всього лише відповідає за нове інформаційно-технологічне середовище, в якому плюралізм розквітає завдяки природному відбору, а демократія, як форма правління, приречена на поразку (Bard, Söderqvist, 2002).

Необхідно пам'ятати, що суспільство завжди самостійно творило своє майбутнє. Так відбувається і зараз. Варто усвідомлювати, що при формуванні нової суспільної даності, ми маємо враховувати цивілізаційний досвід, екстраполюючи його до сучасних тенденцій розвитку соціуму та суспільних інститутів, як індикаторів взаємовідносин між суспільством і владою через посередництво новітніх комунікацій.

Формування електронної демократії – закономірний процес трансформації публічного управління в інформаційному суспільстві

Враховуючи такі нетократичні процеси, доречним буде розглядати розвиток сучасного управління через призму деліберативної демократії, за якої члени суспільства визнають один в одного здатність до делібералізації – публічного обміну розумними судженнями (Kohén, 2006), а легітимність підсумків обговорення ґрунтується не просто на бажанні більшості, а на результатах колективно обґрунтованих роздумів зацікавлених у вирішенні проблеми.

Сучасне політичне життя становить собою симбіоз «торгу» і «компромісу», конфлікуючих інтересів та загального дорадчого процесу щодо реалізації державної політики з урахуванням раціо-

нальних громадських доводів чи консультацій. Включення в політичне життя елементів деліберативної моделі, «легітимізація влади і згода в суспільстві досягається насамперед через комунікативні процедури – раціональний дискурс, діалоги, аргументовану суперечку, конструктивну критику, компроміси, соціологічні опитування, референдуми. <...> Учасники дискурсу повинні бачити світ очима іншого, бути готовими відмовитися від своїх уподобань, якщо вони заважають компромісу, можливому завдяки вільному, а не примусовому вибору і на основі переконливих аргументів» (Ноеске, 2002).

Сьогодні криза традиційної демократії не пов'язана безпосередньо із загальною втратою довіри до діяльності політиків – «вона супроводжується дедалі більшою стурбованістю з приводу їх зростаючої беспорядності. <...> Мовчазний протест все більшого числа громадян, які не відриваються від дивана, щоб голосувати, викликаний не зловживаннями владою, а нездатністю її застосування» (Bard, Söderqvist, 2002). Не можемо не погодитися з думкою М. Кастельса, що трагедія полягає у тому, що в час, коли «більшість країн світу нарешті заволоділа доступом до інститутів лібералізму (які є основою демократії), ці інститути постали далекими від реальних структур та процесів, вони видаються зловтішною посмішкою на новому обличчі історії» (Castells, Himanen, 2002).

У свою чергу, нетократичний підхід дозволяє інтеграцію управління та деліберативної політики у віртуально-інформаційний простір, що створює сприятливі передумови формування ефективної електронної демократії, як логічного продовження трансформацій суспільно-політичних процесів в умовах інформаційного суспільства. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології, завдяки яким

можливе впровадження е-демократичних процесів, як форми суспільних відносин за якої громадяни та інститути громадянського суспільства залучаються до державотворення, державного управління, місцевого самоврядування тощо, дозволяють посилити участь громадян у публічному житті; поліпшити реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; зробити процес прийняття рішень органів влади прозорим та підзвітним громадськості; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу суспільства до процесу прийняття рішень. Відтак ефективна електронна демократія передбачає можливість кожного громадянина брати участь у формуванні та реалізації державної політики, прийнятті рішень органами влади, використовуючи при цьому інформаційні технології для двостороннього інтерактивного зв'язку між державою і суспільством (Storozhenko, 2022).

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології не тільки відкрили нові горизонти для традиційних видів комунікації (преса, радіо, телебачення), а й зробили можливим доступ суспільства до різних баз даних, що дає змогу вільного отримання великих масивів інформації, обміну досвідом практично з усім світом у режимі онлайн, тим самим нівелювавши бар'єри часу, відстані, національності, мови та ін., актуальні для устоїв традиційного «осідлого» суспільства. З появою глобальної мережі Інтернет над фізичним територіальним простором утворився так званий кібернетичний простір, який дає змогу долучатися до глобальних інформаційних мереж, економіки, науки, освіти, системи управління тощо.

На думку І. Ейдмана, «суспільство регульованої інформації» (телевізійне) трансформується у «суспільство вільного поширення інформації» (Інтернет-суспільство), в якому технологічні можливості Інтернету створюють умови для переходу від сучасного суспільства

приватної власності і представницької демократії до Інтернет-суспільства прямої демократії та вільного поширення інформації (Eidman, 2007), як головного капіталу нашого часу та атрибуту нетократичної системи координат. За таких умов сучасна система управління уможливує застосування більшого спектру механізмів та інструментів для ведення аргументованого діалогу з суспільством та актуалізацію ролі електронної демократії. При цьому, громадськість має доступ до масивів інформації та можливість прямого діалогу з владою, що сприяє прийняттю оптимально виваженого рішення.

Згідно Рекомендацій Комітету міністрів ради Європи CM/Rec(2009)1 саме е-демократія забезпечує підвищення якості прийняття рішень на всіх рівнях, об'єднуючи при цьому відповідальних осіб та громадян, причетних до розробки рішення, та підтримуючи цим самим соціальну інтеграцію і суспільну стабільність (Recommendation CM/Rec, 2009).

Звичайно, ключову роль в електронній демократії відіграють новітні засоби масової комунікації та відкриті електронні середовища (Storozhenko, 2022). Сьогодні створено значну кількість інформаційно-аналітичних проєктів та систем, які спрощують процеси прийняття рішення або навіть пропонують уже готові рішення (здебільшого це відбувається у сферах зі складною структурою системи управління).

Тож, зважаючи на досвід та технічні можливості сучасне суспільство готове і здатне до активного запровадження такої форми суспільних відносин, як електронна демократія. Щоправда, не до кінця з'ясованою залишається політична воля владної еліти до змін, адже це може призвести до трансформації сутності традиційного інституту демократії, оскільки «Інтернет-демократія не потребує

посередників між виборцем і владою, в ній немає місця для політичних партій, покликаних маніпулятивними методами мобілізувати активність виборців для вирішення соціальних завдань своїх керівників. <...> Відбудеться десакралізація політичного управління і перетворення виборів виконавчої влади з маніпулятивного шоу в покупку і оплату споживачем необхідної пересічної послуги» (Eidman, 2007).

Висновок

Зважаючи на сучасні темпи розвитку інформаційного суспільства та масової інформатизації, можемо констатувати, що окремі елементи електронної демократії, які вдало проходять апробацію, поступово впроваджуються у широке використання. Відтак можемо говорити про поступове формування нетократичного управління, яке здобуває дедалі більше механізмів, інструментів, методів та форм комунікації між владою і суспільством.

На сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства, нетократична влада має достатні можливості для здійснення комунікації на новітньому рівні, отже, відбувається так звана концептуалізація сутності зв'язків між актуалізацією нетократичної влади та процесами утвердження інформаційного суспільства. Віртуалізація простору та інформатизація суспільства виконують сьогодні роль каталізатора у становленні нового глобалізованого суспільства, а сучасні комунікативні можливості створюють передумови відкритості доступу до глобальної інформації, що, в свою чергу, сприяє формуванню та активному запровадженню електронної демократії як нетократичної форми управління в інформаційному суспільстві.

References

- Bard, A., Söderqvist, J. (2002). *Netocracy: The New Power Elite and Life after Capitalism*. New Jersey: Pearson FT Press.
- Castells, M., Himanen P. (2002). *The Information Society and the Welfare State: The Finnish Model*. Oxford: Oxford University Press.
- Eidman, I. (2007). *Proryv v budushcheye: sotsiologiya internet-revolyutsii* [A breakthrough into the future: the sociology of the Internet revolution]. Moskva: OGI [in Russia].
- Hoecke, M. van (2002). *Law as Communication*. London: Hart Publishing.
- Knyazyev, V.M. (2003). *Derzhavne upravlinnya: filosofs'ki, svitohlyadni ta metodolohichni problem* [Public administration: philosophical, worldview and methodological problems]. Kyiv: Vydavnytstvo NADU; Milenium [in Ukrainian].
- Kohen, J. (2006). *Deliberation and democratic legitimacy*. Malden MA. pp. 159–170.
- Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy), https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf [accessed: 10.02.2023].
- Storozhenko, L.H. (2022). *Elektronna demokratiya v umovakh transformatsiyi suchasnykh komunikatsiynykh protsesiv: osoblyvosti formuvannya* [Electronic democracy in the conditions of transformation of modern communication processes: peculiarities of formation]. *Dniprovs'kyi naukovyy chasopys publichnoho upravlinnya, psykholohiyi, prava*, No. 5, pp. 14–18 [in Ukrainian].

Received: 29.12.2022

Accepted: 10.03.2023

DOI: 10.34858/sstp.2.2022.2

Anatoliy KALYAYEV

Hetman Petro Sahaidachny

National Army Academy

e-mail: toldek@ukr.net

ORCID 0000-0002-5675-187X

Global Influences on the Socio-Cultural Development of Ukraine in the Context of National Security

The article focuses on the problems of the impact of globalization on the socio-cultural development of human society. It analyzes the positive and negative aspects of globalization's cultural influences on the development of national cultures and draws attention to the danger of cultural expansion for national states. The phenomenon of mass culture and its influence on the socio-cultural development of societies was also considered here – and it was concluded that mass culture cannot be granted the title of culture for the masses as it is a product of consumer culture, which is based on the imposition of simplified ideas and tastes on the masses with the aim of not only the commercialization of culture, but also the achievement of certain political goals. At the same time, mass culture is a phenomenon typical for democracy. The article uses the example of the cultural expansion of the Russian Federation in Ukraine to prove the thesis such cultural expansion is always a prologue for armed aggression. The content of the cultural expansion of the Russian Federation and its influence on the European – especially the post-Soviet cultural space – is conducted through the implementation of the ideas of the so-called «Russian world». The article attempts to prove that only cultural development in cooperation with the national cultures of the countries of the democratic world is the desirable path for Ukraine.

Key words: socio-cultural development globalization, cultural expansion, mass culture, westernization, russification, security

Глобальні впливи на соціокультурний розвиток України в контексті національної безпеки

Стаття присвячена проблемам впливу глобалізації на соціокультурний розвиток людського суспільства. Проаналізовано позитивні та негативні аспекти глобалізаційних культурних впливів на розвиток національних культур, підкреслено небезпеку культурної експансії для національних держав. Розглянуто феномен масової культури та її вплив на соціокультурний розвиток суспільств, зроблено висновок про те, що масова культура не може претендувати на титул культури мас, бо вона є породженням культури споживання, яка базується на нав'язуванні спрощених уявлень та смаків для широких мас з метою не тільки комерціалізації культури а й досягнення певних політичних цілей. Разом з тим, масова культура є феноменом демократії. На прикладі культурної експансії РФ в Україні доводиться теза про те, що культурна експансія завжди є прологом для збройної агресії. Розкривається зміст культурної експансії РФ та її вплив на європейський, особливо пострадянський культурний простір через реалізацію ідей т.зв. «русского мира». Доведено, що для України перспективним є лише культурний розвиток у співпраці з національними культурами країн демократичного світу.

Ключові слова: соціокультурний розвиток, глобалізація, культурна експансія, масова культура, вестернізація, русифікація, безпека

Вступ

Соціокультурний розвиток кінця ХХ початку ХХІ століть визначається появою складної і суперечливої тенденції, що здобула назву глобалізація. Завершуючи тривалий процес раціоналізації, універсальності, інтеграції економічного, політичного і соціально-культурного життя, глобалізація змінює старі концептуальні рамки і окреслює нові, ускладнюючи протікання соціокультурних процесів. Вона радикально прискорює зміни, що відбуваються в усіх без винятку сферах

буття людини. У світі відбуваються процеси формування соціальної реальності принципово нової якості. Глобалізація як процес планетарного поєднання усіх сфер людської діяльності, охоплює виробництво: технологію, торгівлю, культуру, політико-правові й державні інститути, безпеку, тощо.

Негативні тенденції глобалізації у сфері культури й освіти полягають у мовній, економічній, ідеологічній, політичній уніфікації на основі певної базової моделі та обумовлюють необхідність централізованого управління, що згодом може призвести до культурної деградації. Це усе може відбуватися на фоні культурної експансії більш потужних країн в контексті обмеження суверенітету менших, що так чи інакше пов'язане з питаннями національної безпеки. Завдяки глобалізації культура могутньої країни проникає в культуру слабших країн і шкодить їхній культурній ідентичності. Це підтверджується українськими реаліями, коли культурна експансія РФ перетворилася у повномасштабну агресію із захопленням частини суверенної території України, де проводиться політика терору та насильницької русифікації.

Проблеми культурного впливу та міжкультурної взаємодії перебувають у центрі наукових дискусій щодо визначення позитивних та негативних наслідків. Засади проблематики та її сучасні інтерпретації відображені, зокрема, в працях таких авторів як: G. Auernheimer (2002), U. Bek (2000), M. Kastels (1999), K.H. Orteha-i-Haset (1994), L. Mauyer (2004), R. Pashko (2008), D. Smit (2004), T. Tatarenko (2002), T. Veremiyenko (2008) та ін. Проблемне поле культурних впливів достатньо широке й охоплює як матеріальні, так і духовні аспекти.

Питання збереження національної культури на фоні глобальних впливів актуальне для багатьох країн світу. Отже, проблема збереження національних культур, або перехід до загальної всесвітньої

культури, що була б універсальною для всього людства на фоні активної економічної та політичної інтеграції залишається однією з головних проблем соціокультурного розвитку сучасності. У період війн та військових конфліктів, коли на карту ставиться питання не тільки збереження національної культури, але й самого існування народу, що зазнає агресії, значною мірою загострюються питання культурної експансії. Це актуалізує взаємозв'язок між культурою та національною безпекою. Саме цій проблемі присвячена стаття.

Метою статті є визначення впливу глобалізації та культурної експансії на соціокультурні процеси, що відбуваються у світі на глобальному, регіональному та місцевому рівнях в контексті загроз національній безпеці, та визначення основних шляхів запобігання культурній експансії та її загрозливих наслідків на прикладі України.

Глобалізація як чинник соціокультурних процесів

Культурна глобалізація означає поширення ідей, значень та цінностей у світі з розширенням та збагаченням культурних стосунків. Це фактор, що спричиняє зіткнення локальних культур. У той же час локальне і глобальне розглядаються як внутрішньо взаємопов'язані протилежності, що жодним чином не виключають одна одну. Критики глобалізації як негатив підкреслюють, що вона нівелює і уніфікує всі світові культури. Проте, деякі аналітики зауважують, що глобалізація на загал уникає тотальної одноманітності (Auernheimer, 2002).

З посиленням глобальних процесів зростає їх диференціація, яка сприяє розвитку локальних культур і традицій. Чим сильніша глобалізація, тим потрібнішою виявляється локальна специфіка, виявом якої слід вважати глокалізацію як імпульс до поширення локальних

проявів у глобальному світі. Локальні культури не можуть окремо зберегтися і розвиватися лише виконуючи свою особливу роль в глобальному просторі, бо ізоляціонізм їх просто знищить. «Додумана до кінця уніфікована культура, в якій, з одного боку, відмирають локальні культури, а з іншого – всі споживають (їдять, сплять, люблять, одягаються, аргументують, мріють і т.д.) за однією схемою, навіть якщо розділяти все це в строгій відповідності з доходами тієї або іншої групи населення, означала б кінець ринку, кінець прибутків» (Век, 2000).

Сьогодні на зміну «Європі національних держав» приходять «Європа регіонів». Цей процес набирає сили внаслідок загальноєвропейської інтеграції. Щоби не розчинитися в потоці глобальних посередніх мас-культур, кожний регіон змушений створювати свій унікальний бренд, упізнаваний у світовому контексті. Розвивається і логічно доповнює цей процес система євро регіонів – культурно близьких територій в межах двох або декількох держав, специфіка існування яких поступово приводить їх до юридичної екстериторіальності (Smit, 2004).

Світова політика, економіка та культура трансформуються з міждержавної у внутрішньоглобальну.

Змінюється колишнє геополітичне суперництво централізованих національних держав мережною геоекономічною конкуренцією та прямим геокультурним обміном між різними регіонами. Ці регіони зі своїми унікальними брендами спочатку можуть виникати і як віртуальні проекти (Pashko, 2008).

У політико-культурному розумінні глобалізація репрезентує процес владного (інколи, руйнівно-примусового) втягування народів і культур до всесвітнього комунікаційного загалу. Експансія ззовні

несе негативні наслідки існуванню та культурній самобутності самих суб'єктів глобалізації (Sidenko, 2001).

Існує суперечливий дуалізм та амбівалентність глобалізації, що поєднує позитивний потенціал поширення культури з руйнівною силою примусовості й безпідставної самовпевненості деяких суб'єктів глобалізаційних процесів. Сучасний європейський соціокультурний простір упродовж останніх десятиліть зазнав імплозії глобальних мас-культурних процесів. «Стандартні» моделі ідентичностей почали втрачати свою привабливість та мобілізаційну потужність. У міському середовищі молодь підійшла до усвідомлення того, що в сучасному світі, якщо й виникає потреба мати власну ідентичність, то найліпше шукати її не в якійсь одній культурі – культурі меншини чи загалу, а підходити до процесу самовизначення «глобально» (Kosolapov, 2005).

Кожна культура, кожен етнос входить до глобального економічного простору зі своїми власними соціальним рисами, способами та ритмами. І досить важливим є в даному контексті врахування проблем адаптації до умов відкритої інформаційно-інноваційної активності, оскільки запобігти тиску глобальної уніфікації національних традицій, зберегти етнічні культури досить важко. Водночас зближення рівнів соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу, універсальність загальних культурних практик дозволяють уникнути типологічної одноманітності (Pashko, 2008).

Інтегруючи зовнішній культурний простір, процеси глобалізації посилюють внутрішню диференціацію, призводять до корінних змін у системі взаємовідносин між народною, елітарною та масовою культурою. Остання, до речі, знижує статус не тільки перших двох, а й культури в цілому, яка перетворюється на засіб досягнення

глобально стандартизованого життєвого благополуччя. Слід наголосити, що «кризу ідентичності» відчують на собі всі країни світу, однак найгостріше вона дається взнаки в країнах колишньої соціалістичної системи, де протягом історично тривалого часу свідомо порушувалися базові структури національної самосвідомості, де заходами масової інформації переконливо нав'язувались ідеї про відсталість тієї чи іншої нації, про необхідність виходити не з реальних національних, а з ілюзорних загальнолюдських цінностей.

На сучасному етапі розвитку людства національна культура послаблює виконання своєї «антиентропійної» функції, не знаходячи адекватних форм перспективної взаємодії в цивілізаційному процесі. Зростає агресія західних матеріальних, соціальних та духовних цінностей, норм, стандартів способу життя, масової культури, що проявляються під гаслом «входження до світової цивілізації». За таких обставин різко загострюється проблема збереження культурної ідентичності в процесі зіткнення традиційних і нових цінностей, коли, з одного боку, держави-нації спираються на культурні універсалії, з другого – стимулюються екстремістські прояви (релігійний фундаменталізм, шовінізм, тероризм). Відповідно досягнення цивілізаційного синтезу за умови збереження різних національних соціумів не може бути реалізоване без зміни загальної парадигми розвитку людства, без якісного оновлення системи соціокультурних цінностей (Мауер, 2004).

Система соціокультурних взаємовідносин, актуалізує широке коло проблем, пов'язаних із формуванням нової світової культури. В рамках прогнозів вимальовується низка сценаріїв: від поглинання «слабких» культур «сильними» до утвердження загальної моделі світової культури. Теоретично культурна експансія являє собою

розширення сфери впливу домінуючої (національної) культури за початкові межі або державні кордони, на відміну від модернізації, коли країна-реципієнт цілеспрямовано намагається адаптувати чужі зразки. Сучасна культурна експансія може вважатися процесом органічним та об'єктивним. За сучасних умов переважна частина «культурного експорту» здійснюється на рівні матеріальної культури. Згодом, коли привабливими стають товари, книги або фільми, вироблені в країні експортері, активізується більш глибокий експорт – моделей поведінки, законодавства, ідеології. Навпаки, в процесі неорганічної соціокультурної модернізації експансія починається з рівня ідеології.

Загалом культурна експансія, наприклад США, на інші країни є досить неоднозначною. Часто їй притаманні риси «культурної агресії», коли унеможлиблюється руйнування традиційних форм культури, моральних норм і цінностей без повноцінної заміни їх новими. Така експансія призводить до справедливого соціального спротиву, особливо з боку консервативно налаштованої частини суспільства. Деякі країни навіть мають спеціальне законодавство, що обмежує іноземну культурну експансію (Bzhezins'kyu, 2006).

Ключовими ознаками «культурного протекціонізму» є: перенесення способу життя і ціннісних орієнтацій, притаманних західному суспільству; нав'язування західної культури як універсальної, такої, що виключає вклад інших культур; прагнення досягти політичних та економічних цілей за рахунок культурних зв'язків; однобічний рух інформації – від «центру» до «периферії» (тобто від найбільших західних компаній у сфері індустрії розваг і засобів масової інформації та комунікації до численної аудиторії в інших країнах).

Культурна експансія опосередковується насамперед у комунікативних процесах. Інформатизація соціокультурного простору від-

криває нові широкі можливості у сфері передачі знань із перспективами прогресивного розвитку людини, виступаючи контекстом формування нового загально-цивілізаційного типу культури. Одночасно такі зовнішні атрибути ХХ століття, як телебачення, радіо, персональні комп'ютери та глобальні комп'ютерні мережі, супутникове телебачення, значно трансформують і внутрішню сутність культури – духовно-ментальні параметри суспільства. Тому надзвичайної актуальності набуває проблема подолання наслідків інтенсивності й моновекторності соціокультурних процесів, залучення до яких не може мати спільного ритму та однакового ступеня вторгнення до простору кожного етносу й кожної культури.

У результаті складних загальнопланетарних взаємодій трансформується цілісність регіональних культур, а прискорений розвиток одних суспільств та вповільнений інших є причиною виникнення глобальних соціокультурних суперечностей (Veremiyenko, 2008). Тому збереження розмаїтості локальних культур є необхідною умовою для культурної інтеграції через розуміння об'єктивної природи різноспрямованих тенденцій, що є основою для діалогу в умовах швидкоплинності та невизначеності. Інтенсифікація міжкультурних контактів, сприяє інтеграції, але водночас породжує нові суперечності й посилює прагнення до диференціації й образів соціокультурної єдності людства.

Масова культура як глобальний чинник та феномен демократичного суспільства

Масова культура – це культура, яка, серед широких верств населення в даному суспільстві, переважно комерційно успішна та елементи якої знаходяться повсюди контрастуючи з «високою

культурою». Вона має дещо негативний вплив на світову «високу культуру», тому може розглядатися як певний чинник експансії.

У питанні про час виникнення «масової культури» є різні точки зору. Деякі дослідники вважають її одвічно притаманною культурі й тому виявляють уже в античному епосі, у видовищних дійствах Римської імперії. Інші пов'язують виникнення «масової культури» з науково-технічною революцією, що принесла з собою зовсім нові способи виробництва, поширення та споживання культури.

Основи масової культури сформувалися й почали розвиватися в кінці ХХ на початку ХХІ ст. в межах національних держав Західної Європи та Америки. «Масова культура» в її розвинутому вигляді вперше сформувалася у США. Виникненню її сприяв розвиток засобів масової комунікації – газет, популярних журналів, радіо, грамзаписів, кінематографа. Все це, з одного боку, демократизувало культуру, відкривало до неї доступ масовій аудиторії, з іншого – зумовило проникнення в культуру комерційних інтересів, культура стала предметом бізнесу.

Розвиток «масової культури» в Європі та США йшов різними шляхами. В Європі «масова культура» (народні розваги, мистецтво жонглерів, мімів) завжди протистояла культурі офіційній, що контролювалася державою та церквою. В США «масова культура» спершу пропагувала стереотипи й ідеї офіційної культури, основним регулятором якої стала реклама. «Масова культура» стала такою невід'ємною часткою культури американського суспільства, його культурної свідомості, що її вивчення переважає в системі, наприклад, американської вищої освіти. У Великобританії до системи університетської освіти включаються спеціальні курси, що містять матеріали з культури кіно, музики, наукової фантастики й навіть футболу. Сучасне

інформаційне суспільство сприяло швидкому розповсюдженню західних культурних моделей у східних країнах, нових демократіях, а особливо у пострадянських.

З часом, у країнах, які не змогли опиратися інформаційному тиску став помітним результат, а саме:

- відбулася часткова заміна традиційних культурних моделей на нові – прозахідні;
- відбувся неконтрольований синтез культур;
- продовжує відбуватися зміна національної ідентичності, цінностей і норм в середині суспільства;
- в середині держав змінюється система і модель споживання як медійного та культурного продукту, так і товарів і послуг.

Масова культура від моменту її появи привертала й досі привертає помітний інтерес і одразу зазнала тотальної критики у працях Х. Ортеги-і-Гасета, Ч.Р. Мілса, В. Беньяміна, Т. Адорно і М. Горкгайма. Найбільш закінчена й цілісна концепція такого сприймання масової культури була запропонована іспанським філософом, мистецтвознавцем і критиком Х. Ортегою-і-Гасетом. Його доктрина «раціо-віталізму» передбачає взаємопроникнення філософії і життя, науки і мистецтва. В антигуманних установках, які нав'язуються мільйонам людей у тоталітарних суспільствах, філософ бачить причину всіх трагедій ХХ століття (Ortega-i-Haset, 1994).

Оскільки феномен «масової культури», з точки зору його значення в розвитку сучасної цивілізації оцінюється багатьма вченими неоднозначно, то в залежності від тяжіння до елітарного чи популістського способу мислення, його можна відносити або до соціальної патології, з симптомами виродження суспільства, або навпаки, вважати важливим фактором його здоров'я та внутрішньої стабільності.

Потреба у переорієнтуванні з «високих» на повсякденні сенси та цінності, в повній утилізації мистецтва породжує масову культуру. У своєму глобальному вияві вона спирається на різні ціннісні засади, володіє різними естетичними стилями, іноді містить заборонене в традиційному суспільстві, тобто секс, фізіологію, психічні аномалії тощо. Прикладом може бути масова культура тоталітарних соціальних систем.

У масовій культурі домінують мелодраматичність і банальність. Вона дає можливість споживачеві структурувати свої життєві враження, залучаючи такі концепти, як кохання, гріх, доля, щасливий порятунок; при цьому люди в масі віддають перевагу не цінностям «естетичним», а цінностям «життя».

В глобальному інформаційному суспільстві, влада на думку М. Кастельса, належить творцям нових культурних кодів, які отримують у своє розпорядження найважливіші механізми владного контролю – символічну домінацію, тобто здатність контролювати інших людей шляхом привнесення в життя власних поглядів і цінностей, здійснення символічного «навіювання», а сама можливість визначати поведінку міститься в мережах інформаційного обміну та маніпуляції символами (Kastel's, 1999).

«Масова культура» справляє величезний вплив на всю культуру в цілому, їй властива тенденція до гомогенізації, тобто прагнення надавати культурним явищам однорідності. На відміну від елітарної культури, тобто культури, орієнтованої на смаки обраних, масова культура свідомо орієнтує поширювані нею духовні цінності на середній рівень масового споживача. Бажання надати всім елементам культурної системи однорідності та абсолютної схожості – суттєва змістова її характеристика (Tatarenko, 2009).

Функція роз'яснення народу змісту та корисності культурного продукту та вироблення «символічного» дістаються поетам, митцям, драматургам, кінорежисерам, «зіркам» шоу-бізнесу зі всього світу, чим пояснюється посилення в інформаційних суспільствах ролі культурного сектору мас-медіа: періодичної преси, TV, кіно, радіо, відео, що стають ефективними інструментами культурної домінації, джерелами формування символів, образів, міфів, інтерпретаційних схем, забезпечуючи, тим самим, символічну компактність культурного простору.

Масове мистецтво, споживачем якого є здебільшого молодь, існує поряд із мистецтвом елітарним, але виконує низку важливих соціальних функцій. Воно орієнтується в своєму впливі на стереотипи свідомості, стандартні штампи, не вимагаючи від людини витрат розумової енергії, почуттів, волі, тобто всього того, чого вимагає серйозне мистецтво.

Функціональний аналіз масового мистецтва свідчить, що воно є символічною формою опанування світу, певною матрицею, способом розуміння і структурування соціального і особистого досвіду. Однією з істотних змістовних характеристик «масової культури» є і її ескепізм, тобто втеча у світ мрій і фантазій. «Масова культура» принципово псевдореалістична, ґрунтується на створенні ілюзій, вимислів, міфів, котрі знімають реальне психологічне напруження і компенсують його світом вигаданих мрій і фантазій (Stori, 2005).

Специфіка теперішньої ситуації полягає в тому, що художня продукція масового мистецтва, навіть сумнівна за своєю естетичною цінністю, вільно конкурує в культурному просторі, вона жорстко не нав'язується, тут споживання культурного продукту визначається самими споживачами. Роль масового мистецтва в процесах

стандартизації соціокультурних установок і потреб надзвичайно важлива та небезпечна, бо людей, здатних протистояти агресивному культурному середовищу, обмаль. Однак «масова культура» не просто культивує видовищність і розваги, вона досить часто це робить на шкоду моральності мистецтва.

У процесі глобалізації естетична та просвітницька функції мистецтва відходять на периферію, натомість на перший план виходить особистість творця. Мистецтвом стає його повсякденна поведінка, презентація, епатажність, іноді незалежно від якості й кількості його творів (Stori, 2005).

Таким чином, масове мистецтво, яке глибоко вкорінене у життя сучасної цивілізації, здійснює низку важливих функцій. Однією з них є світоглядно-аксіологічна, адже масове мистецтво поряд із наукою і релігією стало засобом розуміння світу, способом його структурування і символічного опанування. Але результатом її впливу найчастіше стає міфічна (нереальна) картина світу.

Масове мистецтво артикулює певні цінності та норми, пропонує до споживання конкретний набір життєвих стратегій і практик. Воно робить надзвичайно вагомий внесок в життя споживацького суспільства, іноді виконуючи психотерапевтичну, релаксійну функції. Як елітарне мистецтво, з одного боку, і релігія – з іншого, масове мистецтво компенсує одноманіття і рутинність повсякденного життя, допомагає подолати депривацію. Воно виконує естетичну функцію, дає шанс тим, хто позбавлений можливості отримувати естетичну насолоду від високого мистецтва, бо його розуміння потребує спеціальної підготовки та знань. Масова культура – це культура мас, культура, призначена для споживання народом, але вона не знає традицій, не має національності, її смаки й ідеали міняються відповідно

до потреб моди. Масова культура звертається до широкої аудиторії, апелює до спрощених смаків, претендує на те, щоб бути народним мистецтвом. Феномен масової культури існує, а телебачення є найефективнішим засобом коштом тиражування й поширення розповсюдження цієї культури. Масова культура впливає на масову свідомість, пов'язана із засобами масової комунікації, орієнтована на споживчі смаки й інстинкти, носить маніпулятивний характер. Масова культура здійснює стандартизацію духовної діяльності людини. Виникнення масової культури з одного боку демократизувало сферу культури, з іншого боку, сприяло проникненню в цю сферу комерційних, політичних інтересів, погоні за прибутком. Змішання культури й політики може зробити культуру нетерпимою до будь-якої культури, крім своєї власної; або довести до ідеалу світової держави, де буде існувати одна лише однакова для усіх світова культура. Саме це і проявилось у формах та методах культурної експансії РФ проти України.

Культурна експансія РФ та її вплив на українську національну культуру

Існування глобальної системи засобів масової інформації і вільний товарообмін забезпечують можливість цієї експансії. Вплив має таку силу, що деякі спеціалісти говорять про культурну колонізацію. Кіно, телебачення та реклама; товари та послуги; і навіть підручники, які ми вивчаємо – усі вони за своїм походженням у більшості випадків відносяться до іншої культури. Вони виступають носіями інших для нашого суспільства норм і цінностей, беруть активну участь у формуванні нового культурного світогляду.

Культура в сучасній Україні представляє строкату картину де зразки традиційної національної культури тісно переплелись з еле-

ментами західної та російської культури; норми і цінності межують зі спадщиною часів соціалізму, де радянська ментальність народилася в соціумі, в рамках якого стабільність життя визнавалася як одна з головних цінностей існування людини. Світ «впевненості в завтрашньому дні», «світ соціального оптимізму» сформував і світ «футурофобії» (остраха за майбутнє). Це пов'язано з особливостями історичного розвитку українського народу, який перманентно перебував у складі різних держав і відповідно відчував культурну експансію інших народів та утиск національної культури.

Разом з тим, українські результати культурної колонізації далеко не однозначні, особливо якщо розглядати їх у контексті розвитку світової культури. Водночас, ситуація в Україні не є унікальною. Закономірно, що менш розвинені країни, стають об'єктом економічної і культурної експансії з боку розвинених країн. Більше того, навіть розвинені країни не застраховані від цього. Так Європа знаходиться під потужним пресингом американського способу життя, американської культури. У 80–90-ті роки уряди багатьох європейських і неєвропейських країн почали проводити цілеспрямовану політику обмеження доступу американських кінофільмів на національні культурні ринки. Метод квотування іноземних фільмів в порівнянні з національними, яким приділялася переважна частка, поступово виправдав себе. Сьогодні, наприклад Індія, Мексика, Франція, Японія та ряд інших країн вже менше залежать від американського кінобізнесу та сприяють розвитку і зміцненню національного кінематографу.

Зі здобуттям незалежності Україна остаточно взяла проєвропейський курс розвитку. Однак Росія весь час і аж до сьогодні активно проводить культурну інтервенцію території України. Вона роками відточувала інструменти «м'якої сили» і успішно робила це в різних

країнах. Росія використовує будь-які способи, щоб проштовхнути й закріпити свої шовіністичні, імперські наративи у світі. Російська культурна експансія є передумовою до експансії територіальної, військового тиску й терору. Культурна експансія – завжди перший крок Росії у прагненні завоювати територію будь-якої країни. І якщо вона наражається на опір суспільства, тоді застосовує зброю. Перехід до цього другого кроку – лише питання часу. Наприклад, у Білорусії, Росії вдалося утвердити наратив, що розквіт Білорусі як держави був би неможливим без підтримки РФ і спільного минулого у складі СРСР. Було здійснено тотальну русифікацію, що фактично поставило білоруську мову під загрозу зникнення. Будь-яку культурну опозицію жорстко придушують, тому вона переходить у підпілля або діє за кордоном. Культурне життя на території Білорусі повністю монополізоване й контрольоване владою. Є цілий список білоруських митців, які не можуть виступати на території своєї держави через «неправильні» позиції й національні культурні наративи.

У політично поляризованій Грузії Росія діяла за своїм класичним сценарієм «м'якої окупації»: освітні програми русифікації грузинів, розпалювання ворожнечі між етнічними групами, відважування від європейського курсу розвитку. Як і в Білорусі, так і в Грузії РФ утверджувала міф про «багатовікові» культурні й релігійні зв'язки двох країн. У 2008 році РФ за підтримки сепаратистських угруповань хотіла «відновити конституційний лад» у Грузії. Результат – війна та 20% території країни було окуповано. У Грузії діє спеціальний фонд «Русский мир», фінансований із держбюджету РФ, працюють пропагандистські медіа, а православна церква – оплот збереження існуючого режиму й важіль впливу на старше покоління (Sytnikov, Kebuladze, 2022).

Росія розповсюджує свій вплив і на Європу. Так, РФ переконала німців що німецький нацизм перемогли тільки росіяни, а не всі громадяни СРСР, насамперед українці. Тому німці мають комплекс провини перед росіянами. Після падіння Берлінської стіни відносини Німеччини й РФ активно розвивалися. Також у Німеччині є велика російськомовна громада – більш ніж 3,5 млн громадян. Це етнічні росіяни, а також німці, євреї, які переїхали з різних республік СРСР. Німеччина сприяла налагодженню зв'язків Росії із заходом і стала ключовим економічним і торговельним партнером. До 2012 року відносини РФ і Німеччини поступово розвивалися. Правда прохолоднішими вони стали після повернення Путіна до влади і його намагання мінімізувати іноземні впливи всередині Росії, зокрема й німецькі. Росія досі має сильний культурний вплив на російську діаспору в Німеччині. Зокрема завдяки соцмережам, де успішно розповсюджує пропагандистські фейки. Більшість російськомовних німців дивляться тільки телеканали РФ, та довіряють антиєвропейським кремлівським наративам. Це проявилось в тому, що німецьке суспільство і тепер не є одностайним у підтримці України у війні з РФ, не підтримує вступ України до НАТО, а з початком повномасштабного вторгнення РФ тривалий час відмовлялося надати Україні зброю, або обмежує її постачання (Sytnikov, Kebuladze, 2022).

Аналогічна ситуація і у Франції. Дипломатичним стосункам РФ і Франції – понад 300 років. Потужний культурний обмін був ще у XVIII ст., коли французькі митці емігрували в Росію, яка активно поглинала весь доступний їй європейський культурний досвід. Тобто Франція практично внесла великий внесок у цивілізацію Російської імперії. Але вже у XIX ст., після поразки Наполеона, Росія почала формувати міф про себе як про непереможну велику країну. Цю ж

риторику перейняв і СРСР, який сприяв тому, що радянські державні організації, що діяли у Франції та Росії, замість культурного обміну насаджували радянську ідеологію. СРСР зробила все для того, щоб французька мова перестала бути мовою російської культурної еліти та давала можливість долучатися до європейських культурних ідеалів. Росія проштовхувала у Францію три ключові наративи – антимиграцію, антиамериканізм і антилібералізм. І до тепер РФ проводить деструктивну антиурядову політику використовуючи усі сфери. Незважаючи на це французи досі возвеличують російську літературу, балет, живопис і мову. Це дозволило РФ у 90-х роках ХХ ст. розгорнути спеціальні програми повернення (буквального чи ментального) своїх «співвітчизників» або прихильних до російської культури французів. Попри те, що у французькій спільноті російського походження є опозиційні групи, РФ таки вдалося ідеологічно об'єднати діаспори, хоча більшість із них опинилися там саме з політичних причин. Відтак низка нащадків російської аристократії й досі керує важливими культурними інституціями й релігійними установами Франції, та просуває російські імперативи в європейській країні (Sytnikov, Kebuladze, 2022).

Щодо України, то культурні зв'язки з Росії з Україною сягають ще часів Київської Русі. Саме звідти бере початок Російська імперія і саме до того часу апелює, кажучи про «історичну колыску» і «братерство», сучасна Росія. Ще з XVIII ст. царська Росія прагнула підім'яти під себе будь-що українське. Культурна експансія – це процес повільної і поступової русифікації Росією українського культурного життя, витіснення з української культури усіх досягнень чи присвоєння, або заміна своїм. Апогей культурного загарбництва відбувся за часів Радянського Союзу, коли література, музика, театр, кіно, осві-

та, політичне життя – усюди відтіснили українську мову та культуру й насаджувався комплекс їх меншовартості. Набуття Україною незалежності у 1991 році у результаті розпаду СРСР, від початку розглядалося і розглядається російською елітою як прикре історичне «непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене.

Як спадкоємці радянських вождів, Путін і його соратники використовують культуру як інструмент ментальної окупації. Вони роками переконували в тому, «що українці – не окремий народ із більш ніж тисячолітньою історією, а росіяни, яких треба визволяти». Ще президент РФ Б. Єльцин визначив головною метою політики Росії щодо СНД – створення інтегрованого економічного і політичного об'єднання держав, спроможного претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві. Президент РФ В. Путін залишив цю мету без змін. У російському стратегічному документі зазначається, що «на території СНД зосереджені наші головні життєві інтереси в галузі економіки, оборони, безпеки, захисту прав росіян, забезпечення яких становить основу національної безпеки країни; ефективне співробітництво з державами СНД є фактором, що протистоїть відцентровим тенденціям у самій Росії» (Horbulin, 2016). Політична і економічна стабільність держав СНД прямо поставлена у залежність від проведення ними дружньої політики щодо РФ. Загальмувавши дезінтеграційні процеси в РФ та надійно зцементувавши «батоном і пряником» економічну і політичну еліту, нове російське керівництво на чолі з В. Путіним перейшло до безпосередньої реалізації реваншистської стратегії. Пасивна реакція західних держав на російські провокації суттєво сприяла формуванню у верхівки РФ переконання про безкарність, фактично заохочувала Кремль до агресивних дій проти держав колишнього СРСР і «соціалістичного табору». Активна прозахідна

позиція України, її прагнення до євроінтеграції стало для Путіна особистою образою, і вже у квітні 2008 року під час Бухарестського саміту НАТО В. Путін заявив президентові США Дж. Бушу: «Україна – це взагалі не держава. Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами... якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і Сходу – вона просто розпадеться» (Horbulin, 2016).

Для реалізації стратегії Кремля російські державні органи створили комплексну систему примушення держав СНД до єдності. Така система включає в себе інструменти політико-дипломатичного, економічного, насамперед енергетичного, культурного та інформаційно-пропагандистського і у разі доцільності, військового тиску з широким використанням технологій підривної діяльності, теоретично розроблених і практично випробуваних ще за часів сталінського СРСР. Саме тоді Кремль розпочав пропагандистську підготовку до агресії проти України. У пресі, на телебаченні, в Інтернеті реалізовувалися пропагандистські кампанії і спеціальні інформаційні операції. Масовими накладками видавались різноманітні книжки про майбутню російсько-українську війну. Ідеологічною основою російської пропаганди стала концепція «руського миру», сформована ще в 1970-х роках у середовищі московської ліберальної інтелігенції. Російська пропаганда працювала на три основні цільові аудиторії: західну, українську і власне російську. Головним завданням на західному напрямі було доведення штучності української нації і приреченості української держави, яка так і не відбулася (Horbulin, 2016). Серед українців поширювались міфи про правічну єдність з російським народом, про так званий «триєдиний, штучно розділений російський народ», переваги приєднання до нового союзу під проводом Росії, та водночас доводилася неспроможність українських еліт керувати

незалежною державою, педалювалась їхня корумпованість, неспроможність до знаходження компромісів тощо. Російське суспільство інфікувалося ідеями великодержавного шовінізму, імперства, неповноцінності інших народів порівняно з «найдуховнішим у світі» російським народом, православного фундаменталізму, російського фашизму тощо. При цьому російська пропаганда не зупинялася перед поширенням навіть найбрутальніших вигадок, гідну конкуренцію в чому пропагандистам складали лише російські політики і дипломати. Треба наголосити, що відношення населення РФ до війни, має можливість констатувати, що ця пропаганда мала та має успіх. Навіть, більшість відомих діячів культури та мистецтва РФ, як еліта нації підтримують геноцид українського народу.

На українському напрямі російська культурна політика була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності. Для ведення російської пропаганди широко використовуються не тільки засоби масової інформації, але й культурно-розважальна індустрія: кінематограф, шоу-бізнес, начебто неполітичні, «культурні» програми телебачення і радіомовлення, Інтернет тощо. Російська культурна експансія проти України здійснювалась свідомо і наполегливо протягом усіх років незалежності, чому сприяла неефективність державної гуманітарної і культурної політики. Фактично, українська молодь виростала на російській музиці й фільмах, стаючи піддатливою до їхніх наративів. Так результати національного щорічного моніторингового опитування свідчать про те, що до 2014 року більшість українців підтримували ідею двох державних мов – української й російської, а ще були готові приєднатися до гіпотетичного союзу України, Білорусі й Росії. Росія фінансувала проросійські політичні партії й медіа, які підтримували ідею «руського миру».

Прослідковується певна закономірність – у тих регіонах України, де домінує російська мова, під час президентських чи парламентських виборів люди частіше обирали політиків, що лобіювали російські наративи. Недостатність українського культурного впливу у Криму полегшила РФ його анексію в 2014 році, а також сприяла поширенню сепаратистських настроїв серед жителів Донецької та Луганської областей. Російська мова досі залишається ключовим інструментом культурних і політичних маніпуляцій РФ. Путінський режим, заявляючи про утиски прав російськомовних українців, не тільки закликає їх «визволити», а й нині це робить збройним шляхом.

Тільки через повномасштабну війну та політику геноциду на окупованих територіях більшість населення зрозуміло, що Україна має вибудовувати ментальний бар'єр між собою та агресором, бо до того багато людей вважали, що культура й мова є менш важливі, ніж рівні дороги чи високі зарплати, а російські окупанти чітко показали, що мова та культура є найважливішими, вони є джерелом патріотизму та національної безпеки. Тому росіяни нищать усе українське: негайно спалюють українські книжки, запроваджують російську шкільну програму, замінюють дорожні знаки та знову встановлюють пам'ятники Леніну. Вони знищили або пошкодили сотні об'єктів культурної спадщини та викрали безцінні колекції з музеїв. Повномасштабна російська агресія підкреслила важливість мови та культури як ключових ознак національної ідентичності. Український уряд почав вживати довгоочікуваних дій для їхнього захисту. Підтримка української музики, книжок, заборона проросійських політичних партій – це великі кроки в напрямку від «руського миру». Це перш за все: підтримка української культури; краудфандинг: ініціатива United 24; відмова від російських наративів та їхніх пропагандистів;

введення санкцій проти російських «культуртрегерів»; вшанування пам'яті українських героїв; реорганізація архівів; захист українського інформаційного простору; робота з російськомовною аудиторією; посилення контролю за провайдерами телекомунікаційних послуг, тощо. Перші кроки було зроблено, однак важливо довести мовну та культурну деколонізацію до кінця.

Висновок

Україна має глобальну цивілізаційну місію – зупинити російську експансію та перетворитися на новий форпост західної цивілізації шляхом наукового та культурного прогресу. При цьому культурна трансформація передбачає необхідність активної міжнародної політики українців у творчій, політичній та економічній сферах разом з усіма народами. Реформування сфери культури є одним з основних завдань як гуманітарної політики, так і політики соціально-економічного розвитку України, побудови сучасної демократичної держави на засадах загальнолюдських цінностей із збереженням самобутніх традицій та культурно-історичних цінностей.

Розвиток сфери культури протягом тривалого часу не був визначений пріоритетом державної політики, йому не приділялася належна увага та не надавалася підтримка з боку державної влади. Такий підхід спричинив значною мірою виникнення негативних явищ та конфліктів в українському суспільстві, зокрема і війни 2014–2023 рр., що триває.

Відкритість сфери культури для сучасних світових процесів розвитку передбачає можливість взаємодії на міжнародному рівні окремих громад, груп та індивідів, має сприяти обміну та мобільності

творчих людей та ідей, подоланню стереотипів минулого та віджилих схем організації культурного процесу.

Координація зусиль у поширенні інформації про культуру сучасної України та українського культурного продукту сприятиме як підвищенню ефективності культурної дипломатії, так і розвитку надійного міжнародного партнерства та міжнародної підтримки у всіх сферах функціонування суспільства.

References

- Auernheimer, G. (Hrsg.). (2002). *Interkulturelle Kompetenz und pädagogische Professionalität. Interkulturelle Studien. Band 13.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Bek, U. (2000). *Obshchestvo riska: Na puti k drugomu modernu.* Per. s nem. V. Sedel'nika, N. Fedorovoy. Moskva: Progress-Traditsiya [in Russian].
- Bzhezins'kyi, Z. (2006). *Vybir: svitove panuvannya chy svitove liderstvo.* Per. z anhliys'koyi A. Ishchenka. Kyiv: Vydavnychyy dim Kyyevo-Mohylyans'ka Akademiya, pp. 158–159. [in Ukrainian].
- Horbulin, V. (2016). *Horbulin dokladno proanalizuvav, yak Rosiya rokamy hotuvalasya do ahresiyi proty Ukrayiny.* Navit' masova, 25.02.2016, https://texty.org.ua/fragments/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa-65583/ [accessed: 5.05.2023] [in Ukrainian].
- Kastel's, M. (1999). *Stanovleniye obshchestva setevykh struktur,* pp. 494–505 [in:] *Novaya postindustrial'naya volna na Zapade. Antologiya.* Pod redaktsiyey V.L. Inozemtseva. Moskva: Academia [in Russian].
- Kosolapov, N.A. (2005). *Globalizatsiya: territorial'no-prostranstvennyy aspekt.* *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya,* No. 6, pp. 6–9. [in Russian].
- Mayyer, L. (2004). *Yak hlobalizatsiya vede do kryzy svitovoyi ekonomiky.* *Ekonomichnyy chasopys,* No. 2, pp. 8–10 [in Ukrainian].

- Orteha-i-Haset, K.H. (1994). Bunt mas, [in:] K.H. Orteha-i-Haset. Vybrani tvory. Kyiv: Osnovy, pp. 15–139 [in Ukrainian].
- Pashko, R.H., Pashko, Ye.V. (2008). Kulturna moda. Slovamy hlobalizatsiyi. V konteksti intehratsiyi. Kyiv: Instytut dopryntsypnoho materynstva [in Ukrainian].
- Sidenko, S.V. (2001). Sotsialni problemy hlobalizatsiyi. Kyiv: KNEU, pp. 38–54 [in Ukrainian].
- Smit, D. (2004). Hlobalnyy vyklyk: yak nasytytysya bez prynyzhennya. *Sotsys*, No. 4, pp. 24–26. [in Ukrainian].
- Stori, Dzhon (2005). Teoriya kultury, masova kul'tura. Vstupnyy kurs. Kyiv: Vydavnytstvo «Akta» [in Ukrainian].
- Sytnikov, M., Kebuladze, V. (2022). Yak vbyvaye rosiys'ka soft pover, 27.03.2022, <https://ukrainer.net/rosia-vbyvaie> [accessed: 2.04.2023] [in Ukrainian].
- Tatarenko, T. (2009). Mizhkul'turna vzayemodiya yak chynnykstrukturoutvorennyaorhanizatsiyi sotsial'noho prostoru. *Politychnyy menedzhment*, No. 5, pp. 46–54 [in Ukrainian].
- Veremiyenko, T. (2008). Sotsialna ta kul'turna dynamika v protsesi hlobalnoyi transformatsiyi. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, No. 1–2 (8–9). pp. 152–166 [in Ukrainian].

Received: 28.12.2022

Accepted: 06.03.2023

DOI: 10.34858/sstp.2.2022.3

Anastasia GRIN

Taras Shevchenko National University of Kyiv

e-mail: nastasigrin14@gmail.com

ORCID 0000-0003-0048-0094

Public Policy Regarding the Development of Corporate Social Responsibility in the Conditions of Military State

The article aims to examine the meaning of the concept of «corporate social responsibility» and the variety of its definitions in historical retrospect. It describes the main principles and tools with which the state should build an effective policy of stimulating social responsibility. The main goals of the state regulation of corporate social responsibility and directions for improvement of the existing model of public policy regarding the development of social responsibility of business are also considered here. The study describes the main prerequisites for the formation and implementation of public policy regarding the development of corporate social responsibility in Ukraine, taking into account modern challenges and threats to Ukrainian society. It also presents real life examples of the effective participation of business in solving acute social problems in the conditions of martial law.

The studied theoretical features and practical cases make it possible to understand the readiness of businesses to build their activities in a new paradigm of care, and the state to contribute in every way to the development of the phenomenon of “corporate social responsibility”.

Keywords: corporate social responsibility, social responsibility of business, public policy, sustainable development, stakeholders

Публічна політика щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу в умовах воєнного стану

Соціальна відповідальність бізнесу є важливим елементом боротьби українського суспільства проти російських загарбників. Адже велика кількість бізнес-структур дедалі більше надають різні види допомоги, задля підтримки морального і матеріального стану українських бійців. Здатність бізнесу проявляти та реалізовувати свою соціально-відповідальну позицію залежить від того, як держава сприятиме цьому явищу та буде взаємодіяти з підприємцями, які бажають допомогти.

У статті досліджено зміст поняття «соціальна відповідальність бізнесу» та різноманітність його визначень в історичній ретроспективі. Описано основні принципи та інструменти, за допомогою яких держава має будувати ефективну політику стимулювання соціальної відповідальності. Розглянуто основні цілі державного регулювання соціальної відповідальності бізнесу та напрямки удосконалення існуючої моделі публічної політики щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу. У статті охарактеризовано основні передумови для формування та реалізації публічної політики щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні з урахуванням сучасних викликів і загроз для українського суспільства. Наведено реальні приклади результативної участі бізнесу у вирішенні гострих соціальних проблем в умовах воєнного стану.

Досліджені теоретичні особливості та практичні кейси дають змогу зрозуміти готовність бізнесу будувати свою діяльність у новій парадигмі небайдужості, а держави – всіляко сприяти розвитку такого явища як «соціальна відповідальність бізнесу».

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, соціальна відповідальність бізнесу, публічна політика, сталий розвиток, стейкхолдери

Вступ

Питання розвитку публічної політики соціальної відповідальності набуло досить вагомого значення впродовж останніх десятиріч. Концепція соціальної відповідальності бізнесу є одним із ефективних інструментів забезпечення сталого розвитку суспільства і передбачає не лише отримання певних переваг для бізнесу, а й сприяє соціально-політичній стабілізації в суспільстві.

Актуальність досліджуваної тематики посилюється з кожним роком у зв'язку з низкою причин: вплив зовнішнього середовища на підприємства; зміна орієнтирів у формуванні взаємовідносин між підприємством і працівником; поширення принципів відкритості й прозорості бізнесу для кінцевого споживача; розвиток інвестиційної діяльності з орієнтацією на вектор турботи про довкілля тощо. Ці чинники ставлять перед бізнесом завдання щодо імплементації принципів соціальної відповідальності в своїй діяльності, перед державою – налагодити механізми стимулювання та заохочення бізнесу до зміни основних принципів діяльності, а перед науковцями – дослідити зазначене явище та створити змістовну та якісну теоретичну базу для його подальшого розвитку. В процесі виникнення нової філософії бізнесу, – трансформації його основних цінностей, – перед Українською державою стоїть завдання створення та реалізації ефективних інструментів стимулювання та механізмів регулювання соціальної відповідальності бізнесу, а також формування оптимальної моделі національної політики щодо його розвитку.

Впродовж останніх років в Україні соціальна відповідальність бізнесу розвивався достатньо активно: від початку війни в східних регіонах у 2014 році значна частка українського бізнесу проявляла ініціативу щодо підтримки військових та надавала фінансову

допомогу в якості благодійних внесків. Завдяки допомозі небайдужих волонтерів з громадського сектору та бізнесу вдалося протистояти ворогові в надзвичайно тяжкі періоди, а також за короткий час значно покращити матеріально-технічний стан та спроможність українського війська на передовій.

Наступним вагомим поштовхом для активізації соціальної відповідальності українського бізнесу стала світова пандемія COVID-19, проте тепер на передовій опинилися медики. Підприємцям та волонтерам знову вдалося максимально швидко згуртуватися, відреагувати на загрозу та допомогти придбати необхідне лікарням устаткування для порятунку життя українців.

На нашу думку, справжнім викликом, і водночас, індикатором готовності українського бізнесу до прояву соціальної відповідальності, став початок повномасштабного вторгнення Росії на територію України і запровадження воєнного стану. У перші тижні війни частина бізнесу була фактично паралізована через низку обставин, починаючи від психологічного та морального шоку до неможливості фізично здійснювати підприємницьку діяльність через окупацію та проведення бойових дій, що призвело до економічного спаду ділової активності.

Метою статті є аналіз вітчизняної публічної політики щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу в умовах воєнного стану та вироблення пропозицій щодо вдосконалення зазначеної політики.

Соціальна відповідальність бізнесу як об'єкт наукового дослідження

Питання розвитку та регулювання соціальної відповідальності бізнесу набуло широкої популярності у високорозвинених краї-

нах та перебуває у центрі уваги фахівців вже не один десяток років. Теоретичні основи розвитку соціальної відповідальності бізнесу стали об'єктом дослідження багатьох дослідників, таких, зокрема, як Ф. Котлер (2005), Л. Бобко (2016), Т. Бондарук (2019), І. Бондарук (2019), В. Бульба (2013), І. Ворончак (2018), О. Грішнова (2011), Л. Смолій (2015), М. Третяк (2013), І. Царик (2010) та інші.

Ф. Котлер трактує корпоративну соціальну відповідальність як зобов'язання бізнесу сприяти економічному розвитку, працюючи з найманими працівниками, їхніми родинами, місцевою громадою та суспільством загалом з метою покращення якості життя. Об'єднання корпорацій США, що займається розвитком і просуванням концепції корпоративну соціальну відповідальність *Business for Social Responsibility*, визначає корпоративну соціальну відповідальність як досягнення комерційного успіху шляхами, що базуються на етичних нормах і повазі до людей, співтовариств і навколишнього середовища (Bondaruk, 2019).

У Зеленій книзі Європейського Союзу (Bobko, 2016) соціальна відповідальність бізнесу тлумачиться як інтеграція соціальних та екологічних аспектів у щоденну комерційну діяльність підприємств та їхню взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі (Bobko, 2016). Та, попри таку добровільність, переважна більшість високорозвинених країн розробили національні моделі та активно використовують програми підтримки і стимулювання вищезазначених процесів, в яких держава визначає соціально відповідальну поведінку для бізнесу, долучає компанії приватного і державного секторів до спільного виконання суспільно важливих завдань, стимулює бізнес до соціально відповідальної діяльності, а також на національному рівні прийнято необхідні нормативно-правові акти та міжнародні документи, які регулюють таку діяльність та дозволяють здійснювати

її контроль. Тобто, створили дієву публічну політику щодо розвитку, стимулювання та регулювання соціальної відповідальності бізнесу.

В Україні визначають соціальну відповідальність як активну соціальну позицію компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні та постійному діалозі з суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем (CSR Ukraine, 2023).

О. Грішнова стверджує, що соціальна відповідальність (держави, бізнесу, людини), як особливий вид суспільних відносин і закономірний результат розвитку соціально-орієнтованої економіки, є водночас важливим показником економічної, соціальної та політичної зрілості суспільства, а також відображенням цінностей суспільних відносин між всіма їх учасниками (Hrishnova, 2011).

Доцільно наголосити, що в історичній ретроспективі еволюція поглядів на соціальну відповідальність бізнесу пройшла шляхом від сприйняття її в якості соціального навантаження до перетворення на економічно вигідну діяльність. У вузькому розумінні вона включає тільки обмежені обов'язкові внутрішні заходи, сплату податків та благодійність, у широкому – передбачає масштабні внутрішні соціальні програми та комплексну відповідальність перед суспільством та виступає важливою передумовою сталого розвитку та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки і потребує зваженого поєднання механізмів державного та ринкового регулювання.

Сучасні підходи до публічної політики регулювання соціальної відповідальності бізнесу в Україні

Розробка публічної політики регулювання соціальної відповідальності бізнесу має спиратися на чітко визначену методологічну

основу та на ряд принципів. До них відносимо принципи добровільності, соціального партнерства, соціальної відповідальності держави, прозорості співпраці, державного контролю, наукової обґрунтованості, економічної ефективності, економії, економічної зацікавленості бізнесових структур, відповідності стадії економічного циклу, гнучкості. Реалізація зазначених принципів має бути забезпечена відповідною системою інструментів, серед яких визначено інструменти прямого та опосередкованого державного впливу.

До основних інструментів прямого державного впливу можна включити: розвиток нормативно-правової бази, державне замовлення, пріоритети державних інвестицій та державної підтримки підприємств, види і ставки податків, податкові пільги для бізнесу, спеціальні програми фінансової підтримки підприємств (зокрема пільгове кредитування), соціальні, екологічні стандарти, стандарти якості та звітності, економічні санкції, ліцензії, морально-етична політика та інформаційно-просвітницька робота. Інструментами опосередкованого впливу є розвиток співпраці органів влади з організаціями громадянського суспільства, політика сприяння меценатству, благодійності, спонсорству, організаційно-правова підтримка некомерційних організацій та удосконалення механізму їх фінансової підтримки, податкові пільги для організацій громадянського суспільства.

Упорядкована та певним чином систематизована соціальна відповідальність притаманна лише великим українським корпораціям або тим, які мають значну частку іноземного фінансування та сповідують європейські цінності. Це спричинено нестійкою економічною ситуацією в країні та відсутності в середнього та малого бізнесу впевненості у подальшій спроможності забезпечити власну економічну діяльність, не говорячи про додаткове фінансове навантаження

у вигляді участі у поліпшенні суспільного благополуччя. Зважаючи на те, що соціально відповідальна діяльність будь-якої компанії пов'язана з високими витратами, доступна вона в даний час виключно великим компаніям. До позитивного ефекту призводять тільки ті соціальні ініціативи, які добре узгоджуються з місією компанії. Менш великим компаніям, навіть у разі прихильності принципам соціальної відповідальності, найчастіше не під силу проведення такої політики з причин слабкого фінансового стану.

Розвиток соціальної відповідальності бізнесу українськими компаніями також утруднений через прагнення до короткострокових фінансових результатів. Це призводить до нехтування не тільки довгострокового розвитку, але і до прагнення перекласти на споживачів зовнішні ефекти більш витратного та екологічно шкідливого виробництва. Проте вітчизняні організації, які все ж таки сформували власну стратегію та принципи соціальної відповідальності бізнесу, що стали основою їх стратегічного менеджменту, активно реалізують різноманітні ініціативи, які спрямовані на допомогу армії та ветеранам, на розвиток програм підтримки пенсіонерів та людей з обмеженими фізичними можливостями, на створення об'єктів соціально-культурного значення, на реалізацію різноманітних освітніх і просвітницьких проектів. Варто зауважити, що деякі організації навіть створюють окремі структурні підрозділи та посади окремих фахівців з корпоративно-соціальної відповідальності. Водночас, частка таких підприємств, що сповідують нову філантропічну філософію ведення бізнесу, поки що надзвичайно низька.

На наш погляд, розробка ефективного механізму державного регулювання соціальної відповідальності бізнесу зумовлює необхідність чіткого визначення його структури та цілей функціонування.

Цілі державного регулювання соціальної відповідальності бізнесу умовно можна поділити на:

– економічні (зростання конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості, експортного та трудового потенціалу національної економіки, перехід держави до сталого економічного розвитку, забезпечення стабільності соціально-економічної сфери, згладжування циклічності економіки тощо);

– політичні (захист прав працюючих, інвесторів, споживачів та населення країни в цілому, підвищення довіри до національної економіки та її підприємницького сектору зокрема, забезпечення чесної конкуренції, зниження корупції);

– соціальні (соціальний захист населення, зниження соціальної напруги у суспільстві, покращення здоров'я та подовження тривалості життя громадян, забезпечення зайнятості, зокрема молодих спеціалістів, жінок, осіб з інвалідністю);

– екологічні (покращення стану довкілля, досягнення високого рівня екологічності продукції національної економіки; мінімізація шкідливого впливу виробництва на працівників, мешканців, які проживають поблизу них; захист від негативного екологічного впливу підприємств).

Оскільки вектор розвитку України базується на принципах та цінностях Європейського Союзу, аналіз та впровадження кращих практик світового та європейського досвіду державного регулювання та публічної політики щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу є важливим елементом інтеграції України в європейське співтовариство. Участь держави в процесі стимулювання та розвитку соціальної відповідальності бізнесу є надзвичайно важливою, адже нова парадигма небайдужості бізнесу до соціальних процесів

перебуває лише на початковому етапі розвитку та має досить фрагментарний характер, тому потребує чіткої нормативно-правової бази та ефективних фінансово-економічних важелів заохочення.

Окрім створення та прийняття нових, спеціальних, законів для регулювання соціальної відповідальності бізнесу, основоположним має стати забезпечення державою суворого дотримання існуючого законодавства кожним учасником ринкових відносин (трудового та податкового законодавства, екологічних стандартів, відсутність корупційних проявів тощо). Лише після становлення такого базового рівня відповідальності підприємців перед державою та суспільством можна розвивати дійсно ефективну політику популяризації соціальної відповідальності бізнесу, яка спрямована на вирішення ряду гострих соціальних проблем.

Констатуємо, що нині в Україні не існує чіткого державного механізму регулювання та стимулювання розвитку соціальної відповідальності бізнесу. Єдиним офіційним документом є «Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року» та затверджений до неї План заходів (Rozporyadzhennya KМУ nr 66-r, 24.01.2020). Водночас зазначений документ вже потребує змін, оскільки в умовах війни це питання набуло особливої актуальності та вимагає нових «правил гри».

Соціальна відповідальність бізнесу в умовах війни

У перші тижні війни частина бізнесу була фактично паралізована через ряд обставин, починаючи від психологічного та морального шоку до неможливості фізично здійснювати підприємницьку

діяльність через окупацію та проведення бойових дій, що призвело до економічного спаду ділової активності. Проте, держава запровадила ряд заходів, спрямованих на підтримку української економіки (Pro vnesennya zmin..., 2022; Pro zastosuvannya reyestratoriv..., 2022; Pro zatverdzhennya planu..., 2022). Це дозволило бізнесу в екстреному порядку переглянути свої пріоритети і адаптуватися до нових реалій.

Такі зміни на державному рівні дозволили українському бізнесу проявити свою найкращу сторону – згуртуватися та сконцентруватися на допомозі державі та людям під час війни. Для більшості підприємств, установ та організацій люди стали головною цінністю, і фокус діяльності перш за все сконцентрувався на їхньому здоров'ї та житті, а також тих, хто щодня стоїть на варті безпеки нашої країни – воїнів ЗСУ та територіальної оборони. А компанії, чиї потужності знаходяться в регіонах активних бойових дій, почали активно вирішувати питання про їх завчасну консервацію, задля мінімізації потенційного негативного впливу на довкілля у випадку руйнування.

Варто зазначити, що Експертною організацією Центр «Розвиток КСВ» створено єдиний «Каталог внеску бізнесу в Перемогу в російсько-українській війні». Каталог вже налічує кейси понад 300 компаній, які зробили свій регіональний та/або національний внесок у боротьбі проти військової агресії Росії (Kataloh vnesku biznesu, 2023).

Для прикладу, компанії які надають послуги поштового зв'язку, беруть участь у доставці гуманітарної допомоги. Так, Укрпошта доставила 32 тонни гуманітарної допомоги з США, 10 тонн з Італії, 200 тонн з Грузії. Нова пошта приєдналася до проекту з доставки продуктових наборів від Фундації Дім Рональда МакДональда для родин, які потерпають від війни.

Мережа автозаправних комплексів в Україні ОККО та благодійний фонд «Повернись живим» започаткували спільний проект

та зарезервували нафтопродуктів загальною вартістю на 4 мільйони гривень для потреб волонтерських та громадських організацій, які здійснюють евакуацію населення з місць бойових дій, перевозять гуманітарну допомогу тощо.

Мережа магазинів АТБ сформувала резервні фонди продуктів харчування і в першу чергу допомагає та забезпечує військові частини ЗСУ, об'єднання територіальної оборони, резервістів. Мережа магазинів «Сільпо» спільно з Міністерством соціальної політики України та Київською школою економіки у торгових мережах групи компаній FozzyGroup («Сільпо», «Фора», Траш!Thrash!) налагодили видачу гуманітарної допомоги українцям в 53-х торгових точках мережі «Сільпо». Фармакологічна компанія «Дарниця» передала безоплатно ліки для Головного військового госпіталю, Київської міської клінічної лікарні швидкої допомоги, Національного інституту серця, Охматдиту, благодійних фондів «Повернись живим» і «Таблеточки». Компанія мобільного зв'язку Київстар разом з Vodafone та Lifecell оголосили про запуск національного роумінгу в Україні (Ukrayins'ka ekonomika u chasy vinyu, 2022).

Фактично, це скорочений перелік всього того, що роблять компанії, які і в мирні часи, і в часи пандемії, і під час війни сповідують цінності сталого розвитку та соціальної відповідальності. Така активна участь бізнесу у вирішенні гострих суспільних проблем свідчить про його готовність дотримуватися морально-етичних принципів під час досягнення комерційного успіху задля формування іміджу сучасної соціально орієнтованої компанії, а також про готовність брати на себе відповідальність та бути надійним партнером для держави у нелегкі часи.

З огляду на сучасну ситуацію в Україні, бажання і, головне, спроможність бізнесу оперативно допомагати у вирішенні тих чи

інших проблем, доводять, що у період воєнного стану соціальна відповідальність бізнесу може стати дієвим механізмом вирішення значної кількості суспільно значущих проблем загальнодержавного, регіонального та місцевого значення.

Висновок

Досвід високорозвинених країн показує, що якість життя населення та соціальна стабільність держави багато в чому залежать від ефективності формування системи партнерських відносин влади, бізнесу та громадянського суспільства, де влада є основним модератором цих процесів. У сучасних умовах значно зросло значення соціального фактору у суспільному розвитку, в якому важливу роль відіграє підприємницький сектор. Виявлення та оцінка тенденцій становлення соціальної відповідальності бізнесу в нашій державі дали змогу констатувати, що в Україні головну роль у процесі переорієнтації бізнесу та створенні господарського порядку, при якому ринок підпорядковується соціальним цілям, має взяти на себе держава, створивши ефективний, зважений, науково обґрунтований механізм державного регулювання соціальної відповідальності бізнесу.

Значного удосконалення потребують теоретико-методологічні засади реалізації соціальної відповідальності бізнесу як невід'ємної складової підприємництва в системі національної економіки. Відсутність в Україні концептуальних засад регуляторного впливу на соціальну відповідальність бізнесу, науково обґрунтованих його принципів, важелів та інструментів, адаптації світового досвіду з цих питань до особливостей економічного розвитку нашої країни обумовлюють гостру необхідність та доцільність комплексного дослідження цих питань, підсилюють їх прикладну значущість.

Ураховуючи участь українського бізнесу у вирішенні гострих соціальних проблем, можна зробити висновок про поступове налагодження державно-приватних відносин та готовність до командної роботи. А тому після завершення воєнних дій та перемоги України питання соціальної відповідальності буде ще більш актуальним та потребуватиме нових досліджень з метою вироблення дієвих пропозицій з урахуванням інтересів бізнесу, держави та суспільства на загал.

Соціальна відповідальність бізнесу неможлива без розвиненого громадянського суспільства, здатного виступати реальним партнером бізнесу при вирішенні соціальних питань. За такої умови можливий процес зростання готовності бізнесу залучатися в діалог і подальше партнерство з різними громадськими групами, збільшення кількості соціальних ініціатив, що виникають завдяки спільному мисленню і спрямованих на вирішення питань суспільного значення. Маємо надію, що в нинішніх складних умовах ідеї соціальної відповідальності будуть швидко імplementовані в загальну систему суспільного розвитку для переважної кількості вітчизняних підприємств.

Відтак, створення дієвої публічної політики стимулювання та розвитку соціальної відповідальності бізнесу на всіх рівнях публічного управління може дати значимі результати для повоєнної відбудови та розвитку країни через направлення на добровільних засадах частини прибутку для вирішення різних соціальних програм та проєктів, результатом яких стане підвищення рівня життя та зростання добробуту населення; детінізація бізнесу та зменшення корупційних проявів; підвищення конкурентоспроможності національної економіки; розвиток екологічних програм та раціонального використання ресурсів; зменшення навантаження на місцеві бюджети при вирішенні гострих соціальних проблем за добровільних соці-

альних ініціатив бізнесу; удосконалення форм державно-приватного партнерства та соціального діалогу між усіма учасниками суспільних відносин.

Тому дуже важливою є підтримка суб'єктів підприємництва на рівні держави, зокрема шляхом удосконалення відповідної правової бази, створення сприятливої фінансово-кредитної моделі, матеріально-технічного, науково-методичного, інформаційно-консульта-тивного забезпечення та кадрового потенціалу. Не менш важливим є забезпечення рівних можливостей для доступу суб'єктів малого, середнього та великого підприємництва до запроваджених урядом програм підтримки й стимулювання бізнесу під час дії воєнного часу; моніторинг ефективності використання бюджетних коштів, передбачених для виконання зазначених програм; відкритість і прозорість проведення процедур надання державної підтримки. Варто також приділити увагу заходам, направленим на післявоєнну відбудову громадських об'єктів та соціального житла постраждалих від війни, розвиток соціально значущої інфраструктури та збільшення енергоефективності у комунальному секторі тощо.

References

- Bobko, L.O. (2016). Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku korporatyvnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti v Ukrayini. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya*, No. 1–2 (2), pp. 41–47 [in Ukrainian].
- CSR Ukraine, ekspertna orhanizatsiya Tsentр «Rozvytok KSO», <https://csr-ukraine.org/> [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian].
- Bondaruk, T.R., Bondaruk, I.S. (2019). Derzhavne rehulyuvannya rozvytku maloho biznesu ta yoho sotsial'noyividpovidal'nosti. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi statystyky, obliku ta audytu*, No. 3, pp. 111–119, <https://doi.org/10.31767/nasoa.3.2019.10> [in Ukrainian].

- Bul'ba, V.H., Tretyak, M.V. (2013). Zarubizhnyy dosvid derzhavnoho rehulyuvannya sotsial'noyi vidpovidal'nosti biznesu. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*, No. 3, pp. 343–350 [in Ukrainian].
- Hrishnova, O.O. (2011). Sotsial'na vidpovidal'nist' u konteksti podolannya systemnoyi kryzy v Ukrayini. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika*, No. 1 (15), pp. 39–46, <https://doi.org/10.15407/dse2011.01.039> [in Ukrainian].
- Kataloh vnesku biznesu v Peremohu v rosiys'ko-ukrayins'kiy viyni, <https://csr-ukraine.org/catalog-actions-of-companies-in-the-russian-ukrainian-war/> [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian].
- Kotler F., N. Li. (2005). Korporatyvna social'na vidpovidal'nist'. Yak zrobyty yakomoga bil'she dobra dlya vashoyi kompaniyi ta suspil'stva, per. z angl. S. Yarynych. Kyiv: Standart.
- Rozporyadzhennya KMU vid 24.01.2020 «Pro skhvalennya Kontseptsiyi realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi spryyannya rozvytku sotsial'no vidpovidal'noho biznesu v Ukrayini na period do 2030 roku», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text> [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian].
- Pro vnesennya zmin do Nalohovoho kodeksu Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo diyi norm na period diyi voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny № 2120-IX vid 15.03.2022 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian].
- Pro zastosuvannya reyestratoriv rozrakhunkovykh operatsiy u sferi torhivli, hromads'koho kharchuvannya ta posluh: Zakon Ukrayiny № 265/95-VR vid 17.03.2022 r. (Potochna redaktsiya), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80#Text> [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennya planu nevidkladnykh zakhodiv shchodo peremishchennya v razi potreby vyrobnychykh potuzhnostey sub'yektiv hospodaryuvannya z terytoriy, de vedut'sya boyovi diyi ta/abo ye zahroza boyovykh diy, na bezpechnu terytoriyu: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 246-r. vid 25.03.2022 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian].

- Smoliy L.V. (2015). Instytutstionalizatsiya sotsial'noyi vidpovidal'nosti v Ukraini [in Ukrainian].
- Tsaryk, I.M. (2010). Sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu ta yiyi derzhavne rehulyuvannya yak skladova stratehiyi staloho rozvytku. *Ekonomichnyy prostir: zbirnyk naukovykh prats'*. Dnipropetrovs'k: PDABA, No. 40, pp. 300–313 [in Ukrainian].
- Tsaryk, I.M. (2010). Mizhnarodnyy dosvid rehulyuvannya sotsial'noyi vidpovidal'nosti biznesu ta perspektyvy yoho zastosuvannya v Ukraini. *Naukovyy visnyk Chernihivs'koho derzhavnogo instytutu ekonomiky i uppravlinnya. Seriya 1, Ekonomika: zbirnyk nauk. prats'*, No. 2(6), pp. 182–188 [in Ukrainian].
- Ukrayins'ka ekonomika u chasy viyny: vse dlya frontu, vse dlya peremohy, 25.02.2022, https://www.unian.ua/economics/finance/ukrajinska-ekonomika-v-chasi-viyni-vse-dlya-frontu-vse-dlya-peremogi-novini-ukrajina-11717911.html?utm_source=unian&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian].
- Voronchak, I.O. (2018). Natsional'ni modeli sotsial'noyi vidpovidal'nosti biznesu: osoblyvosti ta mekhanizm formuvannya. *Ekonomika ta suspil'stvo*, No. 17, pp. 24–29 [in Ukrainian].

Tetyana NOVACHENKO

State University of Telecommunications
Kyiv, Ukraine
e-mail: tatnov9@yahoo.com
ORCID 0000-0002-7306-0712

Alexander KOVAL

State University of Telecommunications
Kyiv, Ukraine
e-mail: alex.koval19722@gmail.com
ORCID 0000-0003-4522-7092

**Priority Directions of Simulating
the Mechanisms of the New State Personnel
Policy in the Armed Forces of Ukraine
in the Conditions of Current Challenges**

The development of the Ukrainian state after gaining independence is characterized by the transformation of all social institutions, in particular state authorities and the Ukrainian army. However, these changes, accompanied by constant social challenges, were difficult to implement even in peacetime, and currently turn out to be almost impossibly complex – as they are taking place in the process of fighting an external enemy: the Russian Federation which has unleashed a full-scale war on the territory of Ukraine.

In these conditions, as well as in the post-war period, the ability of the personnel of the Armed Forces of Ukraine to fulfill the tasks assigned to them to protect the sovereignty of the state and its integrity gains particular importance.

Therefore, the Armed Forces of Ukraine demand close attention from both state authorities and researchers, specifically in matters of personnel policy which shape the task of determining the direction of modeling mechanisms of state personnel policy in the Armed Forces of Ukraine in the

conditions of modern challenges. Therefore, the following directions are outlined in this article: modernization as a process of updating the development and implementation of a new state personnel policy in the Armed Forces of Ukraine and its adaptation to NATO Standards.

Keywords: modernization, NATO standards, development, professionalization, military career

Пріоритетні напрями моделювання механізмів нової державної кадрової політики у Збройних Силах України в умовах сучасних викликів

Розвиток Української держави зі здобуттям незалежності характеризується трансформацією всіх соціальних інститутів, зокрема органів державної влади та українського війська. Однак ці зміни, супроводжуючись постійними суспільними викликами, здійснювалися нелегко і в мирний час, а наразі навіть пекельно, оскільки відбуваються у процесі боротьби із зовнішнім ворогом – Російською Федерацією, яка розв'язала повномасштабну війну на території нашої держави.

У цих умовах, а також і в повоєнний період, набуває вагомості спроможність особового складу Збройних Сил України до виконання покладених на них завдань щодо захисту суверенітету держави та її цілісності. Тож, Збройні Сили України вимагають пильної уваги як з боку органів державної влади, так і дослідників, саме в питаннях кадрової політики, що поставило задачу визначення напрямів моделювання механізмів державної кадрової політики у Збройних Силах України в умовах сучасних викликів. Отже, окреслено такі напрями: модернізація, як процес оновлення вироблення та реалізації нової державної кадрової політики у Збройних Силах України та її адаптація до стандартів НАТО.

Ключові слова: модернізація, стандарти НАТО, розвиток, професіоналізація, військова кар'єра

Вступ

Сучасний воєнно-політичний та суспільно-економічний стан Української держави свідчить про те, що потреби Збройних Сил України в професійних кадрах як у воєнний, так і повоєнний час можуть бути незадоволені через відтік із країни підготовленої у військовому відношенні частини населення на фоні складної демографічної, економічної та соціальної ситуації. В цих умовах набуває вагомості проблема створення дієвої державної кадрової політики в Збройних Силах України та визначення її потенційних механізмів, які дозволять армії як головній опорі української державності забезпечити її незалежність та стабільність на світовій арені.

Розгляду проблем окремих аспектів розвитку державної кадрової політики, системи управління персоналом, а також обґрунтуванню шляхів удосконалення механізмів державного регулювання кадрової політики присвячено науковій праці як вітчизняних, так й зарубіжних фахівців. Колективами учених досліджувалися питання кадрової політики у різних сферах діяльності суспільства та розглядалася переважно як системні заходи, що визначають основні напрями роботи з персоналом, а також її форми та методи.

У межах вітчизняної науки державного управління проблематика державної кадрової політики у Збройних Силах України поповнилася значною кількістю наукових публікацій, що представляють результати різних аспектів розвідок, зокрема: розвиток кадрового потенціалу у сфері медичного забезпечення та обґрунтування залежності європейської й євроатлантичної інтеграції від підходів формування кадрового потенціалу медичної служби у Збройних Силах (Zhakhovs'kyu, 2005); дослідження системи управління людськими ресурсами (Polovinkin, Bazarnyy, Medvid', 2011); зміни у підходах

щодо формування кадрової політики як складової оборонного менеджменту (Bilets'kyu, Doronina, 2020); обґрунтування концептуальних напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання соціального забезпечення Збройних сил України (Mazovets'kyu, 2022).

Як бачимо, сучасні українські науковці приділяють неабияку увагу дослідженню широкого спектра проблем щодо державної кадрової політики у Збройних Силах України, однак, проблема моделювання механізмів державної кадрової політики у Збройних Силах України в умовах сучасних викликів вимагає активізації дослідження.

Мета статті – визначити пріоритетні напрями моделювання механізмів нової державної кадрової політики у Збройних Силах України в умовах сучасних викликів.

Наукове розуміння та визначення поняття «модернізація»

Термін «модернізація» (від франц. *modernisation*) визначається як оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог (*Slovnyk inshomovnykh sliv*, 1985). Поняття політичної модернізації від (від франц. *moderne* – новітній, сучасний) визначається як закономірна тенденція функціонування й розвитку політичної системи відповідно до реалій та вимог часу; процес трансформації суспільства, що супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та поглибленням політичної участі, поширенням демократичних цінностей і норм, властивих розвиненим країнам, у країнах менш розвинених (*Hrytsenko*, 1998).

У енциклопедичному словнику з державного управління поняття «модернізація» трактується як процес переходу від стабільного «традиційного» до безперервно змінного, динамічного сучасного індустріального або постіндустріального суспільства. У соціальному контексті головне в модернізації є розширення індивідуальної автономії, особистісної свободи, а у політичному – перехід до відкритого громадянського, демократичного суспільства (Entsyklopedychnyy slovnyk, 2010, s. 452–453).

Відповідно вищенаведеного можна констатувати, що у понятті «модернізація» спостерігається його відповідність англійському «modernity» – «модерність», смислом якого є процес суспільного розвитку та суспільних змін, що, як вже зазначалося, відбуваються в українському суспільстві. Водночас спостерігається залежність між соціальним і політичним аспектами модернізації, оскільки самодіяльне, вільне громадянське суспільство є фундаментом для політичної модернізації, метою якої є створення представницької демократичної системи і правової держави. Тож, модернізація здійснюється внаслідок вияву державно-політичної волі до змін. На нашу думку, наведений вище висновок напряму має відношення до визначення механізмів нової державної кадрової політики в ЗСУ, оскільки повномасштабна російська агресія, безсумнівно утвердила пріоритети цих трансформацій.

У наукових розвідках, що присвячені проблемі модернізації зустрічаються різні, часом протилежні погляди щодо її сутності та особливостей перебігу. Коротко представимо деякі. Так, одні дослідники вважають, що модернізація є єдиним процесом, однак допоки незавершеним; інші розуміють її як перехід від традиційного суспільства до сучасного, а треті наголошують на існуванні альтернативних версій модернізації, пропонуючи розглядати модернізаційний процес

у кожній окремій країні окремо (Rittser, 2002, s. 28). У дослідженнях соціологів Г. Спенсера та Ф. Тенніса (кінець XIX ст.) були окреслені два типи суспільств, визначення яких були обґрунтовані французьким соціологом Е. Дюркгеймом у його науковому дослідженні «Про розподіл суспільної праці» (1893 р.). Тип соціального зв'язку визначається вченим як «солідарність» – для традиційних суспільств характерна «механічна» солідарність, що передбачає побудову суспільства шляхом об'єднання однорідних осередків – кланів. Для модерних суспільств притаманна «органічна солідарність», яка перетворює їх у системну цілісність, де кожний елемент виконує свою неповторну функцію (Dyurkheym, 1998).

Активізація наукового інтересу у дослідженні теорії модернізації спостерігаються в середині XX ст. У суспільній і політичній думці склалося декілька типів, що пояснюють феномен модернізації, яку можна охарактеризувати як динамічну форму, яка набула віковичний процес новачії внаслідок вибухоподібного зростання знання впродовж останніх століть. Іншими словами – це процес адаптації історично сформованих інституцій до стрімких перемін у функціях, які відображають безпрецедентне зростання людських знань, що уможливають контроль над середовищем, у ході наукової революції. Зазначимо, що цей процес адаптації зародився та позначився спершу на суспільствах Західної Європи, однак у XIX і XX ст. ці переміни поширилися на всі інші суспільства й вилилися в загальносвітову трансформацію, що торкнулися всіх людських відносин.

Зауважимо, що кожна наука про суспільство вивчала різні елементи процесу модернізації, зокрема: економісти розглядали модернізацію здебільшого в термінах застосування людиною технологій для контролю природних ресурсів із метою помітного зростання

продукції на душу населення. Соціологи й соціальні антрополози переймалися переважно характерним для модерних суспільств процесом диференціації, досліджуючи виникнення нових структур, а також вивченню руйнівних особливостей процесу модернізації, а саме: зростання суперечностей, психічних захворювань, розлучень, расових, релігійних та класових конфліктів. Політологи та науковці з державного управління приділили увагу проблемі нації та формуванню виконавчої влади в умовах модернізації, а також вивчали не тільки, хто і як здійснює владу, а й як уряди збільшують свою здатність запроваджувати зміни і давати раду соціальним конфліктам (Durkheim, 1997).

Таким чином, модернізація – це своєрідний комплекс сукупних суспільно-історичних, державно-правових, морально-психологічних, мотиваційних, ціннісних зрушень, який слід пов'язувати з ціннісно-культурним механізмом внутрішніх змін суспільства та особистості, що спрямований на збагачення демократією, політичною стабільністю, соціальним достатком, добробутом та до їхнього природнього розвитку.

Новий поштовх до розвитку, теорія модернізації отримала після розпаду Радянського Союзу і всього соціалістичного табору. Так, українським дослідником В.П. Горбатенко визначаються стадії проходження модернізації – усвідомлення мети; консолідація зорієнтованості на модернізацію еліти; період трансформації; інтеграція суспільства на новій основі. Водночас дослідник наголошує на тому, що модернізація передбачає масштабні, цілеспрямовані перетворення в усіх основних сегментах соціальної системи (в соціально-економічній, правовій, політичній сферах, соціальних відносинах, культурі, системі освіти) (Horbatenko, 1999, s. 17).

Однак, на думку П. Штомпки, сучасне уявлення поняття «модернізація» тлумачиться занадто широко, що заважає коректному використанню цього терміну. Вчений зазначає, що в першому найширшому сенсі, модернізація – це синонім практично всіх прогресивних соціальних змін, у результаті яких суспільство просувається вперед у своєму розвитку. Вчений включає сюди процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації, домінуючого впливу капіталізму, розповсюдження індивідуалізму та мотивації успіху, утвердження розуму в науці тощо. У такому сенсі модернізація означає процес перетворення традиційного (доіндустріального) суспільства мірою його трансформації на суспільство, для якого характерні індустріальні технології, раціональні та секуляризовані відносини, а також високодиференційовані соціально-політичні інститути. Модернізація означає також реформи, які проводять у відсталих чи слаборозвинутих суспільствах з метою наздогнати передові, найрозвинутіші країни, що існують з ними в одному історичному часі, в рамках єдиного глобального суспільства (Shtompka, 1996, s. 170). Е. Гідденс висвітлював суспільство крізь призму самоорганізації, аналізуючи зміни у суспільстві, та поведінку суб'єктів соціальних змін (Giddens, 2005).

Таким чином, модернізацією є будь-які динамічні, свідомо регульовані зміни в соціальній, економічній та політичній сферах. На нашу думку, модернізація є безперервною, однак специфічною творчо-перетворюючою функцією розвитку та засобом оновлення суспільства. Модернізація є важливим ціннісним орієнтиром для його консолідації та солідаризації.

Довіра до влади як основа солідаризації українського суспільства

Разом із тим, слід наголосити, що суспільні трансформації, які спонукають до модернізації призводять до конфліктів – крах багатьох гасел миру, порядку і прогресу, що призводить як до тотальних так і локальних криз, одна з яких реально проявляється у повномасштабній війні, що Росія розв'язала проти України. У цьому контексті доцільним є звернення до Закону України «Про оборону України» (зміни від 20.09.2019 р.), де записано, що влада консолідується і реалізується, проявляючись у формальному та неформальному впливі керівництва країною до громадян та їх довірою до Верховної Ради, Президента України, Ради національної безпеки і оборони України, та інших органів державної влади щодо прийняття тих чи інших владних рішень, які, здебільшого не мають достатнього часу для обговорення, а також здійснення контролю над політичними діями та їх узгодження як у загальному так і в індивідуальному плані, що означає реалізація такого феномену як довіра до влади, на основі чого й солідаризується суспільство, що, на нашу думку, відповідає визначенню Е. Дюркгейма – «органічна солідарність».

Для підтвердження/просування наведеного ми представляємо результати опитування «Політик 2022 року», що проведене Центром Разумкова з 21 грудня 2022 року по 3 січня 2023 року. Було опитано 2017 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Водночас, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян. Відповідаючи на запитання «Якого українського політичного діяча Ви б назвали «Політиком 2022 року?», 59% опитаних назвали Володимира Зеленського.

На другому місці за частотою називання – Валерій Залужний (10%). По 2% опитаних назвали Олексія Арестовича, Петра Порошенка та Дмитра Кулебу. У регіонах України політиком 2022 року назвали також В. Зеленського, більшість опитаних у всіх регіонах – 66,5% на Півдні; 61% у Центральному регіоні; 57% – на Заході країни; 55% – на Сході (Polityk 2022 roku, 2023). Як бачимо Головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний займає другу позицію у рейтингу, поступаючись тільки Президенту України.

Однак, зупинимось на двох дуже важливих аспектах, які спонукають, у цих вкрай складних умовах війни не тільки говорити, а й констатувати солідаризаційні процеси. Смісл наведеного яскраво спостерігається у спротиві російській агресії, що демонструє українське суспільство, коли елітою постали воїни Збройних Сил України, волонтери, комунальники, залізничники, лікарі, журналісти, мільйони хоробрих українців. І це не дає права керівництву різного рангу, а відповідно Збройним Силам України – командирам різного рангу, не відповідати значенню слова «кращі». На підтвердження вищенаведеного нагадаємо відомі висловлювання Президента України В.О. Зеленського, одне з яких, 18 квітня 2022 р. було озвучено ним в інтерв'ю американському каналу CNN – «Я не вірю світу й міжнародним документам, але вірю в Збройні Сили України і наших людей». І друге, що було озвучено Президентом під час конференції 23 квітня 2022 р. «Україна вже зробила все – об'єдналася і солідаризувалася. І разом із тим об'єднала світ» (Interview of President, 2022).

На нашу думку, сучасні суспільні трансформації пов'язуються з тріумфом особистісної індивідуальності, багатоманітністю соціального життя, множинністю його ціннісних начал, з сукупністю загальних і одиничних рис, протиріччями єдності, тотожності та різниці,

однак саме оця різність дозволяє досягти органічної солідаризації, яка співвідноситься, у першу чергу, з внутрішньою модернізацією особистості – мотивацією, цінностями, прагненням не тільки формального, а й неформального лідерства тощо.

Україна йде шляхом реформування та модернізації армії, що відбувається відповідно стандартів НАТО. Ці зміни стосуються не тільки структури, озброєнь, а й системи управління людськими ресурсами та кадрової політики. У відповідності з Концепцією кадрової політики Міністерство оборони України проводить заходи щодо реалізації курсу держави на вступ до НАТО та розбудови ЗСУ. Зокрема окреслено низку відповідних цілей та завдань. Актуальними цілями та завданнями, в контексті предмету нашого дослідження, ми вважаємо цілі 3. та 8. Відповідно до цілі 3. визначені такі завдання:

- «створення ефективної, побудованої за принципами НАТО системи управління кар'єрою військовослужбовця за військовим званням. Запровадження військового лідерства;

- забезпечення прозорого і добросовісного підбору розстановки присвоєння чергових військових звань та призначення на посади військовослужбовців»;

- «забезпечити професіоналізм, справедливість, об'єктивність, прозорість, меритократичний та індивідуальний підхід у роботі з військовослужбовцями, своєчасність і доцільність прийняття управлінських рішень, прогнозування їх наслідків»;

- «забезпечити формування резерву кандидатів та просування по службі за рейтинговим принципом на підставі оцінювання результатів службової діяльності з урахуванням лідерських якостей, рівня військової освіти індивідуальних показників підготовки та побажань персоналу;

– «забезпечити психологічне відновлення персоналу спрямоване на поновлення і збереження його психічних функцій і психологічної готовності».

Відповідно до цілі 8. визначено такі завдання:

– «розвиток системи військової освіти та підготовки персоналу на основі принципів і стандартів НАТО, підготовка за євроатлантичними стандартами офіцерського, сержантського та старшинського складу;

– створити багаторівневу систему професійної військової освіти відповідно до стандартів НАТО, кращих вітчизняних та закордонних практик, реалізувати принцип «Освіта впродовж військової кар'єри», сформувати новий стиль військового лідерства на основі євроатлантичних принципів» (Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi..., 2021).

В країнах-членах НАТО не існує єдиного стандарту щодо кадрової політики. Кожна країна підходить до цього відповідно зі своєї національної культури, історії, традицій та звичаїв. Безсумнівно, в кожній існують різні підходи щодо підбору, просування, призначень, створення резерву, територіальної оборони тощо. Це стосується також і культури відносин між командиром та підлеглими. Так, взаємовідносини між військовими у Великій Британії є більш ліберальними. Разом із тим, існують загальні вимоги (стандарти) щодо підготовки особового складу для досягнення операційної сумісності. Ключовим елементом для армій демократичних суспільств є утримання високого рівня довіри між командирами та підлеглими, що забезпечується дотриманням прозорої кадрової політики, захисту прав нижніх чинів та жорсткої боротьби з корупцією. На війні, як ми бачимо, перевага залишається за товариством, братством людей, які довіряють один одному і готові «підставити плече» у разі критичної ситуації.

Цікавий досвід просування по військовій кар'єрі спостерігається в збройних силах Великої Британії. Так кожен військовослужбовець знає, що упродовж декількох років він має досягнути певних критеріїв і претендувати на чергове підвищення по службі. Якщо ж офіцер перебуває на посаді більше чотирьох років без спроб просування, то з ним проводяться співбесіди на предмет подальшого проходження служби. І що важливо, якщо офіцер претендує на вищі посади в збройних силах, то він має бути готовим до зміни своєї спеціалізації кожні чотири-п'ять років. Таким чином набувається досвід роботи в бойових частинах, штабах, системі логістики, навчальних закладах, кадрових органах тощо.

Висновки

У війську мають служити люди, яким це цікаво і які отримують від цього адреналін. Вочевидь, що у цій ситуації має проводитися професійно-мотиваційна робота щодо служби у війську. Форми такої роботи – це тестування, співбесіди, що проводяться в школах, університетах тощо. Отже, кар'єра військовослужбовця має бути побудована таким чином, щоб він мав можливість розвивати свої здібності, постійно вдосконалюватися, побачити світ і постійно відчувати важливість своєї служби. Має бути природній хист та відповідна мотивація до військової справи, однак створення належних умов для самореалізації, саморозвитку є пріоритетним, оскільки велика грошова компенсація за службу не розв'яже питання боєздатності війська. Вочевидь, що окреслюється мотиваційна, моральна та ціннісна сторони особистості військовослужбовця, чим має поціновуватися в процесі формування та реалізації державна кадрова служба особливого характеру. Однак матеріальну сторону ніхто не відміняв, тож

військовослужбовець повинний бути забезпечений житлом, гідною зарплатою, медичним забезпеченням. Це три базові речі, які не повинні його відволікати від виконання своїх обов'язків. Україна постає єдиною країною на пострадянському просторі та навіть в Європі, яка залишила радянський підхід у забезпеченні житлом військовослужбовців коштом держави. Цей підхід тягне за собою цілу низку корупційних ризиків. Крім того, це – нераціональне використання обмежених ресурсів держави. У зв'язку з цим, більшість країн свого часу перейшли на більш реалістичні програми забезпечення житлом військовослужбовців – створення системи іпотек чи пільгових позик/кредитів для військовослужбовців для придбання житла. Разом із тим зарплата військових встановлена на тому рівні, який дозволяє сплачувати такі кредити упродовж всієї служби.

В Україні ще не сформовано державної політики для розв'язання цієї проблеми з урахуванням досвіду інших країн. На закупівлю житла виділяються чималі кошти, але залишаються питання їхнього раціонального та прозорого використання. Значущу роль у стандартах НАТО та у Концепції кадрової політики Міністерства оборони відводиться освіті, зокрема опануванню іноземної мови, професійних навичок та фізичної підготовки. Однак, полишається проблема невідповідності офіцерського складу наведеним вище критеріям, – як можна офіцеру вимагати те, чого він сам не вмє робити? У контексті адаптації стандартів НАТО в українському війську та відповідно цілей, що визначені Концепцією кадрової політики Міноборони, військовослужбовцям, теперішнім і майбутнім, необхідно чітко усвідомити необхідність особистісної трансформації. Саме у цьому контексті нова державна кадрова політика забезпечуватиме відбір, селекцію, навчання, звільнення в запас та резерв тощо.

Визначено два напрями моделювання механізмів нової державної кадрової політики Збройних Сил України, а саме: модернізація, як процес оновлення та тенденція розвитку сучасного функціонування публічного управління, зокрема вироблення та реалізації нової державної кадрової політики у Збройних Силах України та її адаптація до стандартів НАТО в процесі реформування і розвитку української армії.

References

- Bilets'kyu, O., Doronina, O. (2020). Transformatsiya pidkhodiv do formuvannya kadrovoyi polityky yak skladovoyi efektyvnoho oboronnoho menedzhmentu. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, No. 2 (60), pp. 209–215, <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/171648> [accessed: 5.03.2023] [in Ukrainian].
- Durkheim, E. (1997). *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.126617> [accessed: 3.03.2023].
- Dyurkheym E. (1996). *O razdelenii obschestvennogo truda*. Per. s fr. A.B. Gofmana, primechaniya V.V. Sapova. Moskva: Kanon [in Russian].
- Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnogo upravlinnya. (2010). Uklad.: Y. Surmin, V. Bakumenko, O. Mikhnenko ta in. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
- Giddens, E. (2005). *Ustroyeniye obshchestva Ocherk teorii strukturatsii*, pp. 27–43, http://yanko.lib.ru/books/sociology/giddens-ustroen_objestva-a.htm [accessed: 16.02.2023] [in Russian].
- Horbatenko, V. (1999). *Modernizatsiya ukrayins'koho suspil'stva v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiynykh protsesiv: avtoref. dys... d-ra polit. nauk: 23.00.02. NAN Ukrayiny. In-t derzhavy ta prava im. V. Korets'koho*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hrytsenko, Z. (1998). *Istoriya svitovoyi ta vitchyznyanoi kul'tury, sotsiologiya, politologiya: Korotkyy slovar' terminiv i zrozumity*. Kharkiv: Kharkivs'kyy derzh. ahrarnyy un-t im. V.V. Dokuchayeva [in Ukrainian].

- Interview of President V. Zelensky to CNN on April 18, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=KHn-nv1yUSw> [accessed: 3.03.2023].
- Mazovets'kyi, R. (2022). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm derzhavnoho rehulyuvannya sotsial'noho zabezpechennya Zbroynykh Syl Ukrayiny. Dys...spetsial'nist' 25.00.02 – mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya. Kharkiv [in Ukrainian].
- Polityk 2022 roku (gruden' 2022 r. – sichen' 2023 r.) Rozumkiv Tsentru, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/polityk-2022-roku-gruden-2022r-sichen-2023r> [accessed: 12.03.2023] [in Ukrainian].
- Polovinkin, I., Bazarnyy, V., Medvid', O. (2011). Kadrova polityka u Zbroynykh Sylakh Ukrayiny yak systema upravlinnya lyuds'kymy resursamy. *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrayiny. Zbirnyk naukovykh prats'*, Kyiv.: NUOU, Vol. 3 (22), pp. 220–224 [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi viys'kovoyi kadrovoyi polityky Ministerstva oborony Ukrayiny na period 2025 roku. Nakaz № 5 vid 12.01.2021, https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/280_nm.PDF [accessed: 5.06.2023] [in Ukrainian].
- Rittser, D. (2002). *Sovremennyye sociologicheskie teorii*. Sankt-Peterburh: Piter [in Russian].
- Shtompka, P. (1996). *Sotsiologiya sotsial'nykh zmin*. Moskva: Aspekt Press, pp. 170–171. [in Russian].
- Slovnnyk inshomovnykh sliv (1985). Za red. O.S. Mel'nychuka. 2-he vydannya, vipr. i dod. Kyiv [in Ukrainian].
- Zhakhovs'kyi, V. (2005). Derzhavne upravlinnya systemoyu formuvannya kadrovoho potentsialu medychnoyi sluzhby Zbroynykh Syl u konteksti yevropeys'koyi ta yevroatlantychnoyi intehratsiyi Ukrayiny: avtoref. dys. kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02. NADU. Kyiv [in Ukrainian].

DOI: 10.34858/sstp.2.2022.5

Received: 28.12.2022

Accepted: 20.03.2023

Larysa MELNYCHUK

National Aviation University

Kyiv, Ukraine

e-mail: melara@ukr.net

ORCID 0000-0002-7450-6173

Creating a Barrier-Free Space as a Component of Achieving Social Security in the Context of Modern Challenges and Threats

The aggravation of internal challenges and external threats to national security necessitates in-depth research into the achievement of all components of security – including social security. The main purpose of the study is to determine the level of social exclusion in Ukrainian society, ways to neutralise existing social risks and outline ways to create a barrier-free space in Ukraine.

Based on the analysis of the current state of Ukrainian society, the author has found that the level of social exclusion in Ukrainian society and existing social risks have reached a scale that may pose a real threat to the country's social security. The main threatening groups of risks are poverty, differentiation of the population, alienation of a significant number of citizens from public life, and diminishing their access to education, healthcare, and social protection systems. The article demonstrates that the situation is aggravated by the impact of global trends related to technological innovations and digital transformations in all spheres of public life. Directly or indirectly, they lead to an increase in the shortage of jobs; deepening social inequality and the destruction of the social protection system. The level of social exclusion is also deepening through the ongoing armed conflict in the east of the country

and the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation. It is proved that the need to neutralise the existing social risks in the country requires the authorities to take decisive action and make effective decisions. The author highlights the main regulatory and organisational measures taken by Ukraine to create a barrier-free space in society. It is recognized in the article that they are insufficient to achieve strategic goals and obtain the expected results. The author concludes that it is necessary to improve the public policy of barrier-free accessibility in Ukraine and to strengthen the institutional framework of public administration in the researched field.

Keywords: social security, social inclusion, barrier-free space, social barrier-free, digital barrier-free

Створення безбар'єрного простору як складова досягнення соціальної безпеки в умовах сучасних викликів і загроз

Загострення внутрішніх викликів та зовнішніх загроз національній безпеці зумовлюють здійснення поглиблених досліджень усіх складових безпеки, в тому числі й соціальної. Основною метою проведеного дослідження є з'ясування рівня соціальної ексклюзії в українському суспільстві, способів нейтралізації наявних соціальних ризиків та окреслення шляхів створення безбар'єрного простору в Україні.

На основі аналізу соціального стану українського суспільства з'ясовано, що рівень соціального виключення в українському суспільстві та наявні соціальні ризики досягли тих масштабів, що можуть становити реальну загрозу соціальній безпеці країни. Основними загрозливими групами ризиків є бідність, диференціація населення, відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя, звуження їх доступу до систем освіти, охорони здоров'я, соціального захисту. Продемонстровано, що загострення ситуації відбувається внаслідок впливу тих глобальних трендів, які пов'язані з технологічними інноваціями, цифровими трансформаціями в усіх сферах суспільного життя. Прямо чи опосередкованого вони призводять до зростання дефіциту робочих місць і кваліфікованої робочої сили; поглиблення соціальної нерівності та руйнування системи соціального захисту.

Поглиблення рівня соціальної ексклюзії відбувається також через довготривале збройне протистояння на сході країни та повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України. Обґрунтовано, що необхідність нейтралізації наявних соціальних ризиків в країні вимагає від органів влади рішучих дій та прийняття ефективних рішень. Висвітлено основні заходи нормативно-правового та організаційного характеру, які здійснила Україна з метою створення безбар'єрного простору в суспільстві. Встановлено, що попри їх важливість та значущість, вони є недостатніми для досягнення стратегічних цілей та отримання очікуваних результатів. Відповідно зроблено висновок про необхідність удосконалення державної політики безбар'єрності в Україні, посилення інституційних основ державного управління у досліджуваній сфері.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальне включення, безбар'єрний простір, соціальна безбар'єрність, цифрова безбар'єрність

Вступ

В умовах загострення внутрішніх викликів та зовнішніх загроз національній безпеці та окремим її складовим, актуалізується необхідність поглиблених досліджень різних аспектів досягнення соціальної безпеки як окремої людини, так і держави в цілому. Незважаючи на те, що поняття «соціальна безпека» займає чільне місце у науковому дискурсі, все ж його сутність та природа є настільки широкими, що зумовлює різноманітні тлумачення цього терміна, віддзеркалюючи певну невизначеність його суті. При цьому в офіційних документах не запропоновано визначення даного поняття. У «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» термін «соціальна безпека» розглядається лише як «стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потен-

ціалу країни» (Pro zatverdzhennya Metodichnyh rekomendaciy, 2013). Однак таке визначення складно вважати повним та однозначним.

Певною мірою недоцільним вважається визначати соціальну безпеку лише як результат соціального захисту, оскільки політика соціального захисту передбачає подолання уже наявних соціальних загроз безпеці, тоді як дана проблема передбачає також питання формування інструментів їх упередження, убезпечення суспільства від їх настання. Тому досить часто соціальну безпеку науковці трактують як наслідок комплексу дій з боку держави щодо забезпечення соціальних інтересів і соціальних потреб громадян. Відповідно така «політика держави має гарантувати суспільству стабільність, відсутність соціальних вибухів, відкритих і прихованих проявів громадянської непокори та інших конфліктних ситуацій, забезпечити сучасні стандарти життя людини й умови відтворення робочої сили» (Novikova et al., 2018).

При цьому необхідною умовою досягнення стану соціальної безпеки має бути осмислення на державному рівні основних груп соціальних ризиків, які можуть створити загрози соціальній безпеці. Їх можна розглядати як імовірність певних втрат на індивідуальному рівні (втрата роботи та безробіття, непрацевдатність унаслідок інвалідності чи хвороби, утрата доходу тощо) та оцінювати на основі ідентифікації соціально-економічного стану особи (Human Development Report, 1994). З іншого боку, – це міра небезпеки певної події, процесу, явища, які в разі реалізації матимуть негативні соціальні наслідки масового характеру для населення певної території, регіону, країни. Відповідно ризики можна трактувати як очікувані втрати – втрати людського та соціального потенціалів, зростання безробіття, бідності, масштабів соціального виключення тощо (Otsiniuvannia suchasnykh ryzykiv, 2018).

В сучасних умовах до основних соціальних ризиків правомірно віднести наявність низки бар'єрів у реалізації прав громадян, отриманні доступу до публічних послуг та повноцінної участі у суспільному житті. Ці бар'єри стосуються різних сфер – освіти, працевлаштування, доступу до соціальної та цифрової інфраструктури, впливу на важливі рішення у житті громади та держави. Відповідно відсутність безперешкодного середовища не лише створює проблеми для окремих громадян, а також призводить до загального погіршення добробуту в цілому населення країни. Тому створення безбар'єрного простору слугує важливою складовою досягнення соціальної безпеки, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права.

Мета статті – з'ясувати рівень соціальної ексклюзії в українському суспільстві, способи нейтралізації наявних соціальних ризиків та окреслити шляхи удосконалення державної політики безбар'єрності в Україні.

Проблеми соціальної ексклюзії в Україні

Діагностика соціального стану українського суспільства свідчить, що основні соціальні ризики досягли масштабів, які можуть становити реальну загрозу національній безпеці нашої держави. Серед них – бідність, диференціація населення, відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя, звуження їх доступу до освіти, охорони здоров'я, системи соціального захисту.

Найбільша проблема соціальної ексклюзії в країні, як показують дослідження, стосується ринку праці, що є головним індикатором забезпечення матеріального добробуту працездатного населення держави. Недостатньо виважена «<...> політика в системі ціноутворен-

ня і заробітної плати, заниження вартості робочої сили, призводять до подальшого зниження рівня і якості життя громадян, знецінення мотивації трудової діяльності, підсилює соціальну напруженість і сприяє поширенню соціального відчуження в суспільстві. Це, своєю чергою, зумовлює високий рівень поляризації українського суспільства і, водночас, є суттєвою загрозою його стабільності. Крім цього, низький рівень доходів і залежність від державної допомоги докорінно змінює систему мотивації індивідів, у результаті чого вони змінюють моральні, етичні і ціннісні орієнтири, що призводить до маргіналізації та деградації особистості» (Карпуак, 2021).

Водночас, наявні обмеження та бар'єри, які не дозволяють виявляти активність на ринку праці маломобільним групам. Так, відмічається недостатня кількість доступних робочих місць, зокрема в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, для осіб з інвалідністю, осіб, які мають дітей дошкільного віку, молодих громадян. Норма працевлаштування осіб з інвалідністю не виконує своєї прямої функції та не досягає цілі забезпечення права на працю для цієї категорії громадян. Роботодавці не мають достатнього ресурсу для облаштування робочих місць для осіб з інвалідністю, а державна політика підтримки роботодавців на забезпечення розумного пристосування не є заохочувальною. Бар'єри для участі у ринку праці для осіб із сімейними обов'язками створюють недостатньо розвинена мережа дошкільних навчальних закладів, система підтримки при народженні дитини, відсутність достатньо гнучких режимів праці, гендерна дискримінація щодо оформлення соціальних відпусток. Низьким є й рівень забезпеченості молоді першими робочими місцями. Потенціал підприємництва та самозайнятості не використовується повною мірою для забезпечення економічної свободи зазначених соціальних

груп населення через неефективність системи стимулювання підприємництва, належного консультативного супроводу у процесі створення та реєстрації підприємницької діяльності тощо (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2021).

Існує комплекс викликів, пов'язаних із наявністю проблем для різних груп населення стосовно можливості повноцінного, безбар'єрного доступу до освіти, не враховується роль неформальної освіти як самостійного освітнього інструменту. Відсутня єдина державна система раннього втручання. Відмічається зростання частки дітей з особливими потребами, які перебувають, виховуються в інтернатних закладах різних типів та відомчої підпорядкованості, а саме з 38,9% у 2005 році до 52,9% у 2021 р. Відповідно, незважаючи на майже трикратне збільшення кількості дітей, охоплених послугами інклюзивного навчання (2010 р – 9211 осіб, 2020 р. – 36 575 осіб), на початок 2022 р. майже кожна друга дитина з інвалідністю перебувала у стаціонарних закладах. Лише 7% загальної частки осіб з інвалідністю в Україні забезпечується послугами вищої та професійно-технічної освіти (Derzhstat, 2023).

Освітнє середовище не сприяє розвитку інклюзії, а навпаки, часто створює бар'єри для учасників освітнього процесу. Організація освітнього процесу не враховує повною мірою специфіку роботи з особами з особливими освітніми потребами. Проблемним залишається недостатній рівень підготовки педагогічних працівників та психологічних служб закладів освіти для роботи з такими особами. Забезпеченість інклюзивно-ресурсних центрів досвідченими фахівцями також не відповідає потребам (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2021).

Попри те, що мережа закладів первинної медичної допомоги є достатньо розвинутою по всій території України, проте залишають-

ся проблеми доступності послуг охорони здоров'я у сільській місцевості. Зумовлена така ситуація відсутністю амбулаторій у багатьох населених пунктах або наявністю проблем доїзду до них, а саме відсутністю прямого транспортного сполучення. Окрім того, часто у віддалених районах та у сільській місцевості є дефіцит кадрів – як лікарів, так і медсестер (Pokraschennia pokaznyukiv, 2023).

Застарілими на даний час є підходи у сфері соціального захисту. Однією з найбільших проблем соціального забезпечення є неефективність вітчизняної системи соціальних пільг. Так, згідно із законодавством, в Україні пільги надаються за категоріальним принципом, тобто громадяни отримують їх як наслідок приналежності до тієї чи іншої пільгової категорії громадян. При цьому значна кількість пільгових категорій осіб привела до того, що майже третина населення України охоплена системою різноманітних соціальних гарантій. Умови і порядок розподілу пільг та гарантій не дозволяють ефективно розподіляти наявні ресурси і дійсно надавати допомогу тим, хто цього потребує. Відповідно, доступ до пільг в масштабах усієї країни нерівномірний. Наприклад, частка міських сімей, що користуються пільгами на оплату транспортних послуг, втричі перевищує аналогічний показник для сільського населення (12,6 та 30,9%). Гострими є проблеми соціального страхування, зокрема щодо рівня охоплення бідного населення соціальною підтримкою, що є низьким, як низькою є і адресність при наданні державної допомоги тощо (Smirnova et al., 2021).

Загострення ситуації відбувається внаслідок прямого чи опосередкованого впливу широкого спектру глобальних трендів на всі системи держави та суспільства. Серед них, зокрема ті, що пов'язані з технологічними інноваціями та цифровими трансформаціями

в усіх сферах суспільного життя. Як стверджують фахівці, становлення цифрової економіки та цифрового суспільства, з одного боку, має свої переваги (зростання ефективності економіки, поліпшення якості соціальних послуг, підвищення громадської безпеки, зниження рівня корупції, посилення участі населення в суспільних і політичних процесах тощо), однак з іншого, – зумовлюють соціальні ризики і загрози соціальній безпеці (Ostafijchuk, 2020). Так, далеко не усі громадяни мають доступ до цифрової інфраструктури: 35% усіх сільських мешканців не мають можливості підключитися до фіксованого широкопasmового доступу до Інтернету. Водночас 22% громадян мешкають у населених пунктах, де відсутній будь-який мобільний Інтернет. Відповідно, громадяни не завжди мають доступ до державних і комунальних сайтів, додатків та електронних послуг. При цьому, найбільш проблемним є доступ осіб з порушеннями зору, слуху та осіб з порушенням інтелектуального розвитку. Практика спеціальних заходів щодо доступу наявна, однак недостатньо масштабована та не усуває бар'єри у доступі до суспільно важливої інформації. Цифрові публічні сервіси (веб-сайти, додатки, цифрові послуги) недостатньо адаптовані для всіх груп населення (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2021).

Українське населення має порівняно низький рівень цифрової грамотності за недостатнього розвитку інфраструктури цифрової освіти та відповідного програмного забезпечення. Загальна оцінка цифрової грамотності всього населення свідчить про те, що 53% громадян України володіють навичками нижче позначки «базовий рівень». А у групі населення віком 60–70 років таких людей майже 85%. Крім того, 57% мешканців сіл не мають навіть базових цифрових навичок. При цьому доводиться констатувати відсутність чіткої

екосистеми формування цифрових навичок упродовж усього життям (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2021).

Вагомими є ризики, пов'язані з довготривалим збройним протистоянням на сході України та повномасштабним вторгненням на територію України військ РФ. Ця агресивна війна спричинила багаторазове зростання частки громадян країни, які є вразливими щодо реалізації своїх прав у доступі до різних сфер життєдіяльності суспільства. Так, в Україні лише офіційно зареєстровано майже 4,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб. За міжнародними оцінками їх кількість перевищує 7 мільйонів. Понад 4 мільйони осіб зареєструвалися для отримання тимчасового захисту у Європі (V Ukraini ofitsijno zareiestruvaly, 2023).

Відсутність безбар'єрного простору засвідчує й суб'єктивна оцінка громадян. Так, за результатами загальнонаціонального дослідження «Думки, погляди та ставлення українців щодо безбар'єрності в суспільстві», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (у лютому-березні 2020 року на всій території України, крім тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та АР Крим), 77% респондентів вважають актуальними вирішення питань безбар'єрності в Україні і 56% оцінюють рівень інклюзії як низький або дуже низький; 65% людей вважають, що інфраструктура їхнього населеного пункту або повністю не задовольняє або задовольняє лише частково потреби всіх категорій; 58% населення переконані, що впродовж останніх двох-трьох років жодних змін у питанні інфраструктури не відбулося. Крім того, на думку майже 60% респондентів, роботодавці не готові брати на роботу людей з інвалідністю та людей старшого віку (Bezbar'ernist', 2021).

Таким чином, високий рівень ексклюзії в українському суспільстві створюють загрози для реалізації цілей соціального розвитку та

досягнення соціальної безпеки, відтак, як справедливо зазначають фахівці, ці ризики «мають бути осмислені на державному рівні та перетворені на національні стратегічні ініціативи, спрямовані як на використання нових можливостей, так і запобігання й мінімізацію загроз» (Ostafijchuk, 2020).

Національні ініціативи створення безбар'єрного простору

Необхідність управлінських дій з боку влади щодо реалізації безбар'єрності та формування інклюзивного суспільства в країні продиктована з поміж іншого міжнародними зобов'язаннями України, ратифікацією низки міжнародних актів щодо створення безбар'єрного простору. До них відносяться: Конвенція про права осіб з інвалідністю, ратифікована Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI, Європейська соціальна хартія (переглянута), ратифікована Законом України від 14.09.2006 № 137-V, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ратифікована ще УРСР у 1980 році.

З урахуванням положень зазначених міжнародних актів та з метою створення безбар'єрного простору в різних аспектах життя людини, рівних можливостей для всіх суспільних груп населення для самореалізації, здобуття освіти, працевлаштування, розвитку здібностей та потенціалу, забезпечення системного та комплексного підходу щодо реалізації принципів соціальної, економічної, політичної, цифрової та фізичної безбар'єрності Президент України видав Указ від 03.12.2020 № 533/2020 «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні». Цей указ зобов'язав уряд країни роз-

робити Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні, спрямовану на поширення практик інклюзії, недискримінації, упровадження принципів доступності та універсального дизайну для забезпечення рівних можливостей для всіх суспільних груп населення, зокрема осіб з інвалідністю, літніх людей, молоді, жінок, а також батьків малолітніх дітей та дітей з інвалідністю.

На виконання цього рішення глави держави Кабінетом Міністрів України розроблено та схвалено Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2021). Метою Стратегії визначено створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики.

Для кожного тематичного напрямку цей стратегічний документ включає візію відповідного напрямку; аналіз та визначення ключових проблем за напрямом; окреслення стратегічних цілей; формування завдань, спрямованих на досягнення стратегічних цілей; визначення цільових індикаторів та очікуваних результатів.

Зокрема, серед стратегічних цілей визначено:

– забезпечення доступності процесу та умов для працевлаштування та праці, доступу до підприємницької діяльності та самозайнятості; підвищення рівня зайнятості вразливих на ринку праці категорій населення;

– забезпечення усіх груп населення рівними правами та можливостями для соціального залучення; участі в житті суспільства без дискримінації;

- спрямованість філософії соціального захисту та гарантій на створення можливостей та реалізації досягнень;
- сфокусованість державної політики на підвищенні рівня здоров'я, забезпеченні фізичної активності населення;
- задоволення особливих освітніх потреб всіх учасників освітнього процесу, розширення можливостей дорослих, молоді та дітей використовувати всі види та форми освіти; створення інклюзивного освітнього середовища;
- доступність для всіх інформації, яка надходить від суб'єктів владних повноважень, інформації та комунікації в ході отримання публічних послуг;
- доступність для всіх швидкісного Інтернету та засобів доступу до Інтернету; здобуття цифрової освіти; цифрових послуг, державних веб-сайтів та додатків.

Імплементація Стратегії передбачається шляхом:

- підготовки планів заходів, проектів програмних і стратегічних документів, проектів законів та інших актів законодавства на основі її положень;
- включення до планів діяльності Кабінету Міністрів України та відповідних планів міністерств заходів щодо реалізації визначених Стратегією ініціатив, шляхів досягнення стратегічних цілей і відповідних завдань державної політики;
- приведення у відповідність із Стратегією і реалізація з урахуванням визначених пріоритетів чинних стратегічних документів Кабінету Міністрів України, планів діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Крім того, на Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури покладено обов'язок разом з іншими заінтересованими

центральними органами виконавчої влади розробляти та забезпечити виконання дворічних планів заходів з реалізації Національної стратегії. Зокрема, розроблено та завершено виконання плану заходів на 2021 і 2022 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 883-р., здійснюються заходи з розробки плану на наступний період (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2021).

Задля організації процесу реалізації Стратегії передбачалося утворити міжвідомчу робочу група з питань реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, до складу якої мають входити представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, а також за згодою представники інших державних органів, установ та організацій, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, народні депутати України, представники громадських об'єднань, наукових установ та міжнародних організацій в Україні.

Наразі урядом створено Раду безбар'єрності та затверджено Положення про цей консультативно-дорадчий орган (Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2021). Основними завданнями Ради встановлено: сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань створення безбар'єрного простору; підготовка пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері створення безбар'єрного простору; визначення шляхів, механізму і способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у створенні безбар'єрного простору; підготовка пропозицій щодо удосконалення нормативно-правової бази та підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів

виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань створення безбар'єрного простору.

Ще одним інституційним рішенням було запровадження посади Радника – Уповноваженого Президента України з питань безбар'єрності (Указ Президента України від 15 червня 2021 року № 248/2021). Проте статус такої посадової особи на сьогодні нормативно не визначено, що унеможлиблює визначення ключових завдань, порядку та умов його діяльності. Не применшуючи значення здійснених заходів, залишаються сумніви щодо їх дієвості та досягнення очікуваних результатів, закріплених Національною стратегією із створення безбар'єрного простору в Україні.

Перспективи впровадження державної політики безбар'єрності

Керуючись європейськими стандартами реформування системи державного управління, а саме сформульованими аналітичним центром ЄС та ОЕСР у «Програмі підтримки вдосконалення врядування та менеджменту» основними принципами модернізації державного управління (*The Principles of Public Administration, 2015*), інституалізація державної політики безбар'єрності передбачає, зокрема удосконалення процесу її формування та реалізації; створення цілісної системи планування, моніторингу та оцінки впровадження; посилення інституційних основ державного управління, отже й формування відповідного законодавчого підґрунтя.

З огляду на юридичний статус Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (*Natsional'na stratehiya, 2021*), а саме схвалення урядовим розпорядженням, вона не може слугувати методологічним документом для

діяльності усіх суб'єктів публічного управління. Зокрема, положення Стратегії та відповідного плану заходів мають рекомендаційний характер для органів місцевого самоврядування, в той час, як більшість визначених завдань повністю або частково належать саме до їх відання. При цьому в умовах реформи децентралізації роль органів місцевого самоврядування та організованої громадськості в забезпеченні соціальної безпеки лише зростатиме, відповідно, зростатимуть ризики невиконання значної частини положень зазначеного стратегічного документа. Крім того, при підготовці проектів нормативно-правових актів передбачено здійснення антидискримінаційної (відповідність принципам недискримінації), гендерно-правової (забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків), цифрової (дотримання принципів державної політики цифрового розвитку) експертизи (Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2007). Відповідно існує надзвичайно висока вірогідність, що визначені механізми імплементації положень Стратегії залишаться нереалізованими.

Необхідним чинником ефективного здійснення державної політики безбар'єрності слугує саме наявність цілісного нормативно-правового поля діяльності держави. Відповідно, актуалізується потреба законодавчого закріплення основних засад цього напрямку державної політики, що можливо досягти шляхом розробки окремого закону, який визначатиме правові, економічні та організаційні засади реалізації державної безбар'єрності, гарантії держави щодо забезпечення прав громадян на засадах гідних та рівних можливостей їх реалізації за будь-якою ознакою. Зазначений законопроект, на наш погляд, повинен:

– містити положення щодо мети, принципів, основних напрямів та шляхів реалізації державної політики безбар'єрності;

– включати систему державних гарантій забезпечення соціальних прав громадян, їх реалізації, охорони та захисту, відповідні державні стандарти та нормативи;

– визначати методологію формування політики держави у цій сфері, зокрема систему стратегічного, програмно-цільового та бюджетного планування, порядок та зміст проведення моніторингу й оцінювання результатів їх виконання;

– унормувувати систему управління у сфері державної політики безбар'єрності шляхом визначення органів, покликаних забезпечувати її формування, координацію та впровадження, встановлення їх компетенції, розподілу сфер відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування за принципами децентралізації та субсидіарності;

– визначати форми участі окремих громадян та їх об'єднань у процесі формування, впровадження й оцінювання державної політики, форми (передусім, інноваційні) взаємодії з різними соціальними суб'єктами;

– містити положення щодо інфраструктурного забезпечення політики держави (надання послуг, науково-методичного та інформаційного забезпечення, професіоналізації кадрів);

– визначати джерела та механізми фінансування заходів політики держави й державних гарантій забезпечення прав громадян;

– урегульовувати питання державного та громадського контролю за дотриманням законодавства, що виступатиме передумовою для ефективного розподілу соціальної відповідальності між органами державної влади на всіх рівнях, органами місцевого самоврядування, іншими інститутами громадянського суспільства, окремими громадянами задля досягнення спільної мети – благополуччя всіх і кожного.

На наше переконання, саме за такого підходу безбар'єрність відіграватиме роль наскрізного принципу державної політики та включатиметься до всіх довгострокових рішень та програм на національному та місцевому рівні, державна політика безбар'єрності забезпечить формування таких умов, за яких кожна людина матиме вільний доступ до будь-якої сфери суспільного життя.

Висновок

Діагностика соціального стану українського суспільства свідчить, що рівень соціального виключення в українському суспільстві провокує соціальні ризики, що перевищують найбільш драматичні припущення і безпосередньо загрожують соціальній безпеці держави. Серед основних загрозливих груп ризиків правомірно назвати бідність, поглиблення диференціації населення, відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя, звуження їх доступу до систем освіти, охорони здоров'я та соціального захисту. При цьому загострення ситуації відбувається внаслідок прямого чи опосередкованого впливу глобальних трендів, зокрема тих, що пов'язані з технологічними інноваціями, цифровими трансформаціями в усіх сферах суспільного життя, які призводять до зростання дефіциту робочих місць і кваліфікованої робочої сили; поглиблення соціальної нерівності та руйнування системи соціального захисту. Поглиблення рівня соціальної ексклюзії відбувається й через довготривале збройне протистояння на сході країни та повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, що вимагає від органів влади рішучих дій та прийняття ефективних рішень, зокрема і в соціальній сфері.

З метою нейтралізації наявних соціальних ризиків в Україні здійснено низку заходів нормативно-правового та організаційного характеру, в тому числі з урахуванням зарубіжного досвіду створення безбар'єрного простору. Однак, не применшуючи їх значення, вони є вкрай недостатніми для досягнення стратегічних цілей та отримання очікуваних результатів. Відповідно потребує удосконалення процес формування та реалізації державної політики безбар'єрності; створення цілісної системи планування, моніторингу та оцінки її впровадження; посилення інституційних основ державного управління у досліджуваній сфері.

References

- Bezbar'yernist' (2021), <https://bbu.org.ua/77-ukrainciv-vvazhajut-aktualnim-virishennya-pitannya-bezbar-iernosti-rezultati-doslidzhennya/> [accessed: 5.03/2023] [in Ukrainian].
- Derzhstat Ukrainy. Ofitsiyni sait (2023) [State Statistics Service of Ukraine. Official site], <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
- Human Development Report: New Dimensions of Human Security (1994). New York–Oxford: Oxford University Press.
- Karpyak, M.O. (2021). Social exclusion in Ukraine and its impact on the development of the human potential of the state and its regions. *Regional economy*, No. 3(101), pp. 110–118 [in Ukrainian]
- Novikova, O.F., Sydorchuk, O.H., Pan'kova, O.V. et al. (2018). Stan ta perspektyvy sotsialnoi bezpeky v Ukraini: ekspertni otsinky. Kyiv–Lviv: L'vivs'ky rehional'nyy instytut derzhavnoho upravlinnya, Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny, https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Novikova_Sydorchuk_Pankova.pdf [accessed: 1.03.2023] [in Ukrainian].
- Ostafijchuk Ya. V. (2020). Social security in the digitalised economy. *Naukovyj visnyk Ivano-Frankivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu*

nafty i hazu. Seriya: Ekonomika ta upravlinnia v naftovij i hazovij promyslovosti, vol. 1, pp. 57–68 [in Ukrainian].

Otsiniuvannia suchasnykh ryzykiv liudskoho rozvytku: zvit pro naukovo-doslidnu robotu (2018) (Vols 1–2; Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].

Pokraschennia pokaznykiv z neinfektsijnykh zakhvoriuvan': bar'ieri ta mozlyvosti systemy okhorony zdorov'ia v Ukraini. Analychnyj zvit za rezul'tatamy otsinky – 2023. [Improving non-communicable disease outcomes: barriers and opportunities for the healthcare system in Ukraine. Analytical report on the assessment results – 2023], <https://cutt.ly/j4AWb9X> [accessed: 4.03.2023] [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro utvorennia Rady bezbar'iernosti» vid 14 kvitnia 2021 roku № 443 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the establishment of the Barrier-Free Council» dated April 14, 2021 № 443], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D0%BF#Text> [accessed: 4.03.2023] [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrainy» vid 18 lypnia 2007 roku № 950 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Rules of Procedure of the Cabinet of Ministers of Ukraine» dated July 18, 2007 № 950], <https://cutt.ly/B4PVkIL> [accessed: 4.03.2023] [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Metodychnyh rekomendacij shhodo rozrahunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny vid 29.10.2013, № 1277 [On approval of guidelines for the calculation of economic security of Ukraine, Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine from October 29, 2013, № 1277], <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [accessed: 4.03.2023] [in Ukrainian].

Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Natsional'noi stratehii iz stvorennia bezbar'iernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku» vid 14 kvitnia 2021 roku № 366-p [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the National Strategy for the Creation of Barrier-Free Space in Ukraine for the period up to 2030» dated April 14, 2021 № 366-p], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> [accessed: 4.03.2023] [in Ukrainian].

- Smyrnova, I.I., Lykshosva, O.Yu., Rak, N.V., Horiieva, L.A. (2021). Social Protection of the Population at the Present Stage: Status and Problems in Ukraine. *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, Vol. 2, pp. 201–208 [in Ukrainian]
- The Principles of Public Administration: A Framework for ENP Countries. Authorised for publication by Karen Hill, Head of the SIGMA Programme (2015), pp. 26–27, <http://www.sigmaweb.org/publications/Principles-ENP-%20Overview-Eng.pdf> [accessed: 4.03.2023].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy № 248/2021 „Pro pryznachennia T. Lomakinoi Radnykom – upovnovazhenym Prezydenta Ukrainy z pytan bezbariernosti”, <https://www.president.gov.ua/documents/2482021-39181> [accessed: 2.03.2023].
- V Ukraini ofitsijno zareiestruvaly 4 867 106 pereselentsiv [Ukraine officially registered 4,867,106 IDPs], <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3649695-v-ukraini-oficijno-zareestruvali-4-867-106-pereselenciv.html> [accessed: 4.03.2023] [in Ukrainian].

DOI: 10.34858/sstp.2.2022.6

Received: 07.11.2022

Accepted: 04.01.2023

Oleksandr IGNATENKO

State Environmental Academy of Postgraduate
Education and Management, Kyiv, Ukraine
e-mail: apignat@ukr.net
ORCID 0000-0001-9088-5794

Hanna VYGOVSKA

State Environmental Academy of Postgraduate
Education and Management, Kyiv, Ukraine
e-mail: annapaulv@ukr.net
ORCID 0000-0002-9305-159X

Oleksandr BONDAR

State Environmental Academy of Postgraduate
Education and Management, Kyiv
e-mail: dei2005@ukr.net
ORCID 0000-0002-4488-2282

Debris Waste Management in Ukraine

This article was written as part of the development of the procedure for debris waste from the destruction caused by the Russian military aggression in Ukraine. The purpose of the scientific search was to define the concept of «debris waste», the classification of such waste, the main operations of dealing with debris waste and the sequence of their implementation, as well as the main provisions regarding the organization of places for temporary storage of debris waste; establishment of a list of components of debris waste and possible ways of their reuse in construction and construction materials industry (production of construction products). The study determined the sequence of works, proposed a list of authorized authorities for carrying out organization-

al work related to the management of debris waste, accounting and classification of debris waste, operations regarding handling debris waste, specific conditions of handling debris waste during territory clearance, identification of priority objects and territories for clearance, peculiarities of handling debris waste during dismantling of damaged (destroyed) facilities, requirements and approaches to the creation and further operation of temporary storage sites for debris waste and features of debris waste reuse.

Keywords: waste, debris waste, debris waste management, public policy, public administration, environmental protection

Поводження з відходами від руйнувань в Україні

Представлена стаття підготовлена у рамках розроблення порядку поведження з відходами від руйнувань, що утворилися унаслідок російської військової агресії в Україні. Метою наукового пошуку було визначення поняття «відходи від руйнувань», класифікація таких відходів, основні операції поведження з відходами від руйнувань та черговості їх проведення, а також основні положення щодо організації місць тимчасового зберігання відходів від руйнувань; встановлення переліку компонентів відходів від руйнувань та можливі шляхи їх повторного використання у будівництві, промисловості будівельних матеріалів (виробництві будівельних виробів – продукції). У дослідженні визначена послідовність виконання робіт, запропоновано перелік уповноважених органів влади для здійснення організаційних робіт щодо поведження із відходами від руйнувань, проведення обліку та класифікації відходів від руйнувань, розглянуто операції щодо поведження з відходами від руйнувань, особливості поведження з відходами від руйнувань під час розчищення території, визначення першочергових об'єктів та територій до розчищення, особливості поведження з відходами від руйнувань під час робіт з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, вимоги та підходи до створення і подальшої експлуатації місць тимчасового зберігання відходів від руйнувань та особливості повторного використання відходів від руйнувань.

Ключові слова: відходи, відходи від руйнувань, поведження з відходами від руйнувань, публічна політика, публічне управління, захист довкілля

Вступ

Унаслідок російської військової агресії в Україні налічується тисячі постраждалих населених пунктів (міста, селища, села), сотні тисяч пошкоджених та зруйнованих будинків, об'єктів інфраструктури, підприємств, безліч понівечених автівок, спаленої техніки, повалених дерев, інших пошкоджених елементів благоустрою територій. Підрахунок точного об'єму завданих пошкоджень та руйнувань, а також збитків, здійснюється постійно органами державної влади та органами місцевого самоврядування, однак зробити це остаточно в умовах активних військових дій неможливо. З кожним днем російської військової агресії в Україні кількість пошкоджених та зруйнованих об'єктів постійно зростає утворюючи значний обсяг специфічних відходів – відходів від руйнувань.

Питанням поводження з відходами від руйнувань за останнє десятиліття в світі приділяли увагу експерти проектів Організації Об'єднаних Націй, в першу чергу на постконфліктних територіях, особливо на Близькому Сході. Це стосується оцінки утворення відходів від руйнувань, що здійснювалося в Мосулі UNEP (2018), розробки загальних підходів до поводження з відходами (Bjerregaard, 2010) та їх узагальнення у посібнику UNEP/ОСНА (2011), розгляду питань переробки відходів від руйнувань в Іраці, що здійснювалося UNEP (2020), створення місць видалення відходів від руйнувань в Кіркуці (Report, 2019) та щодо їх удосконалення – звіт по UNEP (2020).

Питання поводження з відходами і до російської військової агресії в Україні потребували постійної значної уваги як з боку державних, так і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та наукової спільноти. Водночас, як показують наслідки війни в Україні, діюча система поводження з відходами потребує коригування через постійні активні військові дії, міграцію

населення та релокацію підприємств, що призводить до збільшення/зменшення в різних регіонах утворення відходів, пошкодження або знищення інфраструктури поводження з відходами, транспортних засобів та іншого обладнання.

До існуючих проблемних питань в сфері поводження з відходами через війну додалась відсутність знань, досвіду та розуміння щодо поводження з відходами від руйнувань, які містять більше різних складників, мають у своєму складі сучасні технологічні відходи, у тому числі, що включають небезпечні для здоров'я людини та довкілля компоненти, з якими складніше поводитися, а саме збирати, зберігати, перевозити, переробляти, утилізувати та остаточно видаляти.

Тому, мета представленого дослідження полягала у визначенні основних підходів до проблематики поводження з відходами від руйнувань в умовах російської військової агресії в Україні, що продовжується, враховуючи попередній досвід, що був в інших країнах світу.

Проблеми створення механізму поводження з відходами від руйнувань в Україні в умовах війни

Станом на липень 2022 року в Україні вже нараховувалося понад 12 тисяч зруйнованих або пошкоджених багатоповерхових житлових будинків, та понад 100 тисяч – приватних садиб. Натомість достеменних актуальних даних щодо кількості зруйнованих і пошкоджених об'єктів немає. Для уявлення обсягів утворення відходів від руйнувань слід враховувати, що лише один зруйнований будинок площею 100 квадратних метрів – це близько 50 кубометрів відходів,

які важать приблизно 100 тонн. Для вирішення питання поводження з відходами від руйнувань, які утворилися унаслідок російської військової агресії в Україні, постала необхідність правового регулювання, тобто затвердження на національному рівні відповідного Порядку (Postanova KМУ # 1073, 27.09.2022). До розробки останнього долучилося експертне середовище, завданням якого стало визначення механізму поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд, об'єктів незавершеного будівництва, об'єктів благоустрою внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків (далі – об'єкти), з метою запобігання та зменшення негативного впливу таких відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини. Передбачається, що цей Порядок буде застосовано, як під час виконання комплексу відновлювальних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій під час воєнного стану, так і у відбудовний період, тобто вже протягом 90 календарних днів після припинення або скасування на території України воєнного стану. Дія цього Порядку не поширюється на поводження з радіоактивними відходами, поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) об'єктів оборонного і спеціального призначення та об'єктів культурної спадщини.

В умовах війни постала необхідність запровадити у законодавстві нову термінологію, зокрема:

– відходи від руйнувань – частини (уламки) пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, а також матеріали, предмети, які були всередині або поряд з такими об'єктами у момент пошкодження (руйнувань) та/або виконання робіт з демонтажу та які повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не можуть у подальшому використовуватись за місцем їх утворення чи виявлення;

– місця тимчасового зберігання відходів від руйнувань (далі – місця тимчасового зберігання) – спеціально обладнані або пристосовані земельні ділянки (майданчики), призначені для тимчасового, протягом періоду воєнного стану та одного року з дня припинення або скасування воєнного стану, зберігання відходів від руйнувань до їх утилізації чи видалення у спосіб, що не становить загрози здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу;

– уповноважений орган – виконавчий орган сільської, селищної, міської ради (військова адміністрація населеного пункту [населених пунктів] – у разі її утворення відповідно до законодавства), що здійснює на відповідній території організацію та координацію поводження з відходами від руйнувань.

Поводження з відходами від руйнувань передбачає також комплекс організаційно-технічних заходів та робіт (операцій), що здійснюються з метою забезпечення екологічно безпечного збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення (перероблення), утилізації, видалення, знешкодження і захоронення таких відходів. Координація поводження з відходами від руйнувань має здійснюватися уповноваженим органом.

Організація та реалізація операцій з поводження з відходами від руйнувань

Організація та реалізація операцій з поводження з відходами від руйнувань може здійснюватись на територіях, де відсутні або завершені активні фази бойових дій власником/управителем об'єкта, в результаті пошкодження (руйнувань) якого утворилися такі відходи, або власником чи користувачем земельної ділянки, в межах якої такі відходи розміщені; уповноваженим органом – щодо відходів від

руйнувань, які розміщені на вулицях і дорогах населених пунктів, дорогах загального користування, місцях загального користування, зокрема на територіях парків, площ, майданів, набережних, прибудинкових територій, пляжів, кладовищ (в тому числі тих, що віднесені на зазначені території ударно-повітряною хвилею внаслідок потрапляння засобів ураження, вибухів, пожеж тощо).

Виявлення та облік відходів від руйнувань організовується уповноваженим органом, зокрема за результатами оглядів пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, розгляду заяв (повідомлень) громадян, підприємств, установ та організацій, інших юридичних осіб, засобів масової інформації, центральних органів виконавчої влади, військових формувань чи надходження інформації про виявлення відходів від руйнувань. Визначення власника відходів від руйнувань, щодо яких не встановлено власника або власник яких невідомий, уповноважений орган здійснює відповідно до Порядку виявлення та обліку безхазяйних відходів (Poryadok vyuvavlennya ta obliku, 1998) із залученням правоохоронних органів, відповідних спеціалістів та експертів. У разі неможливості встановлення власника відходів від руйнувань поводження з ними організовується уповноваженим органом.

Важливою проблемою є також облік відходів від руйнувань, який має здійснюватися на місці їх утворення або в місцях тимчасового зберігання чи інших об'єктах поводження з відходами за встановленою формою, та подаватися уповноваженими органами на регіональний рівень. Інформацію про виявлення та облік відходів від руйнувань уповноважений орган має розміщувати на власному офіційному веб-сайті, а на національному рівні інформація буде узагальнюватися. Якщо протягом 90 календарних днів після припинення або скасування на території України воєнного стану власником відходів не буде

здійснено заходів з екологічно безпечного збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення (перероблення), утилізації, видалення, знешкодження і захоронення відходів від руйнувань, уповноважений орган буде приймати рішення щодо поводження з такими відходами на основі законодавства України. Операції з поводження з відходами від руйнувань, які власник за технічних чи економічних причин не має можливості здійснювати самостійно, організовуються уповноваженим органом (на підставі звернення власника таких відходів до уповноваженого органу).

За походженням відходи від руйнувань можна поділити на:

1. Відходи, що утворилися внаслідок пошкодження (руйнувань) об'єктів, – повного або часткового порушення їх цілісності внаслідок позапроектних впливів, зумовлених бойовими діями, зокрема потрапляння засобів ураження, вибухів, пожеж.

2. Відходи, що утворилися в результаті виконання робіт з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів (поетапного контрольованого часткового чи повного розбирання на окремі елементи та виробу або неконтрольованого знесення внаслідок обвалення під час використання бульдозерів, металевої кулі на стрілі, вибухової сили тощо).

Відходи від руйнувань, як правило складаються з таких компонентів:

1. Основних компонентів – частин (уламків, бою) будівельних конструкцій, заповнень дверних та віконних блоків, інженерних мереж, санітарно-технічних приладів тощо. Це стосується таких будівельних виробів та матеріалів як: бетон, цегла, облицювальна плитка і кераміка; деревина, скло та пластмаси; бітумні суміші, вугільна смола та просмолені виробу; метали (включаючи їх сплави); ґрунт

(включаючи ґрунт із забруднених ділянок); ізоляційні матеріали та азбестовмісні будівельні матеріали; будівельні матеріали виробництва (продукція) на основі гіпсу.

2. Супутніх компонентів – матеріалів, предметів, які були всередині або поряд з об'єктом у момент пошкодження (руйнувань) або виконання робіт з його демонтажу, зокрема устаткування, особистих речей, предметів вжитку (меблів, побутової техніки), органічних речовин. Це стосується таких супутніх компонентів відходів від руйнувань як: змішані компоненти відходів від руйнувань, що містять небезпечні речовини (ртуть, компоненти, що містять поліхлоровані дифеніли тощо); інші змішані компоненти відходів від руйнувань (компоненти відходів, що піддаються біологічному розкладанню; люмінесцентні лампи та інші відходи, що містять ртуть; батареї та акумулятори; електричне та електронне обладнання; електричне та електронне обладнання, що містить небезпечні складові; папір та картон; тканини; побутові відходи тощо); інші змішані компоненти відходів від руйнувань (промислові відходи; медичні та фармацевтичні відходи).

У разі виявлення небезпечних відходів на пошкоджених (зруйнованих) об'єктах та/або під час виконання робіт з демонтажу поводження з такими відходами повинне здійснюватися відповідно до існуючого законодавства щодо поводження із небезпечними відходами.

Діяльність щодо операцій з поводження з відходами від руйнувань має провадитися в рамках виконання відновлювальних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій під час воєнного стану та у відбудовний період протягом 90 календарних днів після припинення або скасування на території України воєнного стану та не підлягатиме оцінці впливу на довкілля. Однак тут є свої ризики

щодо притягнення певної господарської діяльності аби не здійснювати оцінку впливу на довкілля.

Запропоновано в алгоритм операцій з поводження з відходами від руйнувань включати:

1) первинне розчищення територій (збирання відходів від руйнувань, зокрема за можливості – сортування окремих компонентів відходів від руйнувань);

2) перевезення (транспортування) відходів від руйнувань від місця їх утворення до об'єктів поводження з відходами або місць тимчасового зберігання;

3) остаточне (після виконання робіт з демонтажу пошкоджених [зруйнованих] об'єктів) розчищення та прибирання територій (у разі потреби);

4) зберігання відходів від руйнувань на місцях тимчасового зберігання або на інших об'єктах поводження з відходами (до їх утилізації чи видалення);

5) оброблення (перероблення) відходів від руйнувань та/або їх знешкодження (у разі потреби);

6) утилізацію відходів від руйнувань (використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів);

7) видалення відходів від руйнувань, включаючи їх захоронення.

Відповідно, під час здійснення операцій з поводження з відходами від руйнувань слід дотримуватись правил пожежної безпеки та охорони праці відповідно до законодавства. Також, не допускається зберігання відходів від руйнувань поза межами визначених місць їх тимчасового зберігання або об'єктів поводження з відходами.

Особливості поводження з відходами від руйнувань під час розчищення території

Розчищення територій від руйнувань повинно здійснюватися після виконання комплексу підготовчих заходів у складі невідкладних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд (далі – невідкладні роботи), Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд (Porjadok vykonannya nevidkladnykh, 2022).

Роботи з розчищення територій як правило включають збирання відходів від руйнувань, їх сортування за місцем утворення (за можливості) та перевезення, зокрема із застосуванням спеціальної техніки, до об'єктів поводження з відходами або місць тимчасового зберігання. Роботи з розчищення територій, прилеглих до пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, можуть виконуватися за відсутності загрози аварійного обвалення об'єкта в цілому або його окремих частин. У разі виявлення під час виконання робіт з розчищення територій небезпечних предметів, вибухових пристроїв, останків загиблих, запаху газу або інших характерних запахів, пробою електричного струму, а також пов'язаного з цим погіршення самопочуття роботи слід негайно припинити та невідкладно повідомити про це територіальним органам Державної служби надзвичайних ситуацій та правоохоронним органам.

За технічної можливості під час розчищення територій слід організувати сортування або роздільне збирання відходів від руйнувань (їх окремих компонентів) безпосередньо на місці їх утворення. Не допускається збирання відходів від руйнувань в контейнери

для побутових відходів або для роздільного збирання окремих видів відходів.

Першочергово уповноваженим органом організуються роботи (операції) з розчищення територій населених пунктів, а саме:

1) вулиць і доріг населених пунктів (насамперед – доріг загального користування, що проходять через територію населеного пункту, магістральних вулиць і доріг);

2) територій, прилеглих до об'єктів соціальної інфраструктури (закладів освіти; закладів охорони здоров'я; закладів соціального захисту населення), будівель адміністративного призначення (зокрема надання адміністративних послуг, розміщення органів управління) та сил цивільного захисту, зокрема пожежно-рятувальних підрозділів та аварійно-рятувальних служб;

3) прибудинкових територій багатоквартирних будинків, гуртожитків тощо.

У разі коли власник/управитель об'єкта має намір самостійно здійснити розчищення територій, що включає збирання відходів від руйнувань, їх сортування за місцем утворення (за можливості) та перевезення (зокрема із застосуванням спеціальної техніки) до об'єктів поводження з відходами або місць тимчасового зберігання, такі роботи можуть бути розпочаті після отримання за зверненням власника/управителя від уповноваженого органу інформації про завершення невідкладних робіт. У разі потреби у складі комплексу невідкладних робіт та розчищення територій від відходів від руйнувань виконуються роботи з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів.

Роботи з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів виконуються відповідно до Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених (зруйнованих) внаслідок надзвичайних ситуацій,

воєнних дій або терористичних актів (Poryadok vykonannya robit, 2022), з урахуванням таких особливостей: перед початком робіт з демонтажу (за відсутності загрози аварійного обвалення об'єкта або його окремих конструктивних елементів) підрядником (виконавцем) робіт з демонтажу повинне бути забезпечено видалення (відокремлення) складових, що можуть містити небезпечні відходи (небезпечні складові відходи від руйнувань, зокрема азбестовмісні відходи); під час виконання робіт з демонтажу слід вжити заходів щодо мінімізації небезпечних для здоров'я людей та навколишнього природного середовища впливів, зокрема пов'язаних з можливими викидами азбестового пилу; під час виконання робіт з демонтажу за можливості слід забезпечити сортування відходів від руйнувань для їх подальшого оброблення (перероблення) та утилізації.

Пропозиції щодо місць тимчасового зберігання відходів від руйнувань

В умовах дії на території України правового режиму воєнного стану та протягом 90 календарних днів після його припинення чи скасування обласними військовими (державними) адміністраціями у разі утворення на відповідній території (територіях) відходів від руйнувань в обсягах, що перевищують потужність наявних об'єктів поводження з відходами, або за відсутності таких об'єктів на відповідних територіях пропонується приймати рішення про розміщення місць тимчасового зберігання.

Місця тимчасового зберігання слід організовувати з дотриманням вимог екологічної та пожежної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, а також необхідних санітарно-захисних зон,

а саме: 2 кілометри – від об'єктів водного фонду; 0,5 кілометра – від житлової та громадської забудови, об'єктів соціальної інфраструктури; 0,2 кілометра – від сільськогосподарських угідь, доріг загального користування та залізничних шляхів загальної мережі; 0,05 кілометра – від лісів.

Місця тимчасового зберігання організуються з дотриманням таких вимог щодо наявності (влаштування): твердої та рівної основи (покриття), зокрема з бетону, асфальту чи ущільненого ґрунту, покритого шаром геомембрани завтовшки не менше ніж 1,5 міліметра, захищеної від механічних пошкоджень шаром завтовшки не менше 0,5 метра; організованого відведення води, що утворюється внаслідок випадання атмосферних опадів (у разі потреби); огороженого периметра (у разі потреби); забезпечення освітлення території (у разі потреби); облаштованого в'їзду та під'їзних доріг, що забезпечують безперешкодний проїзд транспортних засобів.

Під час організації місць тимчасового зберігання слід передбачити відповідну організацію території, зокрема передбачити ділянки, призначені для тимчасового зберігання, сортування, оброблення (перероблення), тимчасового зберігання отриманої вторинної сировини (зокрема для розміщення дробильно-сортувальних та інших установок, а також тимчасових споруд, необхідних для здійснення операцій з поводження з відходами від руйнувань). Відходи від руйнувань після сортування можуть бути використані як вторинні матеріальні чи енергетичні ресурси. Під час зберігання відходів від руйнувань забороняється їх змішування. Зберігання відходів слід здійснювати у спосіб, що забезпечує можливість безперешкодного навантаження на транспортний засіб для вивезення відходів з місць їх тимчасового зберігання.

У місцях тимчасового зберігання допускається здійснення операцій з оброблення (перероблення) виключно основних компонентів відходів від руйнувань (частин, уламків, бою) будівельних конструкцій, заповнень дверних та віконних блоків, інженерних мереж, санітарно-технічних приладів тощо), що не містять та/або не забруднені небезпечними відходами. Зазначені операції з оброблення (перероблення) основних компонентів відходів від руйнувань полягають у відокремлюванні, дробленні та фракціонуванні зазначених компонентів.

Місця тимчасового зберігання, на яких передбачається зберігання горючих відходів від руйнувань, слід забезпечувати розрахунковим об'ємом води для зовнішнього пожежогасіння, а також під час влаштування проїздів та доріг до таких місць тимчасового зберігання – передбачати проїзди для пожежної та іншої спеціальної техніки. На місцях тимчасового зберігання відходів від руйнувань не допускається розміщення інших відходів.

Будівельні вироби (продукція), отримана з використанням відходів від руйнувань повинна відповідати вимогам Технічного регламенту будівельних виробів (продукції) (Tekhnichnyy rehlyament, 2006). Уповноважений орган зобов'язаний вживати заходів щодо повторного використання основних компонентів відходів від руйнувань (після їх оброблення [перероблення] – у разі потреби) під час реалізації проектів будівництва, щодо яких він є замовником будівництва, та сприяти використанню відходів від руйнувань іншими замовниками будівництва.

Висновок

Відходи від руйнувань утворені внаслідок російської військової агресії в Україні містять багато різних складників, у тому числі вибухонебезпечні речовини, відходи сучасного електричного та електронного обладнання, деякі з яких включають небезпечні для здоров'я людини та довкілля компоненти. На зруйнованих та пошкоджених промислових об'єктах під завалами можуть перебувати небезпечні відходи. В статті визначено запропоновані шляхи щодо комплексу організаційно-технічних заходів та робіт (операцій), що здійснюються з метою забезпечення екологічно безпечного збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення (перероблення), утилізації, видалення, знешкодження і захоронення відходів від руйнувань.

Щодо майбутніх досліджень у найближчій перспективі та у зв'язку з воєнними діями в Україні варто рекомендувати такі напрями, як обґрунтування варіантів переробки та подальшого використання відходів від руйнувань у господарській діяльності.

References

- Bjerregaard, M. (2010). Debris Management Guidelines. MSB/UNDP, <https://sheltercluster.s3.eu-central-1.amazonaws.com/public/docs/Debris%20Management%20Guidelines%202010.pdf> [accessed: 16.12.2022].
- Kirkuk Debris Management Workshop Report. UNEP, 2019, <https://www.unep.org/resources/report/kirkuk-debris-management-workshop-report> [accessed: 20.12.2022].
- Poryadok vykonannya nevidkladnykh robot shchodo likvidatsiyi naslidkiv zbroynoyi ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi, pov'yazanykh iz poshkodzhennyam budivel' ta sporud, zatverdzhenykh postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 19 kvitnya 2022 r. № 473 (Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny,

2022 r., № 37, st. 1981), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#n9> [accessed: 18.12.2022] [in Ukrainian].

Poryadok vykonannya robot z demontazhu ob'yektiv, poshkodzhennykh abo zruynovanykh vnaslidok nadzvychaynykh sytuatsiy, voyennykh diy abo terorystychnykh aktiv, zatverdzhennykh postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 kvitnya 2022 r. № 474 (Ofitsiyyny visnyk Ukrainy, 2022 r., № 37, st. 1982), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2022-%D0%BF#n10> [accessed: 16.12.2022] [in Ukrainian].

Poryadok vvyavlennya ta obliku bezkhazyaynykh vidkhodiv, zatverdzhennykh Kabinetom Ministriv Ukrainy vid 3 serpnia 1998 r. № 1217 (Ofitsiyyny visnyk Ukrainy, 1998 r., № 31, st. 1182), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-98-%D0%BF> [accessed: 18.12.2022] [in Ukrainian].

Postanova KМУ vid 27.09. 2022 r. № 1073 „Pro zatverdzhennia Poriadku povodzhennia z vidkhodamy, shcho utvorylys' u zv'iazku z poshkodzheniam (rujnuvanniam) budivel' ta sporud vnaslidok bojovykh dij, terorystychnykh aktiv, dyversij abo provedenniam robot z likvidaciyi yikh naslidkiv ta vnesennia zmin do deyakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text> [accessed: 20.12.2022] [in Ukrainian].

Tekhnichnyy rehlament budivel'nykh vyrobiv (produktsiyi), zatverdzhennyi postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 hrudnya 2006 r. № 1764 (Ofitsiyyny visnyk Ukrainy, 2006 r., № 51, st. 3415; 2022 r., № 26, st. 1431), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1764-2006-%D0%BF#n11> [accessed: 18.12.2022] [in Ukrainian].

UNEP (2018). Mosul Debris Management Assessment – Technical Report. United Nations Environment Programme, <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/42306> [accessed: 18.12.2022].

UNEP (2020). Environmental Management Guidelines for Debris Recycling Sites in Iraq, <https://www.unep.org/resources/toolkits-manuals-and-guides/environmental-management-guidelines-debris-recycling-sites> [accessed: 20.12.2022].

UNEP/OCHA (2011). Disaster Waste Management Guidelines, <https://www.unocha.org/sites/unocha/files/DWMG.pdf> [accessed: 20.12.2022].

Received: 30.12.2022

Accepted: 02.03.2023

DOI: 10.34858/sstp.2.2022.7

Mariya MALACHYNSKA

Odesa Regional Institute

of State Administration

e-mail: malachynska.m.y.@op.edu.ua

ORCID 0000-0003-2895-3666

Strategic Context of the Transformation of Perinatal Services

The article is devoted to inspire reconsidering the perinatal care system functioning in the conditions of deep structural crises caused by the war. The author determines that the major development of directions defined in the article can be applied today – as well as in the future – as criteria for evaluating the profitability and feasibility of potential investments in various health care programs and measures, the provision of medical and social services, as well as infrastructure-related changes to improve the quality of these services in the field of public health and social measures – and not merely reconstruct the facilities destroyed during the war or count on the logistical networks of the humanitarian sector. The process of coordination must take place using a new basis – for this it is absolutely necessary to define the strategic context of changes in the field of health care, the functioning of the system of services that provide perinatal care. Special attention is drawn to such strategic areas of the system of developing perinatal services as: readiness of the system for emergency situations and response; human resources for implementing strategic changes; perinatal mental health in the preserved health of the mother and child. The article also presents the author's vision of the strategic development of the perinatal care system.

Keywords: management, medical services, perinatal care, development strategy, state policy, motherhood and childhood protection

Стратегічний контекст трансформації перинатальних служб

Стаття присвячена переосмисленню функціонування системи перинатальної допомоги в умовах глибокої структурної кризи, спричиненої війною. Основні напрями розвитку, визначені в статті, можуть бути застосовані сьогодні, а також у майбутньому як критерії оцінки рентабельності та доцільності потенційних інвестицій у різноманітні програми та заходи охорони здоров'я, надання медичних послуг, медико-соціальних послуг, інфраструктурних змін для покращення якості послуг у сфері громадського здоров'я та соціальних заходів, а не лише відновлення об'єктів, зруйнованих під час війни, чи логістичних мереж гуманітарного сектору. Процес координації має відбуватися на новій основі, для цього необхідно визначити стратегічний контекст змін у сфері охорони здоров'я, функціонування системи служб, що надають перинатальну допомогу. Особливу увагу приділено таким стратегічним напрямкам розвитку системи перинатальних послуг, як: готовність системи до надзвичайних ситуацій та реагування; людський ресурс для впровадження стратегічних змін; перинатального психічного здоров'я у збереженому здоров'ї матері та дитини. Запропоновано авторське бачення стратегічного розвитку системи перинатальної допомоги.

Ключові слова: управління, медичне обслуговування, перинатальна допомога, стратегія розвитку, державна політика, охорона материнства та дитинства

Вступ

Війна в Україні спровокувала масштабну соціально-гуманітарну кризу та поставила перед системою охорони здоров'я нові виклики, на які необхідно терміново реагувати. Вся система надання медичних послуг переформатовується в процесі воєнного стану. Такі стани і періоди життя як: подолання проблем репродуктивного здоров'я, планування дитини, вагітність, пологи, догляд за немовлям та перші роки життя дитини є дуже складними у фізичному та ментальному

вимірах для матері та дитини в режимі звичайного життя, а в умовах війни – тим більше. Нові виклики спонукають до розв’язання зовсім нових для системи надання медичних послуг проблем. Відповідно, потребуються розробки оновлених стратегічних поглядів на всю систему охорони здоров’я і діяльності перинатальних служб, як її складової.

Переосмислюючи функціонування системи перинатальної допомоги в умовах глибинних структурних криз, викликаних війною, потрібно усвідомлювати, що якісне оновлення системи перинатальної допомоги відбуватиметься в контексті інституційних та змістовних перетворень всієї системи охорони здоров’я та надання соціальних послуг в Україні в цілому. Нові умови існування потребують нових підходів і стратегічного бачення проблем та шляхів їх вирішення.

Всесвітня організація охорони здоров’я (ВООЗ) розробила програмний документ «Принципи відновлення та трансформації системи охорони здоров’я в Україні», в якому запропонованого для нашої країни магістральні напрямки розвитку у воєнний час та у подальшому – на час післявоєнної розбудови.

Стратегічні напрямки, що містяться в цьому документі, передбачають п’ять фундаментальних принципів подальшого успішного функціонування:

- пацієнтоцентричність (орієнтованість на людину);
- рівність і фінансовий захист;
- стійкість;
- ефективність і стабільність;
- підзвітність (Principles to guide..., 2022).

Окреслені магістральні напрями розвитку можуть бути застосовані вже сьогодні, а також у майбутньому як критерії для оцінки

вигідності та доцільності потенційних інвестицій у різноманітні програми і заходи охорони здоров'я, надання медичних послуг (йдеться про якісні індивідуальні медичні та медико-соціальні послуги, зміни інфраструктури для підвищення якості цих послуг у галузі громадського здоров'я та соціальних заходів, а не тільки відбудови знищених під час війни об'єктів чи логістичних мереж гуманітарної галузі). Метою впровадження перелічених принципів до практики функціонування системи охорони здоров'я та соціальної допомоги хворим є необхідність узгодження пріоритетних напрямків повоєнної відбудови та подальшого розвитку системи соціальних послуг для хворих, охорони здоров'я в Україні з можливими інвестиціями в цій галузі. Процес узгодження має відбуватися на нових засадах, саме для цього вкрай необхідним є визначення стратегічного контексту змін в галузі охорони здоров'я, функціонуванні системи служб, які надають перинатальні послуги, зокрема.

Готовність до надзвичайних ситуацій і реагування

Принципи пацієнтоцентричності, рівності і фінансового захисту, стійкості, ефективності, стабільності та підзвітності планується застосовувати в розбудові системи охорони здоров'я одночасно із реалізацією проекту Стратегії охорони здоров'я до 2030 року (Stratehiia..., 2023). Такий підхід є необхідним для того, щоб узгодити інвестиції у відновлення системи охорони здоров'я, зокрема і системи перинатальної допомоги, із загальною стратегією реформ повоєнної України та інтегрувати нові принципи у поточну діяльність.

ВООЗ в своїх рекомендаціях розглядає напрям «Громадське здоров'я, готовність до надзвичайних ситуацій і реагування» як одну

зважливих складових реалізації зазначених принципів до відновлення і перебудови системи охорони здоров'я. За запропонованою експертами ВООЗ послідовністю заходів напрям «готовність до надзвичайних ситуацій і реагування» стоїть на першому місці (Principles to guide..., 2022).

Незважаючи на те, що бойові дії на території України ще тривають, уряд країни демонструє готовність і чітку спрямованість вже нині здійснювати все необхідне для відновлення всіх галузей життєдіяльності держави, зокрема і галузі охорони здоров'я, перед якою війна поставила низку суттєвих викликів.

Війна призвела до суттєвого росту потреб населення в медичній допомозі різних напрямів, і це було очікуваним. Хоча деякі напрями медичних послуг, такі, як протезування, розширюються надзвичайно оперативно. А послуги щодо збереження чи відновлення репродуктивного здоров'я суттєво змінили свій якісний та кількісний склад, через часті випадки сексуального насилля над жінками.

З іншого боку, знизилася загальна здатність системи охорони здоров'я надавати деякі види послуг, зокрема, коли мова йде про перинатальні послуги, особливо у випадках із ускладненнями. На деяких територіях України рівень кваліфікованої перинатальної допомоги може бути оцінений як нульовий. У різних регіонах України обсяг та рівень якості перинатальних послуг може суттєво різнитися. Це пов'язано з низкою причин, зокрема й тим, що деякі заклади охорони здоров'я пошкоджені чи зруйновані, відповідно на вцілілі заклади припадає додаткове навантаження.

Ще однією особливістю є інституційні виклики пов'язані з переміщенням великої кількості людей. Отже виникає необхідність задовольняти їхні потреби в медичному обслуговуванні. Зосереджуючись

на системі перинатальних послуг зазначимо, що жінки та немовлята відчують суттєве погіршення самопочуття і якості медичних послуг через перерване лікування, зміну лікаря чи зміну життєвих обставин. Ці та інші виклики, у поєднанні з наслідками пандемії COVID-19, негативними масовими впливами на здоров'я населення війни тощо, у сучасних умовах ставлять на перший план питання інституційної спроможності та готовності системи перинатальної допомоги відповідати потребам суспільства.

Поточний 2023 рік проявив цілу низку проблем і така ситуація, скоріш за все, триватиме й надалі, як мінімум до завершення активних бойових дій. Порушення в інфраструктурі системи профілактичних і медичних послуг чи догляду за немовлятами, наслідки руйнування логістичного забезпечення, відтік кваліфікованих лікарських кадрів та фахівців середнього медичного складу, скоріш за все, набуватимуть все більших масштабів упродовж наступних двох-трьох років (Malachynska, 2022).

Поки триває спричинена війною криза необхідно закласти підґрунтя для переходу від кризового управління, яке властиве для нашої країни нині (загальнонаціональні та місцеві органи влади діють з огляду на короткострокові перспективи, а також покривають нагальні потреби завдяки гуманітарній допомозі та зовнішній фінансовій підтримці) до ординарного управління, тобто в умовах стандартного функціонування, але за умов високого рівня ризиків і постійної готовності до надзвичайних ситуацій (United24, 2022). Зазначена вимога потребує від управлінців послідовного, комплексного, сформованого, але, одночасно, динамічного сприйняття всього спектру різноманітних заходів щодо відновлення системи перинатальної допомоги та охорони здоров'я в Україні в цілому.

Людський ресурс для впровадження стратегічних змін

Для визначення, а головне – подальшої реалізації стратегічних напрямів у відновленні та розвитку перинатальної допомоги, важливо розуміти, що це не тільки відповідальність лікарів. Директори закладів охорони здоров'я, управлінці та посадовці органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, військово-цивільних адміністрацій несуть пряму відповідальність за реалізацію стратегічних напрямів, що, на наш погляд, містить:

- надання ресурсів та підтримку персоналу;
- інформування медичного персоналу (різного рівня кваліфікації) про політику та наслідки її невиконання;
- створення і підтримка культури, яка передбачає, зокрема, систему перинатальної екстреної освіти;
- створення культури, яка є безпечною та сприятливою, щоб дозволити персоналу навчатися та опробувати компетентності, набуті в процесі такої освіти;
- забезпечення того, щоб усі відповідні медичні працівники отримали необхідну освіту;
- управління ефективністю роботи медичних працівників, які не відповідають необхідним стандартам освіти;
- інформаційний супровід процесу відстеження, моніторингу та оцінки різноманітних програм розвитку перинатальних послуг;
- моніторинг відповідності змін очікуваним результатам;
- моніторинг відповідності підготовки персоналу різних рівнів професійної кваліфікації очікуваним змінам.

Персонал закладів охорони здоров'я та різних медичних підрозділів в свою чергу відповідає за: дотримання новоствореної Стратегії;

управління власною освітою/підготовкою з невідкладної перинатальної допомоги, гарантуючи, що вони залишаються компетентними для своєї сфери діяльності та рівня відповідальності; завершення необхідної освіти протягом шести місяців після початку роботи; знання логістики та наявності місцевих освітніх програм.

Відповідно до нових стратегічних напрямів розвитку перинатальної допомоги, що закладаються зараз в сучасній системі охорони здоров'я для материнства та новонароджених, має бути забезпечено застосування підходу до управління ризиками на всіх рівнях, щоб гарантувати: стабільне надання послуг; освіту, яка базується на доказах і заохочує передову практику; дотримання принципів охорони праці (Policy Perinatal..., 2021).

Важливо, щоб оновлені стратегічні напрями перинатальної допомоги були доступні та зрозумілі для всіх працівників системи охорони здоров'я через програми комунікації/професійного розвитку місцевої мережі охорони здоров'я. Необхідно спрямовувати кожне відділення, всі медичні підрозділи, що надають послуги пологів і догляду за немовлятами, щоб всі відповідні медичні працівники проходили стандартизовану підготовку з надання невідкладної перинатальної допомоги. Це буде надзвичайно важливим під час розбудови інфраструктури охорони здоров'я на реінтегрованих територіях, через масове руйнування такої структури. Місцеве надання цієї освіти та навчання на місці оптимізує ознайомлення та використання конкретних процедур/протоколів перинатальної допомоги. У результаті навчання та опанування компетентностей може виникнути потреба в розробці додаткових спеціальних процедур/протоколів управління надзвичайними ситуаціями на місцевому рівні.

Прийнято вважати, що знання та навички погіршуються через дванадцять місяців залежно від частоти застосування (Cohen et al.,

2019), тому стратегічні напрями розвитку мають враховувати надання щорічних оновлень освіти, де це можливо. Вважаємо, що деякі варіації можуть існувати в додаткових локальних протоколах і політиках, які будуть розроблені з урахуванням місцевих обставин.

Окремо зазначимо, що регіональні служби перинатальної допомоги вимагатимуть місцевих процедур/політик і рішень. Стратегічні напрями перинатальної допомоги не повинні діяти ізольовано, а тільки як частина загальної місцевої політики відбудови всієї системи охорони здоров'я.

Перинатальне психічне здоров'я у збереженні здоров'я матері та дитини

Більшість проблем із психічним здоров'ям є такими ж поширеними в перинатальному періоді, як і в будь-якому іншому часі життя жінки. Коли виникають проблеми із психічним здоров'ям під час вагітності чи після пологів, є більш нагальна потреба в швидкому доступі до медичних послуг. Це важливо як для покращення результатів для жінки, так і для того, щоб мінімізувати негативний вплив на ненароджену дитину, що розвивається, чи немовля, яке знаходиться з матір'ю. Для України зараз важливим є і період планування вагітності, оскільки насильство над жінками під час військових дій, або втрата близьких, створює для жінок серйозні психологічні випробування, не говорячи про загальну стресову ситуацію в країні через війну.

Якщо жінка відчуває складні або важкі перинатальні проблеми психічного здоров'я, вона, зазвичай, отримує допомогу у спеціалістів перинатального періоду служби психічного здоров'я. Ці послуги містять: спеціалізовану допомогу перинатальних медичних бригад, які пропонують спеціальні психіатричні та психологічні оцінки

і догляд за жінками зі складними або важкими проблемами з психічним здоров'ям під час перинатального періоду. Вони також забезпечують превентивні заходи для жінок зі складними або важкими проблемами з психічним здоров'ям (поточні або минулі), які планують вагітність. Має бути передбачений стаціонар з доглядом за жінками зі складною або важкою проблемою з психічним здоров'ям протягом останнього триместру вагітності і перший з 12 місяців після пологів, щоб надати жінкам можливість отримувати стаціонарну допомогу, залишаючись з дитиною.

Такі бригади, на наш погляд, повинні бути багатопрофільними і забезпечувати послідовність дій у зв'язці: пологи, патронаж, первинний догляд та соціальний догляд. Надавати своєчасний доступ до якісної перинатальної допомоги.

Збереження психічного здоров'я у перинатальний період може забезпечити низку довгострокових здобутків для жінки, дитини і суспільства в цілому. На наш погляд до таких здобутків може належати:

- покращення рівня одужання та результатів жінок та їхніх дітей, зокрема зниження ризиків несприятливих психологічних, соціальних наслідків, які б могли вплинути на успішне батьківство та соціальну реінтеграцію жінки з дитиною;

- зниження ризику передчасних пологів і мертвонародження, акушерські ускладнення та відхилення від норми фізичний ріст дитини, що розвивається;

- зниження ризику поведінкових та емоційних проблем для дитини в подальшому житті;

- зменшення збільшення витрат на подальшу медичну та соціальну підтримку людей із психічними розладами.

Ключовий національний пріоритет для спільної роботи місцевих служб охорони здоров'я є забезпечення найбільшого доступу до медичної допомоги населення та налаштування на потреби людей. Важливим також є своєчасний доступ до науково обґрунтованої перинатальної та психологічної допомоги. Ключовим принципом всіх стратегій є своєчасний доступ до доказових перинатальних психіко-медичних послуг для всіх жінок, які цього потребують (Guide for integration..., 2022). Це повинно залишатися пріоритетом, навіть коли жінка переїжджає між різними населеними пунктами, змінює лікувальний заклад чи лікаря, оскільки її потреби змінюються.

Консультавання та моніторинг можуть допомогти запобігти багатьом проблемам із психічним здоров'ям, яких можна уникнути, мінімізувати ризики, пов'язані з вагітністю, особливо у жінок із високим ризиком для стану психічного здоров'я. До 90% жінок припиняють прийом ліків від наявної проблеми психічного здоров'я коли вони дізнаються, що вони вагітні, часто без консультації лікаря-практика (Dikmen-Yildiz, Ayers, Phillips, 2018). Це може мати серйозні несприятливі наслідки, включаючи рецидив. Доступ до якісних консультацій, інформації, правильно підібраної та стабільно забезпеченої схеми лікування тощо допоможе жінкам приймати зважені рішення під час їхньої вагітності.

Щоб покращити показники ідентифікації та зменшити віддалені несприятливі наслідки недіагностованих і нелікованих проблем психічного здоров'я, необхідно всіх жінок запитувати про їх психічне здоров'я при кожному звичайному допологовому та післяпологовому огляді. Якщо є підозра на наявність проблеми з психічним здоров'ям, необхідно провести особисте обстеження для виявлення будь-яких потенційних проблем з психічним здоров'ям під час вагітності або

у післяпологовому періоді. Це допомагає якнайшвидше забезпечити жінкам можливість отримати своєчасне та відповідне лікування (The Perinatal Mental Health..., 2021). В складному або тяжкому психічному стані слід звернутися до лікаря з первинної або вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги, або скористатися послугами патронажної сестри, а в разі виникнення складних ситуацій можна отримати допомогу в групі перинатального психічного здоров'я. Але для будь-якого із перелічених заходів необхідно розбудувати медико-соціальну структуру підтримки. І тут можливим є тільки комплексний міжвідомчий підхід.

Висновки

Стратегічними напрямками розбудови системи надання перинатальних послуг як складової галузі охорони здоров'я та соціальної підтримки населення України, то можна вважати:

- система перинатальних послуг має ґрунтуватися на сильних сторонах вже функціонуючої системи в Україні;
- необхідно враховувати етапність, здобутки, невдачі, а також послідовність проведення реформ;
- вихідним інфраструктурним та системоутворюючим підґрунтям є наявні в Україні установи і заклади охорони здоров'я, їх стан та комплектування;
- аналіз кількості та кваліфікації наявного персоналу, можливостей системи професійної освіти медичного персоналу (з урахуванням відтоку медичних кадрів та нерівномірності розподілення по регіонах України);
- врахування програмного документу ВООЗ «Принципи відновлення та трансформації системи охорони здоров'я в Україні»,

як критеріїв оцінки успішності й вихідних положень для розробки і впровадження стратегічних напрямів у подальшій розбудові системи перинатальних послуг і Україні;

– гнучкість та динамічність реакції з боку уряду на нові виклики, реалістична послідовність впровадження заходів з розбудови системи надання перинатальних послуг як інституційного механізму повоєнного відновлення всієї системи охорони здоров'я.

References

- Cohen, M.J., Pentel, K.Z., Boeding, S.E., Baucom, D.H. (2019). Postpartum roles at sfaction in couples: Associations with individual and relationship well-being. *Journal of Family Issues*, No. 40 (9), pp. 1181–1200, <https://doi.org/10.1177/0192513X19835866>.
- Dikmen-Yildiz, P., Ayers, S., Phillips, L. (2018). Longitudinal trajectories of post-traumatic stress disorder (PTSD) after birth and associated risk factors. *Journal of Affective Disorders*, 229, pp 377–385, <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.12.074>.
- Guide for integration of perinatal mental health in maternal and child health services. World Health Organization 2022, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240057142> [accessed: 5.03.2023].
- Malachynska, M.Y. (2022). Zminy u pidkhodakh ta metodolohii doslidzhennia derzhavnoho rehuliuвання systemy perynatalnoi dopomohy v umovakh viiny. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, No. 4 (73), pp. 17–21, <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/504> [accessed: 5.03.2023] [in Ukainian].
- Principles to guide health system recovery and transformation in Ukraine. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2022, <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/1443364/retrieve> [accessed: 5.03.2023].
- Policy Perinatal Emergency Education Policy, SA Health, 13.04.2021, <https://www.sahealth.sa.gov.au/wps/wcm/connect/Public+Content/>

SA+Health+Internet/About+us/Governance/Policy+governance/Policies/Perinatal+Emergency+Education+Strategy+Policy [accessed: 5.03.2023].

Stratehiia rozvytku systemy okhorony zdorovia do 2030 roku. Proekt, 13.02.2023, <https://www.kmu.gov.ua/news/proekt-stratehii-rozvytku-systemy-okhorony-zdorovia-do-2030-roku-bude-finalizovanyi-do-kintsia-pershoho-kvartalu> [accessed: 4.03.2023] [in Ukainian].

The Perinatal Mental Health Care Pathways. NHS England, NHS Improvement, National Collaborating Centre for Mental Health, May 2018, <https://www.england.nhs.uk/wp-content/uploads/2018/05/perinatal-mental-health-care-pathway.pdf> [accessed: 5.03.2023].

United24: Initsiatyva Prezydenta Ukrainy. Kyiv: Uriad Ukrainy, 2022, <https://u24.gov.ua/> [accessed: 4.03.2023] [in Ukainian].

Received: 27.12.2022

Accepted: 03.03.2023

DOI: 10.34858/sstp.2.2022.8

Svitlana PETKUN

State University of Telecommunications

Kyiv, Ukraine

e-mail: s.petkun@ukr.net

ORCID 0000-0002-0703-169X

**Assessment of the State of Research
on the Problems of Overcoming
the Digital Divide in Foreign and Domestic
Scientific Works**

Research concerning the «digital divide» has been going on for over 25 years. The literature regarding this field has improved our understanding of the multifaceted nature of the digital divide – showing that it involves more than access to information and communication resources. The article attempts to prove that digital inequality entails more than merely socio-economic resources and determine that bridging the digital divide is crucial for a sustainable digital society. The study presents a review of the literature concerning information systems' research on the digital divide in environments with developed technological infrastructure and economies in recent years. The results of the review are organized into a conceptual matrix that reflects the contributing factors and measures to overcome the differences.

Keywords: digital divide, information inequality, information society, information and communication resources

Оцінка стану дослідження проблем подолання цифрового розриву в зарубіжних та вітчизняних наукових працях

Дослідженням «цифрового розриву» вже понад 25 років. Наукові літературні джерела покращили наше розуміння багатогранної природи цифрового розриву, показавши, що він передбачає більше, ніж доступ до інформаційних і комунікаційних ресурсів. Доведено, що цифрова нерівність більш розглядається як соціально-економічні ресурси. Визначено, що подолання цифрового розриву має вирішальне значення для сталого цифрового суспільства. У статті представляємо огляд літератури наукових досліджень інформаційних систем щодо цифрового розриву в середовищах із розвиненою технологічною інфраструктурою та економікою за останні роки. Результати огляду впорядковано в концептуальну матрицю, яка відображає сприяючі фактори та заходи для подолання розбіжностей.

Ключові слова: цифровий розрив, інформаційна нерівність, інформаційне суспільство, інформаційні та комунікаційні ресурси

Вступ

Цифровий розрив досліджується вже понад 25 років і як спочатку, так і зараз викликає занепокоєння в сучасних наукових колах й суспільствах. Це пов'язано з досі наявними розбіжностями в доступі, фактичному використанні та ефективності використання цифрових ресурсів.

У 2018 р. цифрові ресурси, які включаючи трансформаційні технології, такі як бізнес-аналітика, великі дані та штучний інтелект, були визначені ключовими процесами зменшення цифрової нерівності, для переходу суспільств до сталого розвитку (Parras et al., 2018; United Nations, 2018). Зазначимо, що всі типи цифрової нерівності

охоплюються терміном «цифровий розрив» (United Nations, 2018). Одне з перших вживань цього терміну простежується у звіті уряду США, опублікованому в 1999 році, де йдеться про розрив між тими, хто має доступ до нових технологій, і тими, хто не має (NTIA, 1999). У 2003 році термін було розширено Гункель, щоб позначити «розрив між тими, хто може ефективно використовувати нові інформаційні та комунікаційні інструменти, такі як Інтернет, і тими, хто не може» (Gunkel, 2003, s. 503). Загалом, термін «цифровий розрив» включає цифрову нерівність між окремими особами, домогосподарствами, підприємствами або географічними регіонами (Vlasenko, Kirpach, Skrypnyk, 2018; Rzhavs'ka, 2010; Karkach, Semihina, 2019; OECD, 2001; Pick, Azari, 2011).

Концептуальна широта цього терміну охоплює багатогранне питання економічних і громадянських прав в епоху цифровізації суспільства. Постійна, тривала цифровізація створює виклики для людей, які не мають доступу та/або не вміють використовувати цифрові ресурси та можуть відчувати себе частково або повністю виключеними з суспільства. Дослідження допомогли зрозуміти різні аспекти явища цифрового розриву. У попередні роки вся література (наукова, практична тощо) про цифровий розрив здебільшого ґрунтувалася на звітах, де головним було зосередження на доступі населення до них. Проте, наукові дослідження розширилися та формувалися напрям вивчення цифрової нерівності.

У дослідженнях Ді Маджіо та ін., Ван Дейка, Ван Деурсена і Хелспера на перший план висувається цифрова нерівність, пов'язана зі знаннями (освітою), економічними та соціальними ресурсами, атрибутами технології, зокрема, такими як продуктивність, надійність і захист людини, а також конструктивність системного

дослідження цифрового розриву (DiMaggio, Hargittai, Celeste, Shafer, 2004; Dijk, 2006; Deursen, Helsper, 2015). Деякі вчені вважають, що у економічно та технологічно розвинених країнах цифровий розрив скорочується, зокрема щодо доступу до цифрових ресурсів, але нерівність, яка впливає на здатність людей ефективно використовувати їх, зберігається (Hsieh, Rai, Keil, 2011; Lameijer, Mueller, Hage, 2017; Vucea, Cruz-Jesus, Oliveira, Coelho, 2020). Саме на збереження нерівності в суспільствах, які активно впроваджують цифрові технології у повсякденне життя населення звертають особливу увагу такі автори як Pan'kova, Kasperovych (2021), Napchenko (2013), Vyshnevs'kyu, Harkushenko, Knyazyev (2020). Хоча і в країнах з низьким цифровим ресурсом значні проблеми з доступом залишаються і поглиблюються (Measuring Digital Development..., 2019). У дослідженнях 2014–2018 років, досліджували відмінності цифрових технологій у межах доступу серед країн з низьким рівнем доступу до них, де у висновках наголосили, що через певні штучно створені політичні, економічні та соціальні умови виникає цифровий розрив (Venkatesh, Sykes, Venkatraman, 2014; Srivastava, Shainesh, 2015; Luo, Chea, 2018).

У дослідженнях цифрового розриву в науковому просторі України, присвячених цілому комплексу політичних, економічних, соціальних тощо проблем, проведених, зокрема, такими авторами як Н.М. Vlasenko, L.A. Kirpach, V.H. Skrypnyk (2018), N.F. Rzhevs'ka (2010), O.V. Karkach, T.V. Semihina (2019), J. Pick, R. Azari (2011), O. Pan'kova, O. Kasperovych (2021), O.I. Napchenko (2013), V.P. Vyshnevs'kyu, O.M. Harkushenko, S.I. Knyazyev (2020); O.V. Strutyns'ka (2020), I. Dovzhuk (2022) узагальненого огляду літератури, її систематизації проведено не було. А кількість новітніх досліджень щодо цифрового розриву, на наш погляд, не відповідає ані значимості проблематики, ані вимогам суспільства.

Мета статті – провести системний огляд та визначити стан дослідження проблем цифрового розриву у науковій літературі, ключові результати досліджень та найбільш конструктивні пропозиції вчених щодо алгоритмів подолання цифрового розриву.

Етапи аналізу наукової проблеми

Огляд літератури цифрового розриву забезпечує синтез попередніх досліджень і визначає напрями для майбутніх досліджень. У дослідженні об'єднано праці, опубліковані протягом останніх років, які знаходяться у відкритому доступі наукових баз GoogleScholar, Web of Science та Scopus.

Наш підхід спирається на модель аналізу огляду літератури, запропонований Кітченгемом (Kitchenham, 2004), який закладено у методологічну основу пошуку джерел для аналізу. Він має три етапи: перший має конкретні терміни пошуку та критерії включення/виключення, другий – відбір та синтез попередніх опублікованих досліджень, третій – опис отриманих даних. Дотримуючись цих принципів, визначено ключові поняття пошуку та створено концепційно-орієнтований підхід, який полегшує дослідження огляду літератури. Для того, щоб визначити, які роботи нам треба аналізувати, зроблено пошук за ключовими словами «цифровий розрив», «цифрова нерівність» у назві публікацій та/або в анотації опублікованих досліджень.

Ці критерії включення та виключення були встановлені для підвищення валідності нашого огляду. Також у дослідження були включені рецензовані статті, написані англійською мовою, де є емпіричні докази, і документи, присвячені цифровому розриву та нерівності. Інші праці було виключено з дослідження.

На рисунку представлено процес відбору літературних джерел:

Рис. 1. Формування масиву наукових джерел для подальшого аналізу
Джерело: розроблено автором.

Після кількісного відбору праць за 12 років (з 2010 р.), проаналізовано їх зміст. Увесь пласт метаданих систематизовано: за типом дослідження, роком, контекстом дослідження, методами дослідження. Крім цього, визначено предмет дослідження в кожній статті, окремо – наукові праці, що стосуються широких верств населення або окремих соціально-демографічних груп, наприклад, людей похилого віку, маргіналізованих груп (біженців, мігрантів) тощо. Подальший етап – внутрішній аналіз змісту робіт, шукаючи основні теми в кожній статті. Теми, що були визначені, узагальнено у таблиці 1.

Наступним кроком є порівняння документів, завдяки якому було виявлено повторювані теми та певні закономірності в наукових працях, відповідно, зроблено висновки та знайдено площини подальшого наукового пошуку.

Таблиця 1. Опрацювання літературних джерел щодо цифрового розриву

Об'єкти, методи та джерела вивчення цифрового розриву	Кількість опрацьованих джерел	
	Закордонні дослідження	Вітчизняні дослідження
Концепції цифрового розриву, з них:	28	23
– індивідуальні погляди, переконання та поведінкові моделі огляди в європейських країнах;	12	9
– інформаційної приватності, впровадження технологій;	9	7
– пов'язані з соціально-економічними, політичними, демографічними, культурними аспектами та інфраструктурою.	7	7
Поняття цифрового розриву. Цифровий розрив 1-го порядку (доступ) та 2-го порядку (використання).	24	21
Теоретичні дослідження, обґрунтовані теорії – побудова моделей оцінки цифрового розриву, критичний дискурс, критична теорія цифрових нерівностей.	32	27
Соціальний капітал, когнітивні теорії цифрового розриву (якісні дослідження).	12	10
Концепції відкритості суспільства. Вплив інфраструктури, соціальної інтеграції, доступності, інновацій. Демографічні та економічні фактори.	19	15
Інформаційні інфраструктури, соціально-технічна перспектива, ІТ-поведінка.	27	24
Цифрова інклюзія та соціальна інклюзія, соціальна безпека цифрової держави, державність, технології влади.	31	17
Соціальна когнітивна модель, комп'ютерна самоефективність.	16	16

Джерело: розроблено автором.

Отже, таблиця містить систематизовані дані щодо теорій і концепцій, методів і джерел даних у розглянутій літературі. Ми звернули увагу, що вітчизні наукові доробки йдуть поряд з закордонними, але

є напрями, які потребують подальших наукових пошуків та розробок. А саме, вивчення цифрового розриву та соціальної безпеки в цифровій державі для окремих сегментів населення, які мають особливий цифровий виклик (наприклад, люди похилого віку, маргіналізовані групи громадян тощо), а також для суспільства в цілому. Найбільша кількість наукових доробок зосереджено в трьох ключових напрямках наукових пошуків: політичні заходи, освіта/підготовка та адаптація дизайну.

На роботи дослідників інформаційних систем у розрізі цифрового розриву суттєво вплинули звіти, орієнтовані на політику, що, як правило, базуються на аналізі макрорівня. Цей вплив помітний у першій половині періоду 2010–2020 рр., тоді як у другій половині 2020–2022 рр. дослідження поширюються на більш складну та контекстуалізовану картину цифрового розриву. Нові статті, як правило, ставлять ширший спектр питань, пов'язаних із доступом до інформаційних технологій і їх використанням, і досліджують більшу різноманітність факторів. Наприклад, фактори, пов'язані з навичками, досліджуються приблизно в половині попередніх і пізніших досліджень, але нові дослідження, як правило, додатково вивчають мотивацію та особистісні аспекти.

Цікаво, що деякі з нових документів зосереджуються лише на використанні технологій. У цих документах науковці досліджують цифровий розрив другого порядку та ступінь включення або мимовільного виключення тих, хто вже має доступ до технологій. Більшість попередніх робіт, як правило, досліджують загальну популяцію, тоді як більшість нових досліджень зосереджуються на конкретних групах населення.

Загалом, у переважній кількості наукових робіт використовуються кількісні методи дослідження з використанням усталених ін-

струментів опитування, адаптованих для вивчення цифрової нерівності для певних соціально-демографічних груп Сполучених Штатів Америки, або повторного використання наявних наборів даних таких організацій, як Міжнародний союз електрозв'язку, Світовий банк. У кількох дослідженнях використовується змішаний підхід, який поєднує інтерв'ю з даними опитування, тоді як решта використовують якісні підходи. Добре відомі моделі сприйняття технологій, такі як ТАМ (модель прийняття технологій), UTAUT (уніфікована теорія прийняття та використання технологій) і МАТН (модель впровадження технологій у домогосподарствах), а також теорії та людської поведінки використовувалися для дослідження цифрового розриву. Типовими змінними, включеними в дослідження, є самоефективність, продуктивність і очікувана тривалість зусиль.

Особливості цифрового розриву

Цифровий розрив переважно характеризують як каскад цифрового розриву, що поділяється на різні типи нерівності, включаючи нерівні можливості, нерівність доступу та використання. Це вказує на важливість виявлення та прагнення виправити нерівність у тому, що люди насправді можуть робити та досягати за допомогою цифрових технологій (Burtch, Chan, 2019; Carvalho, Cano, Roa, Wanka, Kolland, 2018; Abdelfattah, 2012; Senior Scholars' ..., 2019; Bredn'ova, Koshars'ka, 2022).

У країнах із розвиненою інфраструктурою та економікою фізичний доступ не є ключовим джерелом цифрової нерівності, а дослідження, які вивчають проблеми нерівного доступу, показують, що прогалини в доступі скорочуються, за винятком маргіналізованих груп населення. Тим не менш, все ще існує різка різниця між

доступом (поділ першого порядку) і фактичним використанням (поділ другого порядку) (Shchelyuk, 2019). Останнє стосується відмінностей у цифрових навичках, автономії, соціальній підтримці та цілях використання цифрових технологій (Kiryeuev, 2019; Park et al., 2015). Виходячи за межі соціально-економічної демографії, у літературі були визначені додаткові особисті фактори, що стосуються: мотивації, особистісних рис (наприклад, відкритості, екстраверсії, сумлінності) та цифрових навичок.

Багато розглянутих досліджень зосереджені на літніх людях, яких називають «цифровими іммігрантами» (на відміну від цифрових вихідців, які взаємодіють з цифровими технологіями з дитинства). Незважаючи на те, що цифрові технології існують уже кілька десятиліть, певна частина осіб поважного віку мають труднощі з ознайомленням із цифровими інструментами та послугами по їх використанню. Зокрема, результати дослідження показують, що люди похилого віку часто використовують пов'язані з Інтернетом функції смартфона, такі як листування електронною поштою та перегляд веб-сторінок, при цьому дуже небагато осіб використовують смартфони для доступу до державних послуг, таких як, наприклад, Національна служба охорони здоров'я (Pappas et al., 2018; United Nations, 2018). Одна з потенційних причин обмеженого використання спеціалізованих веб-сервісів серед людей похилого віку, незважаючи на широке впровадження смартфонів, полягає в тому, що їхні колишні робочі місця, можливо, характеризувались низькою інтенсивністю ІТ, що спричиняє меншу дослідницьку поведінку в ІТ, коли люди похилого віку виходять на пенсію. Важливо зазначити, що загалом люди похилого віку є неоднорідною групою, і було б неправильно ігнорувати їхні відмінності в цифрових навичках і цифровій практиці, але

це потребує додаткових досліджень та вироблення рішень відповідних структур, які надають цифрові послуги.

Дослідження С. Парка та його колег показало позитивний вплив управлінських/наукових/мистецьких професій, інновацій та соціального капіталу на використання цифрових технологій (Park et al., 2015). Водночас, навіть якщо люди мають рівний доступ до цифрових технологій, відмінності в навичках можуть призвести до цифрової нерівності (Kiryeuev, 2019).

Диференційований погляд на навички необхідний для розуміння використання та невикористання технологій. Перш за все мають значення фізичні навички. Користувачі з обмеженими можливостями можуть опинитися в невідгідному цифровому становищі, і, незважаючи на переваги, які обіцяють спеціалізовані допоміжні технології, рівень їх впровадження не відповідає очікуванням (Tokhtamish, Lisnyak, 2020). Розробка механізмів управління цифровою політикою вважається інструментом усунення цифрового розриву. Загалом, політичні ініціативи можуть включати низку заходів, серед яких, наприклад, є субсидії, націлені на певні цифрові сегменти, які перебувають у невідгідному становищі, зокрема, сільське населення (Berezovs'kyu, Dyachenko, 2022). Крім того, цифровий розрив можна вирішити в масштабі, розробивши політику безпеки для оснащення незаможних груп кращими комунікативними навичками (читання, письмо та використання програмного забезпечення), що дозволить суттєве залучення до цифрових платформ (Chmeruk, Kralich, 2018).

Належне навчання та освіта можуть допомогти зменшити цифрову нерівність (Dijk, 2006). Наприклад, інтеграція цифрової освіти в навчальні програми, а заклади освіти можуть стимулювати впровадження та використання ІКТ. Створення програм цифрової

грамотності, орієнтованих на людей похилого віку, можуть допомогти їм розвинути необхідні навички та здібності для використання цифрових мобільних пристроїв, щоб вони могли стати частиною цифрового суспільства. Освітні зусилля для зазначеної категорії мають бути практично орієнтованими, щоб прямо показати, що можна отримати, ставши більш цифровими (Holgersson, Söderström, 2019).

При проектуванні та розробці ІКТ-рішень слід враховувати індивідуальні відмінності для створення належних стимулів для різних груп користувачів. Наприклад, використання державних електронних послуг можна покращити, зробивши їх більш привабливими, інтерактивними та персональними для відповідності культурним нормам країни чи регіону (Komarnyts'ka, 2018; Mazurkevych, 2011). Загалом дослідження вказують на важливість функціональних можливостей, які відповідають потребам конкретних груп користувачів, для стимулювання використання цифрових технологій.

Синтез пропозицій із розглянутих статей за результатами нашого аналізу привів до ідентифікації об'єднаних напрямків досліджень, які дадуть дослідникам захоплюючі можливості для вивчення, і які стали актуальні в епоху цифровізації по всьому світові:

- розширення встановлених моделей цифрового розриву за допомогою нових змінних і використання теорії;
- дослідження складного явища цифрового розриву, поєднання багатьох аспектів для формування комплексних моделей управління;
- розширення досліджень вже усталених моделей за новими змінами у суспільстві;
- описи цифрового розриву шляхом виявлення прогалин між фактичним доступом до технології та її використанням у порівнянні з ідеальною ситуацією;

- вивчення ефектів втручань цифровізації на соціальну безпеку громадян;
- вплив інституційних факторів і чинників навколишнього середовища на здатність і мотивацію людей отримувати доступ до технологій і використовувати їх;
- вирішення суспільних проблем і особливо цілей сталого розвитку через призму цифрового розриву.

Висновок

Проведене дослідження підтверджує висновок про те, що увага науковців до процесів цифровізації поступово переміщується від проблем поширення та використання цифрових технологій до глибокого розуміння причин та наслідків виникнення цифрового розриву та створення механізмів і моделей його подолання. Аналіз метаданих і результати наведеного огляду літератури дозволяє визначити основні напрямки подальших наукових пошуків.

References

- Abdelfattah, B. (2012). Individual-multinational study of internet use: The digital divide explained by displacement hypothesis and knowledge-gap hypothesis. *AMCIS 2012 Proceedings*, No. 24, <https://aisel.aisnet.org/amcis2012/proceedings/AdoptionDiffusionIT/24> [accessed: 1.03.2023].
- Berezovs'kyi, S., Dyachenko, O. (2022). Intelektual'na avtomatyzatsiya – perspektyva sil's'koho hospodarstva. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*, No. 1 (3), pp. 117–132 [in Ukrainian].
- Bredn'ova, V.P., Koshars'ka, L.V. (2022). Rol' tsyfrovyykh tekhnolohiy u suchasnyy systemi vyshchoho osvity. *Visnyk Odes'koho natsional'noho mors'koho universytetu*, No. 66, pp. 102–116 [in Ukrainian].

- Bucea, A.E., Cruz-Jesus, F., Oliveira, T., Coelho, P.S. (2020). Assessing the role of age, education, gender and income on the digital divide: evidence for the European Union. *Information Systems Frontiers*, No. 23, pp. 1007–1021, <https://doi.org/10.1007/s10796-020-10012-9>.
- Burtch, G., Chan, J. (2019). Investigating the relationship between medical crowdfunding and personal bankruptcy in the United States: evidence of a digital divide. *MIS Quarterly*, No. 43, pp. 237–262.
- Carvalho, C.V. de, Cano, P., Roa, J.M., Wanka, A., Kolland, F. (2018). Digital information access for ageing persons. *2018 IEEE 18th International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT)*, pp. 345–347, <https://doi.org/10.1109/ICALT.2018.00086>.
- Chmeruk, H., Kralich, V. (2018). Tsyfrova nerivnist' v Ukrayini: analiz ta shlyakhy podolannya. *Molodi vchennya*, No. 7 (59), pp. 289–293 [in Ukrainian].
- Deursen, A.J. van, Helsper, E.J. (2015). The third-level digital divide: Who benefits most from being online? [in:] *Communication and information technologies annual* (pp. 29–52). Bingley: Emerald Group Publishing Limited, <https://doi.org/10.1108/S2050-206020150000010002>.
- Dijk, J.A.G.M. van (2006). Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics*, Vol. 34 (4–5), pp. 221–235, <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2006.05.004>.
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Celeste, C., Shafer, S. (2004). Digital in equality: From unequal access to differentiated use. [in:] *Social in equality* (pp. 355–400). New York: Russell Sage Foundation.
- Dovzhuk, I. (2022). Tsyfrova nerivnist' v informatsynomu suspil'stvi. *Society. Document. Communication*, No. 14, pp. 233–252 [in Ukrainian].
- Gunkel, DJ (2003). Second thoughts: Toward a Critique of the Digital Divide. *New Media & Society*, No. 5 (4), pp. 499–522, <https://doi.org/10.1177/146144480354003>.
- Hapchenko, O. I. (2013). Hlobal'na tsyfrova nerivnist' ta yiyi vymiry. *Heohrafiya ta turyzm*, No. 24, pp. 185–191 [in Ukrainian].

- Holgersson, J., Söderström, E. (2019). Bridging the gap – Exploring elderly citizens' perceptions of digital exclusion. [in:] Proceedings of the 27th European Conference on Information Systems (ECIS), Stockholm–Uppsala, June 8–14, 2019, https://aisel.aisnet.org/ecis2019_rp/28 [accessed: 1.03.2023].
- Hsieh, J.J Rai, A., Keil, M. (2011). Addressing Digital Inequality for the Socioeconomically Disadvantaged Through Government Initiatives: Forms of Capital That Affect ICT Utilization. *Information Systems Research*, Vol. 22 (2), pp. 233–253, <https://doi.org/10.1287/isre.1090.0256>.
- Karkach, O.V., Semihina, T.V. (2019). Podolannya tsyfrovoyi nerivnosti yak vyklyk dlya suchasnoyi sotsial'noyi roboty z litnimy lyud'my. [in:] *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society*, 1st ed. Dallas: Primediae Launch LLS, pp. 87–95, <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/monographs/issue/view/pmepocs.ed-1/229> [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian]
- Kiryeyev, D.B. (2019). Rozvytok tsyfrovoyi ekonomiky yak element stratehiyi hromads'koho rozvytku v Ukrayini. *Vcheni zapysky TNU im. VI Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, No. 30 (69), pp. 38–44 [in Ukrainian].
- Kitchenham, B. (2004). Procedures for performing systematic reviews. *Keele University Technical Report*, UK, TR/SE-0401, pp. 1–26.
- Komarnyts'ka, H.O. (2018). Elektronni derzhavni posluhy u sferi publichnoho upravlinnya. [in:] Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnya v epokhu hlobal'nykh vyklykiv ta zahroz. Zbirnyk materialiv Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 26–27 kvitnya 2018 roku. U 2-kh tomakh. T. 1. Dnipro: Natsional'na metalurhiyna akademiya Ukrainy, p. 87–88, https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25112/1/kecoprom_17853.pdf [accessed: 2.03.2023] [in Ukrainian].
- Lameijer, C.S., Mueller, B., Hage, E. (2017). Towards rethinking the digital divide – recognizing shades of grey in older adults' digital inclusion. *ICIS 2017 Proceedings*, No. 11, <http://aisel.aisnet.org/icis2017/General/Presentations/11> [accessed: 2.03.2023].
- Luo, M.M., Chea, S. (2018). Internet village motoman project in rural Cambodia: bridging the digital divide. *Information Technology & People*, No. 21(1), pp. 2–20.

- Mazurkevych, M. (2011). Nadannya elektronnykh posluh u kliyentoorientovaniy modeli derzhavnoho upravlinnya. [in:] Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya. Zbirnyk naukovykh prats'. Odes'koho rehional'noho instytutu derzhavnoho upravlinnya. Holiv. red. M.M. Izha, Vip. 2 (46), Odesa: Odes'kyy rehional'nyy instytut derzhavnoho upravlinnya, Natsional'na akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy, pp. 103–106, [http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/zmist-2\(46\).pdf](http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/zmist-2(46).pdf) [accessed: 1.03.2023] [in Ukrainian].
- Measuring Digital Development. Facts and Figs. 2019, International Telecommunication Union, Geneva, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf> [accessed: 2.03.2023].
- NTIA (1999). Falling through the net: Defining the digital divide. A report on the telecommunications and information technology gap in America. National Telecommunication and Information Administration, <https://www.ntia.doc.gov/legacy/ntiahome/fttn99/contents.html> [accessed: 1.03.2023].
- OECD (2001). Understanding the Digital Divide. *OECD Digital Economy Papers*, No. 49, <https://doi.org/10.1787/236405667766>.
- Pan'kova, O., Kasperovych, O. (2021). Zaluchennya resursiv hromadyans'ko-ho suspil'stva do podolannya zahroz koronakryzi v umovakh tsyfrovyykh transformatsiy. *Zhurnal yevropeys'koyi ekonomiky*, No. 20 (3), pp. 514–547 [in Ukrainian].
- Pappas, I.O., Mikalef, P., Giannakos, M.N., Krogstie, J., Lekakos G. (2018). Big data and business analytics ecosystems: paving the way towards digital transformation and sustainable societies. *Information Systems and e-Business Management*, No. 16 (3), pp. 479–491, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10257-018-0377-z> [accessed: 2.03.2023].
- Park, S., Freeman, J., Middleton, C., Allen, M., Eckermann, R., Everson, R. (2015). The multi-layers of digital exclusion in rural Australia. [in:] 48th Hawaii International Conference on System Sciences. IEEE, Institute of Electrical and Electronics Engineers. Kauai, pp. 3631–3640, <https://doi.org/10.1109/HICSS.2015.436> [accessed: 2.03.2023].
- Pick, J.B., Azari, R. (2011). A global model of technological utilization based on governmental, business-investment, social, and economic factors. *Journal*

- of Management Information Systems*, Vol. 28 (1), pp. 49–84, <https://www.jstor.org/stable/41304606?seq=1> [accessed: 2.03.2023].
- Rzhevs'ka, N.F. (2010). Stratehichni prohnozy shchodo podolannya informatyynoyi nerivnosti v umovakh hlobalizatsiyi. *Naukovyy visnyk Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn NAU. Seriya: ekonomika, pravo, politolohiya, turyzm*, No. 2 (2), pp. 10–16 [in Ukrainian].
- Senior Scholars' List of Premier Journals (2019). AIS. Association for Information Systems, <https://aisnet.org/page/SeniorScholarBasket> [accessed: 10.01.2019].
- Shchelyuk, S. (2019). Morfolohiya tsyfrovoyi ekonomiky: osoblyvosti rozvytku ta rehulyuvannya tsyfrovyykh tekhnolohichnykh platform. *Naukovo-analitychna zapyska*. No. 66, pp. 102–116 [in Ukrainian].
- Srivastava, S.C., Shainesh, G. (2015). Pidtrymka servisu indyvidual'no y chastkovo tsyfrovo zadovol'nyaye servis innovatsiy: funktsionuvannya vid indyvidual'nykh medychnykh posluh servisnykh dyzayneriv. *MIS Quarterly*, No. 39 (1), pp. 245–267 [in Ukrainian].
- Strutyns'ka, O.V. (2020) Tsyfrovi navychky ta tsyfrova kompetentnist': zarubizhnyy dosvid krayin YES ta perspektyvy dlya Ukrainy. *Fizyko-matematychna osvita*, Vol. 3 (1), pp. 94–102, [http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2020_3\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2020_3(1)_17) [accessed: 1.03.2023] [in Ukrainian].
- Tokhtamish, T.O., Lisnyak A.A. (2020). Dystantsiyna osvita ta tsyfrove suspil'stvo v umovakh karantynu (Doctoral dissertation, Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet budivnytstva ta arkhitektury) [in Ukrainian].
- United Nations (2018). E-government survey 2018: Gearing E-government to support transformation towards sustainable and resilient societies, <https://www.unescap.org/resources/e-government-survey-2018-gearing-e-government-support-transformation-towards-sustainable> [accessed: 1.03.2023].
- Venkatesh, V., Sykes, T.A., Venkatraman, S. (2014). Understanding e-Government portal use in rural India: role of demographic and personality characteristics. *Information Systems Journal*, Vol. 24 (3), pp. 249–269, <https://doi.org/10.1111/isj.12008>.

- Vlasenko, H.M., Kirpach, L.A., Skrypnyk V.H. (2018). Problemy rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky Ukrayiny ta shlyakhy yikh vyrishennya. *Naukovi zapysky Ukrayins'koho naukovo-doslidnoho instytutu zv'yazku*, No. 2, pp. 11–17 [in Ukrainian].
- Vyshnevs'kyy, V.P., Harkushenko, O.M., Knyazyev, S.I. (2020). Tekhnolohichni rozryvy: kontsepsiya, modeli, shlyakhy podolannya. *Nauka ta innovatsiyi*, Vol. 16, No 2. pp. 3–19, <https://doi.org/10.15407/scin16.02.003> [in Ukrainian].

**QUESTIONS OF EUROPEAN HISTORY
AND RELIGION**

Arkadiusz KRASICKI

University of Zadar, Croatia
Department of Religious Sciences
e-mail: akrasicki@unizd.hr
ORCID 0000-0002-6229-5233

Ante DRAŽINA

University of Zadar, Croatia
Department of Religious Sciences
e-mail: ante.drazina@gmail.com
ORCID 0009-0000-0659-0740

**“A Strong Woman“ in the Lenten Letter
of Bishop Mileta as Support
for the Society in the Sibenik During
Communist Yugoslavia**

Using the opportunity of every Lent, Bishop Jerome Mileta of Sibenik used to send a Lenten pastoral letter to all his priests and believers. One of such letters – from 1931 – is titled “On Christian Strength”. In his letters, he often uses biblical texts from the Old and New Testament. Even though he is not an exegete, he handles biblical terms excellently: applying events and concepts of biblical passages to the daily life of believers. The historical context outlines the communist regime spreading in the former Yugoslavia. Each of the bishop’s letters is actually an encouragement to continue following the path of faith – and this path is realized in the light of biblical messages.

In the Lenten letter titled “On Christian Strength”, Mileta warns about the state of modern man who stopped living the life of the Church. And – what is arguably even worse – he no longer identifies with the Church. Mileta sees Lent as an opportunity for spiritual improvement of his believers. The bishop of Sibenik finds the lack of Christian strength as the cause of this spiritual condition 1900 years after the resurrection of Jesus. He compares the barren

state of modern man to the lack of roots from Luke's parable of the grain (Lk 8:13). He reminds his believers that Christians are called to strength by the power of the cross and encourages them with passages from New Testament about remaining strong: Mt 11:12; 1 Cor 16:13; 1 Pt 5:8-9. The loss of Christian strength leads to the greatest evil – such as suicides. Mileta compares the situation of the modern man to the walk of the Chosen People through the desert or to the situation of Job. In those two cases, the Hebrews' faith in the Only God, the Savior was tested, he argued and looked for the cure for the suicidal plague. He believed in his people – carrying the Christian strength deep inside them.

For Mileta, the symbol of Christian strength is the "strong woman" from the book of Proverbs 31:10. She becomes the embodiment of all women – especially mothers who pass their faith on to their children.

Keywords: Bishop Jerome of Mileta, Lent, suicide, Bible, Excellent (Strong) woman

Introduction

Bishop Jerome Mileta of Sibenik writes in a certain context of his time more than a hundred years ago. He closes his great concern for the spiritual and physical well-being of his believers in the Lenten letters. Is there a biblical basis for them and how can they be understood today? The bishop of Mileta found a cure in the Bible. Maybe it will be useful in our times as well?

Although communism is not so strong in Croatia, the answer to these questions is still important in today's society, which in this paper we will observe as the community of the baptized, which means the Church. Apart from world ideologies, today we encounter other "diseases" of our age. One of them is suicide. Unfortunately, the revealing data do not represent the numbers of suicidal cases in proportion to baptized or non-baptized persons.

Mileta and the “Lenten Letter”

Bishop Jerome Mileta (Šibenik, April 17, 1871 – Šibenik, November 23, 1947) is known especially in the circles of the dioceses of Šibenik and Zadar. He was a member of the Franciscan Conventuals. Studied theological sciences at the Roman University De Propaganda Fide, where he received his doctorate in 1893. He served as librarian of the Antonianum in Padua and vice-rector of the Seraphicum in Rome. He was ordained a bishop in 1922 (Jeronim Mileta, 2021).

Like a caring father, Bishop Mileta took care of the flock entrusted to him in the Sibenik and part of the Zadar archdiocese. He often addressed the Christian crowd. One of the ways of communicating with believers at the beginning of the twentieth century was “Lenten pastoral letters”. In them, he touched on current issues in the nation that were connected to the moral and political crisis of the time. Mileta would always point out the problem, but looking for solutions in the Bible, he would offer a cure against the “modern diseases” of his time or pastoral instructions related to dioceses or parishes.

Jerome Mileta wrote several Lenten letters. Seven letters were available to us: From 1922, “The first pastoral letter”; “The pastoral letter” since 1923; “The pastoral letter” since 1924; since 1925 “Shepherd’s paper about the jubilee or Holy Year of 1925”; from 1934 “On Christian Strength”; “Life in the parish” from 1938; since 1940 “The need for moral renewal”.

Lent is a special time of renewal that has accompanied catechumens in preparation for baptism since the beginning of Christianity. During the time of Cyril of Jerusalem (at the end of the 4th century), Lent became a period of time that lasted forty days before Easter, modeled after

Jesus’ fast in the desert that preceded his public activity (Suggit, 2004). However, Lent in 1934 was special for the Šibenik bishop and apostolic administrator. Not only for him personally, but also for the entire Church “Lent year In 1934, he would say – it has an even deeper meaning and its influence can be more beneficial to souls if one thinks that it is the last period of the 1900th anniversary of the redemptive death of Christ and that with it the Holy Year ends!” (Melita, 1934, p.1).

As Mileta (1934, p. 1) himself observes: “From the first days of Christianity, the Church has marked the season of Lent to its believers as a suitable time for the renewal of the inner man and the formation of the strength of the soul”.

The bishop of Sibenik writes with great regret about the situation that is happening among the faithful: “Although the celebration of the Holy Year has borne fruit, unfortunately many Christians do not persist in their decisions. The first difficulty overcomes them and knocks down their most sacred dreams, the first opposition weakens their rapture, the first temptation leads them to a spiritual fall again!” (Melita, 1934, p.1).

What to do then? Mileta sees the solution in God’s word. Therefore, my personal interest in studying the Lenten letter from 1934 “On Christian Strength” is to highlight the biblical places pointed to by the Bishop Mileta.

The title itself is based on a biblical line from Proverbs 31:10. It should be admitted that the bishop of Sibenik did not emphasize the biblical symbols in the title, nor did he directly quote the Bible. Why? I believe that the answer will come on its own after analyzing the text of the Scriptures and the biblical verses in the next chapter. Now let’s look at the structure of the bishop’s Lenten letter.

Structure

The letter begins with an introduction in which the author talks about the goal of addressing the public. He also points out the problems in the Church at that time.

The Lenten epistle is on seventeen pages. It is structured as follows:

An introduction containing the purpose of the letter. This is followed by nine parts in which Mileta seeks an answer to the bad situation among the faithful. The answer comes from God's word, that is, eleven quotations of biblical lines from the Old and New Testaments. The key chapter in which Jerome of Mileta applies the medicine is the sixth chapter, which extends to the rest explaining the character of the line.

In his letter, Mileta did not highlight a particular conclusion. Every chapter after the sixth seems to be built in the form of a conclusion.

The key biblical place on which the bishop bases his epistle is the line from Proverbs 31:10 "Who will find a good wife? She is worth more than pearls." Mileta reformulated that title and shortened it to only the first part "on Christian strength". It must be admitted that at first glance there is a difference between the two formulations. However, as further analysis will show, these two formulations are the same.

Of course, looking at the Church as one of the socialized groups that fits into today's sociological mosaic, it is worth applying the method that Mileta used despite the problems of today. Although communism no longer rules today, at least in a visible way, suicides and a lack of identity plague today's world (HZJZ, 2021)¹.

¹ Cf. "Over the years, there have been fluctuations in the number of committed suicides, as well as in the number of committed suicides according to the number of inhabitants (rate/100,000). Since 1999, there has been a downward trend in suicides. In 1985, 1,050 suicides were committed (rate 21.5/100,000). An equal and at the same time the highest number of suicides was registered in 1987 and 1992 (1153 cases, rate 24.1/100,000 and 1156 cases, rate 24.2/100,000). The fewest committed suicides were registered in 1995 (930

It is an interesting fact that the highest percentage of suicides is among the male population.²

Issues

Although the dedication of the Lenten letter emphasizes the 1900th anniversary of the Redemptive Death of Christ and that it completes the Holy Year, Mileta no longer refers to this information during his address to the people. It is possible to understand that the word in everything he writes is a consequence of the salvation passion, death and resurrection of Jesus Christ. However, the Šibenik shepherd sees the reasons for evil among his believers. In order to talk about it, he uses a biblical text, thereby highlighting the existing problem in society. Mileta answers why many Christians fall away from the faith on the basis of Lk 8:13 “And these have no root, who believe for a while, and in the hour of attack depart”.³ The first reason that Miletus notices is very little connection with God’s word. Although he does not use the exact quotation from the Gospel of Luke, we can read his intention from the context of the eighth chapter of the Gospel of Luke in which Jesus tells the parable of the grain and the soil. He explains to the disciples privately that it is about God’s word and about a heart that is ready to bear fruit (cf. Lk 8:9 +).

cases, rate 19.4) and in the period 2000–2020. (926 cases, rate 20.9 in 2000; 556 cases, rate 13.7/100,000 in 2020). With regard to gender, the ratio of male to female suicides ranged from 2.2 to 3.85:1”.

² HZJZ 2021. From 1991, from the beginning of the war in the former Yugoslavia until 2019, 3,269 veterans raised their hands. Because of this data, it is said in Croatia: “The suicides of veterans are no longer news, but a social scourge” (Rašović, 2019).

³ <https://bibli.ks.hr/evangelje-po-luki/8> [accessed: 5.11.2021]. LK 8:13 We bring a contemporary translation: “And on the stone – these are those who when they hear, with joy they receive a word, but they do not have the roots: you believe for a while, and at the time of the temptation they waste. We see the difference in translation. Specifically, we assume that Mileta used exclusively by translation of vulgate and biblical texts, he translated his own need.

Immediately after the indicated problem, the Šibenik shepherd concludes: “One wonders what is the cause of this?” The answer is easy. They lack Christian strength!” (Mileta, 1934, p. 2). Mileta’s points to the lack of moral strength of the new generation, which is called modern, soft-spoken, mentally weak, frivolous, which runs after the material and avoids the spiritual. The Bishop of Sibenik is pained that generations of strong people are disappearing because Christians reject the cross of Jesus (Mileta, 1934).

According to the Šibenik shepherd, a Christian without strength surrenders to the lowest passions. The inclination to evil persuades him. Anger spurs him on. Greed encourages him to grab other people’s. Laziness and selfishness distract him from sacrifices and effort (Mileta, 1934).

Through the already mentioned human weaknesses, Mileta states the outcome of such a life without God, without the cross of Jesus: “The worst thing is done by those who “cheat” on their lives. The daily chronicle of suicides is painful. Every day, the newspapers bring, with detailed descriptions, several cases of suicide, which were committed by people because they were crushed by misery and tired of life, or because they were broken by an incurable disease” (Mileta, 1934, p. 7). Furthermore, Mileta is looking for a reason. For him, the suicide epidemic resembles the oppressed Israelis in Egypt. They need liberation (cf. Exodus 20:13), as God did with the people of Israel, and on top of that, he made a covenant with them. The Israelis, as well as the Christians, came to know God’s right “Thou shalt not kill.” (Ibid, p. 8) He does not dwell too much on that biblical event, but moves on to the answer that is repeated in several places in the pastoral letter: What do Christians lack? “That the first and biggest reason is that the Christian strength has disappeared in the soul of the unfortunate, which gives strength in the most difficult moment

of life so that a person does not raise a hand on himself, does not destroy his life!” (Ibid, p. 8).

Christian strength – Fortitudo

Mileta’s points to Christian strength as the basis of religious life. Strength as a spiritual differs from physical strength. However, one opposes the other. The world is looking for strength of body more than strength of soul. “The road that leads to God and eternal salvation is steep and hard. For a Christian to achieve the greatest good, he must have a great and manly spirit to remove all that distracts him from good. One of the fundamental or central Christian virtues, which governs the moral life of man, is strength (fortitudo). This makes us brave and that we are not afraid of any danger, not even death itself in the service, in the performance of our duties towards God” (Mileta, 1934, p. 7).

Mileta concludes that everyone needs Christian strength. Along with his claims, he uses biblical passages: “8 Be sober! Watch out! Your adversary, the devil, like a roaring lion goes around looking for someone to devour. 9 Resist him strong⁴ (στερεοί) in faith, knowing that your brothers in the world endure such the same sufferings” (1Pt 5, 8–9). We see a similar situation in Mt 11:12. And from the days of John the Baptist until now, the kingdom of heaven is breaking through with strength⁵ (βιάζεται) and the violent are grabbing it.

In both cases, we notice Miletus’ own translation, which always uses the word strength. The same intervention is visible in the sixth chapter of

⁴ The KS Bible translates “stamenst” in this place. And in this place, it seems, Mileta uses her own translation of the text. Which, in fact, corresponds to the whole context of his Lenten letter.

⁵ The KS Bible translates “strength” in this place. And in this place, it seems, Mileta uses her own translation of the text. Which, in fact, corresponds to the whole context of his Lenten letter.

the Lenten epistle. The Šibenik shepherd does not give in to despair. He sees the strong victory of the people of faith, who by God's grace remain strong. He compares the strength of the people of faith with Proverbs 31:10. Mileta is looking for brave women and mothers who will raise their children in the Christian spirit.

It seems convenient to us to compare the Christian "strong woman" with the entire Christian population. She has the gift of parenthood and the transmission of faith. Mileta calls it the "noble burden of motherhood" (Mileta, 1934, p. 13).

A woman as strong as a medicine against all the diseases of the modern world

A woman also has a threatened place in society. There is much that discourages women: "Free women without bonds, without spirit, without mental strength. Raised in the school of film and dance. Suffering from destructive views about marriage, about family, giving birth and raising children" (Mileta, 1934, p. 11). According to Mileta, such women do not stick to their faith or their strength of soul. I would not like to interpret this line exclusively in terms of women, although it seems so after the first sentences. I suggest extending the line about a "strong woman" from the Proverbs to both spiritual interpretation and men.

First of all, we bring the biblical text known as the Song of the Good Woman (Proverbs 31:10–31). Bishop Mileta of Šibenik, together with the author of the Wise Proverbs, is referring to an excellent strong woman. His entire letter seems inspired by this hymn (New American Bible, 2011):

¹⁰ Who can find a woman of worth?

Far beyond jewels is her value.

¹¹ Her husband trusts her judgment;

he does not lack income.

¹² She brings him profit, not loss,
all the days of her life.

¹³ She seeks out wool and flax
and weaves with skillful hands.

¹⁴ Like a merchant fleet,
she secures her provisions from afar.

¹⁵ She rises while it is still night,
and distributes food to her household,
a portion to her maidservants.

¹⁶ She picks out a field and acquires it;
from her earnings she plants a vineyard.

¹⁷ She girds herself with strength;
she exerts her arms with vigor.

¹⁸ She enjoys the profit from her dealings;
her lamp is never extinguished at night.

¹⁹ She puts her hands to the distaff,
and her fingers ply the spindle.

²⁰ She reaches out her hands to the poor,
and extends her arms to the needy.

²¹ She is not concerned for her household when it snows—
all her charges are doubly clothed.

²² She makes her own coverlets;
fine linen and purple are her clothing.

²³ Her husband is prominent at the city gates
as he sits with the elders of the land.

²⁴ She makes garments and sells them,
and stocks the merchants with belts.

²⁵ She is clothed with strength and dignity,
and laughs at the days to come.

²⁶ She opens her mouth in wisdom;
kindly instruction is on her tongue.

²⁷ She watches over the affairs of her household,
and does not eat the bread of idleness.

²⁸ Her children rise up and call her blessed;
her husband, too, praises her:

²⁹ “Many are the women of proven worth,
but you have excelled them all.”

³⁰ Charm is deceptive and beauty fleeting;
the woman who fears the LORD is to be praised.

³¹ Acclaim her for the work of her hands,
and let her deeds praise her at the city gates.

What is most noticeable in this place is the translation of the bishop of Miletus. But before we talk about it, let's look at a short interpretation of a famous song.

This poem belongs to the wisdom literature of the Old Testament. It consists of five collections closed by an appendix: (30:10–31), which outlines the portrait of an ideal woman – wife. The author of the Book leaves the reader with the question of whether he has found a practical expression of Wisdom, presented in the previous lines of 30,1 9 (Metzger, Coogan, 2004).

An excellent woman, whoever finds her, is worth more than pearls. In this case pearls are compared to the rarest stones in the world such as ruby. This is how wisdom is compared, that is, a virtuous woman. Such a woman knows how to separate well, according to Deuteronomy 22:11, the two types of materials wool and linen (v. 13). From rr. 16–24 the

author lists occupations for women. Women were mostly interested in agricultural activities and they wove. This is what v. 19 talks about in the expression of the mover and the spindle. All this meant that they knew how to make beautiful clothes for their household and were a source of pride for everyone (v. 22). Because of this, their wives were also respected (v. 23) (Walton, Matthews, Chavalas, 2004).

What exactly did the Bishop of Miletus mean when he mentioned a “strong woman” in his letter? The first thing to talk about is the translation. As it was in the previous chapter, in this one the bishop of Šibenik thoroughly uses the word “strength”, or in this case “a strong woman”. We assume that Miletus had before him the Vulgate text in which we read “(aleph) mulierem fortem quis inveniet procul et de ultimis finibus pretium eius” (Prov. 31:10). All translations refer primarily to “strength” – “fortitudo”. There are other possibilities of this translation, but in this case “strength” is the most appropriate.

If we go back to the original text that was written in Hebrew, we will be able to better discover its meaning in the author’s own imagination, which can be lost in translations or the broader meaning of the term is lost due to the spirit of the language into which it is being translated. Thus, in the Hebrew original, the word הַיִל (hăyil) is used, which means strength, that is, strength. Using the formation “woman of strength”, common in the Hebrew language, which is used to describe the term itself, in this case it means a strong woman. When the same construction is used with the term man (אִישׁ – ’iš) in 17 out of 23 occurrences, the reference is to a warrior. Apart from the frequent occurrences of the plural, an individual warrior can be called a strong or powerful man. Here too, however, there are noteworthy passages without military overtones. The priest’s son Jonathan is a “worthy man” (1 Kings 1:42). So also in the hymn of praise to the fathers in Sir 44:6, the context suggests people who are peaceful, rich

and respected, but hardly soldiers. Above all, a more general and peaceful sense of the term $\etaַיִל$ (hăyil) must be assumed when used with the term woman. We find the same construction in the book about Ruth 3:11, which describes Ruth in her independence, courage, strength, but in a special way of values. In Proverbs 12:4; 31:29, also, it indicates the general ability of the housewife, if not so much has been said about her efficiency and ability (Eising, 1980).

If we look at the broader concept of strength and power in biblical speech, we will see that it does not always and completely denote pure human strength, either male or female. It also develops in the psychological area in such a way that the power of faith is visible precisely in the awareness of one's neighbor (Romans 4:20; 1 John 2:14) and determination. Strength is also courage, trust, knowledge and a convincing proclamation of one's own faith. (Ryken, Wilhoit, Tremper, 1998).

It is certain that due to the wide range of meanings of Hebrew words as well as the female nature, which is much gentler than the opposite sex, throughout history the meaning of "strong woman" was much more similar to that of "virtuous woman"⁶. This meant more the strength of a woman in performing her daily tasks, which are full of patience, tenderness and creativity. Unfortunately, for these reasons, one of the dimensions of the meaning of a particular term can be lost in translations, in our case, the dimension of strength and power that a woman possesses. Therefore, we can freely say that the translation of the Bishop of Miletus, in which he chooses instead of "excellent woman" precisely "strong woman", has its weight and foundation in the original Hebrew text.

Also, the Greek translation (LXX) uses the adjective $\alpha\upsilon\delta\rho\epsilon\acute{\iota}\omicron\varsigma$ which primarily denotes manliness, since it comes from the same term, but also denotes courage and especially strength. This very first translation of the

⁶ For that reason, American translation is "worth" women.

biblical text, which according to tradition was made in the 3rd century BC. Kr. in Alexandria, shows how Miletus’ translation follows the logic of the first translators of the original text.

Since this is a literary genre that we call a hymn, which if used in this way usually celebrates a military victory (Judges 5), in our case it celebrates a woman, and in a special way her qualities. Special mention should be made of intelligence, practical abilities and love. Verse 25 also comes to the fore, which says that this woman is clothed with strength and dignity. Exactly such an expression wants to indicate a quality that fills the whole person, a quality that is fully present. The same construction is used for God (Ps 104:1) when it is said that he is clothed with splendor and majesty. Therefore, we can say that the content of the anthem follows the vision of a “strong woman”. In a woman, therefore, strength unites all her other qualities.

Therefore, if we replace the most familiar translation as “excellent (worth) woman” with “strong woman”, we get a very strong spiritual message of the Bishop of Sibenik, which is interwoven throughout his Lenten letter. On top of that, Mileta (1934) mentions the action of the Holy Spirit in the text of the Holy Scriptures, which adorns a woman with the title “strong”. Of course, it is about the spiritual dimension of that word. Since that message is based on wisdom literature, strength will also be associated with wisdom. This means by belonging to God, by studying his word. In addition, we recognize in this literary intervention the connection of strength with the Gift of the Holy Spirit. Therefore, “strong woman”, which does not necessarily mean a woman, but also every believer, is gifted with the power of strength. Our thinking about the fact that it is not only about women in this passage of the Lenten letter goes back to the very beginning when the shepherd from Šibenik addresses all believers and asks for a cure for their spiritual illnesses.

The concept of “strong women” seems to be truly a cure for all the spiritual diseases that the bishop spoke about at the beginning. However, we must not forget the role of women in the bishop’s epistle. Mileta looks for exemplary women who have been raised by the Church since its very beginnings, and puts their chastity and piety in contrast to the modern age (Mileta, 1934). Mileta (1934) considers the lack of strength among believers to be the lack of faith and mixed marriages.

Furthermore, the bishop of Šibenik invites men to cooperate with the Christian strength they have received. Strength comes from suffering, but also from sacrifice, which Miletus observed among those who should be significantly strong Christians. “Our age is looking for strong Christians!” Mileta concludes her letter, and in the courage of “strong women” she sees a cure against the disintegration of the Church.

Furthermore, it is evident that the role of women in society is great. From the beginning of biblical times, the man was appointed as the one who rules the world with his companion who takes the form of “help” (Genesis 2,18–25). It seems that in the man’s identity crisis, the woman takes over that role. Therefore, the “excellent woman” becomes “spiritual medicine” in the modern world. Following the biblical text, it can also be applied to the disease of today. Often prayer and consecration to the Holy Spirit save human lives. In a healthy marriage, there is a place for healing all wounds.

Conclusion

With his busyness and courage, Jeromeo Mileta took care of his Christian people during the time of communist Yugoslavia. He wanted to share his courage with God’s people. His motivation was to encourage the exhausted people. That is why the reader can find so many encouraging

messages from the Lenten epistles, especially this one from 1934.

Miletus, full of confidence and faith in God’s word, applies the medicine of “strength” to his flock, which is experiencing religious and moral troubles. It can be concluded that Mileta uses the biblical translation from Proverbs 31:10 according to his discretion, but in the spirit of the permitted translation. With this, he connects the medicine against disintegration, and especially against suicidal death, with the figure of a “strong woman” known in modern translation as an “excellent woman”. It must be admitted that many still do not understand the term “excellent woman” and we believe that it is better to say Mileta “strong woman” because the message is clearer and understandable even for a modern reader.

Furthermore, strength is associated with the action of the Holy Spirit. There is a gift of strength. Although the bishop of Sibenik does not mention any special devotions to the Holy Spirit, he still cries out for the need for strength. The image of a “strong woman” is not only a characteristic of the female gender. An excellent, that is, a brave and strong woman becomes an incentive for men in that era, as well as in ours. Strength is a gift. It is also a medicine – Wisdom – belonging to God and studying his word.

Even though communism no longer rules and there is no Yugoslavia, Bishop Mileta’s words can remain an encouragement for many even today.

The “strong woman” as the aforementioned personification of Wisdom (Proverbs 31:1–31) becomes the biblical basis of the Lenten epistle from 1934, but also a symbol of the fight against injustice.

The biblical text about the “strong woman” can still be a remedy against today’s problems such as numerous suicides. Bishop Jeronim’s epistles are timeless because they are inspired by God’s word and as such offer the possibility of better prosperity.

References

- Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2004.
- Eising, H. (1980). “תָּלַ,” [in:] Botterweck, G., Ringgren, Fabry H.-J. (eds). Green, D.E. (trans.), *Theological Dictionary of the Old Testament*. Volume XI. Grand Rapids, MI; Cambridge, UK: William B. Eerdmans Publishing Company.
- HZJZ (2021), Izvršena samoubojstva u Hrvatskoj, 2021. Hrvatski zavod za javno zdrastvo, <https://www.hzjz.hr/aktualnosti/izvršena-samoubojstva-u-hrvatskoj-2021> [accessed: 30.11.2022].
- Jeronim Mileta (2021), hr.wikipedia.org/wiki/Jeronim_Mileta [accessed: 3.11.2022].
- Mileta, J. (1934). Korizmeno pastirsko pismo za godinu 1934. “o kršćanskoj jakosti”, Šibenik.
- Ryken, L., Wilhoit, J.C., Tremper Longman III (eds) (1998), *Dictionary of Biblical Imagery*, Downers Grove (IL).
- Ryken, L., Wilhoit, J.C., Tremper Longman III (eds), Zappella M. (ed.) (2006), *Le immagini bibliche. Simboli, figure retoriche e temi letterari della Bibbia*, Cinisello Balsamo.
- New American Bible, Revised Edition. Washington, DC: The United States Conference of Catholic Bishops, 2011.
- Rašović, R. (2019). Suicidi branitelja više nisu vijest, nego društvena pošast, Večernji, 25.09.2019, <https://www.vecernji.hr/vijesti/suicidi-branitelja-vise-nisu-vijest-nego-drustvena-posast-1347684> [accessed: 30.11.2022].
- Suggit, J. (2004). [in:] Metzger, B.M., Coogan, M.D. (eds). *Słownik wiedzy biblijnej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.
- Walton, J.H., Matthews, V.H., Chavalas, M.W. (2004). *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii hebrajskiej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.